

KÉT JÓKAI MÓR EGY SZÍNHÁZI BEMUTATÓN.

Ecímet nem úgy kell érteni, hogy ugyanazon estén a szerzőnek két színművét mutatták be; egyetlen egyfelvonásos darab première-jéről van szó, min — a szerző jelent meg két példányban. Az alábbiakból éppen annak kell kiderülnie, hogy ez a cím — minden látszat ellenére — egészen szabatos.

Jókai színpadi pályájának e mulatságos epizódjáról ma már kevesen tudnak; ama nevezetes est szereplőiből s közönségéből sokan már nem élnek, a kérdéses darab szövege pedig csak a *Vasárnapi Újság* egykorú *füzeteiben* jelent meg, s Jókai műveinek kiadásaiba bele nem került.

Az eset körülményei a következők:

1888 tavaszán a tiszai áradás károsultjainak megsegítésére társadalmi mozgalom indult meg Tisza Kálmán miniszterelnök nevének vezetésével. E mozgalom irányítói országos szövetséget létesítettek „Jószív-egylet” néven. Az egyesület neve — mely az akkor kibocsátott Jószív-sorsjegyeken mindmáig köztudatban maradt — Jókai Mórtól származott, s rövidesen divatos jelszavá lett, divatba hozván magát az adakozást is (gondoljunk csak a húsz évvel későbbi Tulipán-mozgalomra). Azon a tavaszon minden társadalmi esemény — a hírlapok nyelvén szólva — a Jószív-„jegyében” folyt le.

Az egyesület színügyi bizottsága jótékonycélú előadást is tervezett, s alkalmi darabért megint csak Jókaihoz fordult; a felszólításban azt kívánták, hogy a darab címe *A jószívű ember* legyen. Jókai vállalta a darabot is, a hőst is, s — nyilván, mert úgy vélte, hogy ezért a hőséért valóban nem kell a szomszédba mennie — megírta a pompás színpadi tréfát — önmagáról.

A kis darab Jókai egy délelőttjét dramatizálja, éppen azt a délelőttöt, melyen a kívánt alkalmi színművet kellene megírnia. Huszonegy hivatlan vendéget vonultat fel, akik könyörtelenül megakadályozzák kegyes szándéka megvalósításában. Ezek egymás kezébe adják a kilincset, s a szegény „jószívű ember” csak odáig jut el, hogy minden új látogatót beír a „személyek” lajstromába. Közben a látogatók leglehetősebb ügyeit kell kibogoznia, a „jószívű ember” örök kiszolgáltatottsága nevében. A 48-iki Pilvax-kávéházbeli ismerőst kénytelen megbízatni a megüresedett dunaszerdahelyi kerület mandátumával; a bátorítalan „vőlegényi vállalkozó”-t összeismerkedtetni a szende „menyasszonyi önkéntes”-sel; a negyvenkét év múltán a boldogító „igen”-nel jelentkező ideált átutalni a fentebb említett 48-as karjaiba; a „legyezős honleány”-t autogrammal boldogítani; a „szerencsés apá”-nak három művésznő-leányát sorra koncerteztetni; a bukovinai csángó-küldöttséget szónoklattal és szalonnával tartani; a két titkos drámaírótól tragédiákat átvenni, szíves átdolgozás céljából; fotográfusnak ülni; s végül a repülőgépfeltaláló modelljét is megbírálni. Ennek a legutolsó, hóbortos vendégnek végre sikerül a többieket elriasztania, az egy kritikus

kívételével, ki a játék egész ideje alatt a színen van, kérlelhetetlenül belevetve minden új szereplőbe s a cselekmény minden új fordulatába. Ekkor állít be a darabért a színházigazgató. — „Éppen most játszottuk el“ — feleli neki a „jószerű ember“. A kritikus pedig papirost ránt elő zsebéből: — „S én már ki is füttyöltem. Itt a kritika!“

Ennyiből is nyilvánvaló, hogy Jókai ezzel a módnélkül kedves aprósággal körülbelül az első magyar kabarészerzőnek tekinthető. Szellemes ötletében, vázlatosan rajzolt s ríktóan színezett figuráiban s általán a színpaddal való jókedvű és felsőséges játékában a mai kabarétréfák megannyi esirája talán itt jelentkezik először. (Hogy e műfaj gyakori útszélségeinek vagy éppen trágárságainak Jókaiiban nyoma sincs, felesleges mondanom.) B. Shaw a *Fanny első színdarabjában* nagy újsággént színpadra hozza a kritikusokat, kik ott azon melegében véleményt mondanak a színpadi cselekvésről. Újabban Pirandello is megkísérelt efélett. Jókai ebben előttük járt egy emberöltővel; az ő kritikusa — ki mintegy a színpadi akción kívül- és felülálló alak — valódi shaw-i lelemény — Shaw előtt.

Az alkalmi bohóság 1888 május 31-én került színre, a Nemzeti Színházban, a Jószerű-egylet jótékony estje során. A műsor első felét Jókai darabja foglalta le, második részében pedig hangversenyszámok következtek Hubay, Koessler és Popper közreműködésével. A közönség nem értesült előre Jókai vígjátékának „trucc-jéről“, s nagy volt meglepetése, mikor a függöny felgördültevel a színpadon — Jókai szobáját pillantotta meg. „A díszítés — írja a Vadnay-féle *Fővárosi Lapok* színi tudósítása — a Jókai dolgozószobáját ábrázolta, sajátos alakú könyv-, csiga- és emlékszekrényeivel, íróasztalával, tulipános ládájával, arany koszorújával és képeivel.“ S a szobában ott ült a dráma hőse — kit a színlap csak „a jószerű ember“-nek tüntetett fel, s kit Újházi Ede személyesített — Jókai kísérteties hasonlatosságú maszkjában. A nézőtér Jókai szobáját fényképekről — sőt a három évvel azelőtt rendezett országos kiállításról is — igen jól ismerte, s örömmel üdvözölte a színpadon; Újházi remek Jókai-utánzata pedig már megszólalása előtt is tapsra ragadta a közönséget. Majd nyomban kiderült, hogy ez a hasonmás nemcsak „a megszólalásig hű“, mert Újházi beszédmódban, taglejtésben, fejbillentéseiben, köhüntéseiben is tökéletesen megőrizte a csalódiást. A *Pes-i Hírlap* kritikusa a tréfás német verset alkalmazta rá: „Wie er sich räuspert, wie er spuckt, Hat er ihn glücklich abgeguckt.“ Jókai lapjának, a *Nemzetnek* színibírálója pedig azt is megállapítja, hogy Újházi többet is nyújtott pusztá külső hasonmásnál: a szív valódi melegének, a javíthatatlan „jószerű“-ségnek éreztetésével a bohózáti fordulatokban is komoly jellemrajzzá tudta mélyíteni alakítását.

A közönség pompásan mulatott. S erről — a darab tarka fordulatai mellett — a ragyogó szereposztás is bőven gondoskodott. Az egykorú színlapon a Nemzeti Színház 80-as éveinek egész csillagláborára együtt látható: Újházi, Náday, Vízvári, Gabányi, Felekiné, Helvey Laura, Rákosi Szidi stb. Az akkori „fiatalok“ közül pedig közreműködött: Gyenes, Szacsvey, Láncoz Ilka, Mihályfi és Csillag Teréz. A két utóbbi a gyámoltalan mátkapárt játszotta; Rákosi Szidit kívül az egész együttesből már csak ők ketten a Nemzeti Színház ma is működő tagjai.

A kis darab után viharos taps volt. A nézők a szerzőt kívánták látni, s Jókai meg is jelent a rivalda lámpái előtt. A közönség sokszor látta volt Jókait korábbi darabjai bemutatóin, „szerző“-i minőségben; ismerte sze-

rény, kissé félszeg tartását s féloldalra bókoló meghajlásait. Így jelent meg a hívásra ezúttal is. A közönség az első pillanatban meg volt róla győződve, hogy most valóban Jókait látja. Annál harsogóbb hahotát keltett, midőn kiderült, hogy ez a „szerző“ — ismét Újházi. Most már tombolva követelték az „igazi“ Jókait, ki végül egyik emeleti páholyból köszöntö meg az ünneplést. A közönség pedig tetszésére válogathatott a függöny előtt meg a páholyban hajlongó Jókai között: melyik hitelesebb?

Jókai alakja mellett némi pikáns érdekességet adott az előadásnak a bohózat egy másik figurája is: a kritikuse. A nézőtér nem maradt sokáig kétségben felőle, hogy a kis mérges, izgága emberben kit gyanított vele a költő. E „műítész“ örökös csipős megjegyzései (a még meg sem írt darabról!), a szereplő alakok irrealitásának felhánytorgatása s több eféle vonás mind olyan volt, aminővel — Jókai művészetével szemben — a közönség korábban is eleget találkozhatott már — a *Budapesti Szemle* hasábjain. *A jószívű ember* kritikusa a színpadon semleges, vörösparókás maszkban jelent meg, noha megszemélyesítőjének, az aprótermetű Vízvárinak nem nagy megerőltetésébe került volna külső megjelenését valamivel — konkrétábbá tenni. De „a jószívű ember“ nem azért volt jószívű ember, hogy akár eféle ártatlan bosszúálláshoz is hozzájáruljon. A „személyazonosság megállapítását“ egyszerűen rábízta a t. publikum tájékozottságára.

Különben a *Budapesti Hírlap* beszámolójának végén azt olvasom, hogy ezen a valóban nem mindennapi érdekességű (és soha többé meg nem ismételt) előadáson jelent volt Gyulai Pál is, és — kitűnően mulatott...

Rédey Tivadar.

NOVEMBER.

*Csipkés szoba. Télest. Az óra áll.
Öreg karszékben a vén asszony olvas.
Mellette lánya. Égszem, rózsaváll.
Mohón nézek rá, mint egy éhes ordas.*

*Mint a mesebeli ádáz boszorkány,
Az anyja is a lányra úgy vigyáz.
Az ablakon zörög haragos orkán,
A kályha nyög, sóhajt a régi ház.*

*De csend itt bent. A lány varr sebtiben.
Nagy hallgatás. Már vérző seb szívem
S lázában azt suttogja: édes, édes!*

*Az álom most az asszony vén szemén les.
Egy pillantás. Egymáshoz ér kezünk
S halkán Meseországba érkezünk.*

Szamolányi Gyula.

A FELEBARÁT HÁZA.

Acseh finánc átnézte a jegyzéket és szórakozottan pillantott szét a vagonban felhalmozott ládák, egymás hegyére állított bútorok között. A család szorongó szívvel figyelt, szent Isten, az ebédlődván felé megy, amelyiknek bedeszázott aljában a cukor van! Nem, csak helyet keres, ahol ráüsse a listára a pecsétet. A gyerekek máris megkönnyebbülten kuncognak s az asszony hálás tekintettel kíséri ki a fináncot a vagonajtón. Csakhogy túlestünk ezen is!

És nemsokára, kétheti szomorú reménykedés, tétlen veszteglés után, megélenkül a vagon sor környéke; becsukatják az ajtókat, lárma, tolatás, cseh vasutasok kiabálnak, járnak össze-vissza, s egyszerre megindul a hosszú kocsisor, mint egy kanyargó fekete állat, lustán, kelletlenül, az ígélet áldott földje felé! Még fenn van a nap az égen, fényben fürödnek az erdős hegyoldalak, csillog a tiszta folyó vize, mikor átérnek a magyar határra. Magyar katonák, magyar szó: lehet-e ennek a boldogságnak párja? Előkerül a hervadt virágfüzér, amellyel a szerető baráti kezek feldíszítették a vagon szobát elindulásakor, s amelyet első napon levétettek a csehek. A gyerekek kitűzik a tilos nemzetiszín zászlót; szabad most már, szabad! Hiszen itt magyarok az urak!

A férfi komoran áll az ajtóban; a boldog öröm, hogy megint itthon van, csak nem akarja elárasztani lelkét. A lába fáj egy kicsit, ahol a lőtt seb forradása van, mely megérez minden változást. Eszébe jut a harc téren töltött négy év sok nehéz órája, melyet már azt hitte, hogy elfelejtett. S megint a régi örök kérdés merült fel benne: miért volt mindez? Hogy ezt a mai napot megérjem s mint hivatlan vendég jöjjenek koldusan régi hazámba?

Beesteledett lassacskán. A gyerekek, akiknek az új helyzet öröm és izgalom volt, elcsendesedtek. Az asszony ölében aludt el a legkisebb, mert nem tudta megszokni azt a szűk kuckót, két fotel között, ami fekvőhelyül jutott neki. Ez volt a leggyengébb köztük, ez a filigrán kis fiú; nemrégén még katonabácsinak hívta az apját, kit csak néhanapján látott egy-egy hétre; tej nélkül nőtt fel s nem krajcárt kért már, hanem száz koronát, ha meg kellett mutatni a torkát — s a száz koronán nem tudott venni már semmit sem.

Az asszony óvatosan letette a kuckóba a kisfiút s a vaskorlátra támaszkodva kinézett az éjszakába.

Nem messze, valami raktáépület előtt, néhány vasutas tüzet rakott s vacsorát főzött. A gomolygó fekete füst közül fel-felcsapott a vörös láng, s annak fényénél látni lehetett, mint hajladoznak, szorgoskodnak a bogrács körül a nagy prémkucsmás, bundás vasutasok. Az asszony — régi szittya ősöknek a Felvidékre szakadt ivadéka — dobogó szívvel lesté őket. Tudta, hogy éhes málházók, fékezők főzik ott a vacsorát, de jól esett elképzelní, hogy végtelen ázsiai füves rónán ég a pásztortűz s hogy állatbőrökbe öltözött sasorrú turáni fiak ülnek körülötte s regét monda-

nak — a csodaszarvasról, Emese álmáról... Úgy érte őt ez a látvány, mint az édes magyar anyaföldnek köszöntése. A szeme megtelt az elragadtatás könnyeivel.

*

S másnap, egy borongós őszi reggelen, miután sokáig sínek kuszált útvezetőiben bolyongott, váltók seregén átzakatolt a vonatjuk, megérkeztek a fővárosba. A gyerekek már ébren voltak; egyik sem volt még Budapesten soha és a vagonajtóba lapulva lesték a sok szépet és csodást, amit majd látni fognak. Egyelőre csak néhány sor vagonot láttak, megakodva azok is cókókkal, gyerekekkel, madárkalitkával, cserepes muskátlival.

— Szegények, — mondta az asszony —, ezeknek úgy látszik, még nincsen lakásuk; vajjon nekünk milyet szerzett a kenyeres pajtás?

Kenyeres pajtásnak hívták egymást a férj és egy pesti hivatalnok-ismerős, kivel mint önkéntesek együtt szolgáltak valaha Csernovitzben. Szíves, szolgálatkész barát volt a kenyeres; most is előre jelezték neki, hogy mikor jönnek s megbízták azzal is, hogy lakást nézzen akkorra... Háromszobásat, lehetőleg Budán, valami egészséges, csendes utcában; jó volna a Krisztinavárosban; inkább szeretnének magános családi házat, kis kerttel, udvarral, a gyerekek miatt. Drága azért ne legyen, de modern, semmiesetre sem nagy bérházban... Vajjon kapott-e igazán megfelelőt a kenyeres?

— Nini, Berti! — kiáltott fel örvendezve a férj, Sámson János, aki eddig aggódva nézegetett jobbra-balra. — Szervusz, vén kenyeres pajtás! Hát csak hogy itt vagyunk már mi is, a régi magyar hazában!

— Isten hozott, Janikám! Kezét csókolom. Jaj, de megnőtték a gyerekek. Ez a kicsi, ugye, aki a háború alatt született? No, gyere ide, kis szógám, nem bánt a bácsi! Nézd, egy szép, piros léggömböt hoztam neked.

Az asszony reménykedve kérdi:

— Megkapta-e levelünket, kedves Berti? Kapott-e lakást? Merre?

A Berti nevet, egy cseppet ironikusan, de rosszakarat nélkül, ahogy az ember megmosolyogja a gyermekek naivságát, akik még nem ismerik az életet.

— Hogyne, hogyne, kedves nagyságos asszonyom, egy villát vettem ki a Svábhegyen, hatszobás, autógarázs is van... De tréfán kívül, három hete lohok a lakáshivatalokban, ügynököknél és eddig...

— Nincs?

— De van — ígéret, és egy féligmeddig komoly kilátás két udvari szobára a harmadik emeleten, konyha nélkül, a külső Ferencvárosban.

— Az nem felel meg nekünk! — mondta csalódottan a férj —, hiszen megírtuk, milyent szeretnénk!

Berti megveregette a kenyeres pajtása vállát.

— Pajtás, hol élsz te? Rip van Winkle vagy, aki száz évet aludt? Te válogatni akarsz itt jó és rossz lakásokban? De hiszen próbáld meg, majd meglátod!

Az asszony nem szólt, a fátyolos tekintete messze nézett. Az a kis ház ott a Bereg partján, a városka végén! A maguk portája volt, ha kicsiny is, de csupa napfény — és minden gyerekük ott született! a falak nem látszottak a futórózsától; a kis kertben jószagú falusi virágok, bőkezű almafák, termőkédvű köszmétebokrok! Itt van most a ház ára, potom

csékély ára, néhány zörgős papirosbankóban, eldugva egy virágcserep fenekén. Vajjon lesz-e abból mégegyszer föld, fa, ház — otthon?

— Fel a fejet, szívem! — mondta utóbb János a feleségének. — Berti nem nézett talán elég buzgón utána a dolognak. Majd én magam megyek most lakás után, meglásd, nem hiába! Egy pár nap ellakunk még a vagonban is, ahogy eddig. Kerítetek otthont nektek, ne félj, ha a föld alól is!

Az asszony bízó szemmel, melegen nézett fel az urára. Megcsókolta, mikor elment, pedig mostanában, a sok baj, huzavona között megfeledtek arról a régi szokásukról, hogy csókkal váljanak el egymástól...

Este jött haza a férj, fáradtan dőlt le a matrac-fekvőhelyre. Az asszony nem kérdezett semmit, szó nélkül tette elébe az elhült vacsorát.

Még sokszor jött azután haza így, egyre csüggedtebben, néha két keserű ránd volt a szája körül, amit az asszony nem ismert eddig. Soha semmi eredmény. Pénz kellene, igen sok pénz, de ha mindenüket odaadják lakásért, akkor a családi otthonnal mi lesz? A férj bejárt a hivatalba, ahol ideiglenes beosztást kapott. Panaszkodott a főnökének, kollégáinak, kért segítséget, tanácsot. Kinevették.

— De hogyan is gondolta azt ott Szlovákiában, kedves kolléga úr? Itt tálcán hozzák a jó lakásokat elébe?

Szeptember jött. A gyerekeket beiratták a legközelebbi iskolákba, kit elemibe, kit polgáriba. Az asszony maga volt a kietlen vagonban nap-hosszat. Némán emésztette magát, töprengett. Hát igazán „nincsen számodra hely?” Nincsen, az én számomra sem, akit izzó nagy magyarságom, rajongásom vezetett ide, mint lángoszlop a pusztában bolyongókat? Ősz van, Ferike már fázik éjjelenként a kuckóban, akárhogyan betakarjuk is. Mi lesz velünk?

Ahogy az ura hazajött esténként, mindegyre komorabban fogadta. Már lenézés is volt a hangjában, ahogy kérdezte:

— Persze, megint nincs lakás?

— Nincs, — másnak ítélték oda.

— *Te* nem is fogsz szerezni soha! — vetette oda az asszony, csak úgy a fogai között. Összenéztek — és már ekkor úgy álltak egymással szemben, mint ellenségek.

Milyen szép gondolat, szép frázis az, hogy a szükség, a baj összébbr hozza a szíveket! Csakhogy nem igaz. Akik gond nélkül, jómódban, szenvedés nélkül élhetnek, milyen könnyű azoknak egymást szeretniök, jóknak és megértőknek lenniök! De az élet nem mindenkinek szán ilyen sorsot és nem mindenkinek engedi meg, hogy mindig ünneplő ruhájában járjon a lelke! s nem a nagy szerencsétlenségek tárják fel igazán az emberek mivoltát, hanem a kisebb bajok, küzködések. Eltékozolt napok, hiábavaló fáradozások, letört reménykedések, sok minden, ami másként és rosszabbul lett, mint ahogyan terveztük...

Lám, milyen szép volna, ha e szük zugban egymást megértő, támogató szívek dobognának! De más lett mindegyik. Reményvesztett, türelmetlen a férfi, ideges, fásult az asszony; Ferike mondhatja egyik nagy-szerű gyermekmondást a másik után, nincs aki meghallja, méltányolja... Fogy a hit, fogytán a szeretet egymás iránt, gyökerében züllik a család... Már a gyerekek is mások! Azelőtt hogy szerették egymást, — s most a legnagyobb fiú durván lökte el a kislányt az asztalka mellől, mely felett dróton függött a konyhalámpa, mert írni akart, — s tegnap nevetett

mind a kettő, mikor a kicsi egy tolatáskor odaütötte a buksiját az ajtóhoz! Aznap éjjel megeredt a zápor. A kislány felsírt félálalmában:

— Apuska, esik az eső!

— Mit törődsz vele! — mordult rá türelmetlenül a férfi. — Hadd essék!

— De rám csurog a víz, lyukas a vagon teteje! Mit csináljak?

— Gyere ide hozzám, kislányom — szólalt meg az asszony. — Itt megmelegszel. Ne félj, majd én szerzek otthont nektek!

Ragyogó koraőszi napra virradtak. Mikor mindenki elment a dolga után, az asszony hónapok óta először, felöltözött fehérbe.

Nem volt éppen szép, csak a két álomlátó szeme volt gyönyörű, a fekete pillák alatt s a bőre olyan hófehér, hogy mind áttetszetek rajta a halvány violaszínű meg zöldes erecskék a nyakán meg a karjain. Beesukta a vagon lakattal, — nagy csikorogva csapódott be a tolóajtó s elment jószerecsét próbálni, csak úgy vaktában, valami fanatikus hittel a szívében, hogy neki sikerül majd a lehetetlen.

Nem a lakáshivatalba ment, csak messze akart futni ebből a szomorú vagonvárosbörtönből; más színeket akart látni, mint a gomolygó füst feketéjét; a füle más zenék után vágyott, mint a sípjelzőknek sikoltása, a kibocsátott gőz sistergése. Hogyan únta és útálta már ezt az egész cigányéletet és milyen boldog volt, mikor az utolsó sín is elfogyott a lába alól!

Képtelen, romantikus gondolatai támadtak. Hátha egy jótékony emberbarát elébe jönne és felajánlaná neki egyik szép villáját? Hátha azt a fehérhajú finom úrnőt, aki itt kocsikázik el mellette, megszólítaná — ha az könyörülne rajtuk. De örülség mindez! Hiszen éjjel olyan okos és józan terveket főzött ki, álmatlanul hallgatván a zápor kopogását a deszkatetőn — hogyan, hogy a kivitelhez olyan nehéz hozzáfogni?

Ahítozott egy kis szabadabb levegő után és kifelé indult a városból, hol még zöldelő fasorok mentén itt is, ott is gyönyörű nyaralók fogták meg a tekintetét.

Egyszerre csak egy rózsával befutott kisebb villa előtt hirtelen megállt.

Az ő házuk, istenem, a beregszászi kis kúria! Vagy szakasztott mása csak, de lám, a feljáró is a két karsú kis oszloppal olyan, meg a széles kiugró ablak is megvan, középen, ahol ő szokott üldögélni, varrással, vagy valamelyik kis gyerekkel az ölében, mesélés közben! S az ifjú fenyők két árnyas csoportban, mint őrtálló katonák, sorakoznak jobbról-balról. Még a kis kert is olyan, sok fehér, meg lilaszín őszirózsa az ablakok alatt... Hátha ő most bemenne oda, behunyt szemmel, nemtörődve semmivel sem, leülne a ház elé és nézné, hogyan szaladgálnak a gyerekek a kavicsos utakon, hogyan hemperegnek a pázsiton! Szegény, máris megsápadt gyerekek, akiktől elvették a legfőbb jót!

— Ha itt lakhatnánk, ha ez a ház az enyém volna! — tört fel az asszony lelkéből a sórvágás. — Egyszerre eszébe villant egy régen tanult tilalom: Ne kívánd a te felebarátod házát! De ő kívánja; emésztően, elemi erővel szakad fel belőle a vágyakozás: miért nem az enyém ez? Ha bűn, hogy kívánom, hát legyen bűn; ha irigység, hát vállalom ezt a jellemhibát, — de miért van másnak ilyen háza, ilyen gyönyörű otthona, gyerekeinek pompás fészke, — nekem meg nincs! miért nincs!

A keserűség a torkát fojtotta, de valahogyan erőt vett magán. S mint mikor a mesében a királyfi megfogadja, hogy elhozza a királykisasszonynak a varázsgyűrűt, melyet hét üveghegy tetején hétfejű sárkány őriz, — ő is azt hajtogatta: Megszerzem ezt, megszerzem!

A szomszéd kertben valami öreg kertészféle gereblyélt, kapargált. Egyre dohogott magában, hogy hiába dolgozik, mert lám, már megint tele száraz levéllel a pázsit! Az asszony megszólította:

— Kié ez a nyaraló, bácsi? Úgy látom, nem laknak benne?

— Az bizony, kérem alássan, az ifjú Gyalókéay uraságé; ámbár nem olyan ifjú már, lehet vagy negyvenöt esztendő. De nem igen lakik itt, mert mindig külső országokban jár. Most éppen itthon van. Nem azt tesszik keresni?

— Én senkit sem keresek, bácsi, csak erre jártam és megtetszett ez a kis ház. Nem eladó-e, nem tudja?

— De hallottam róla, az inas beszélte, hogy eladná az uraság, mert hogy aszondja, őt ne birizgálja annyit a lakáshivatal, hogy üres-e a háza, nem-e? Kétszázmillió az ára.

Az asszony beleszédült.

— Hát lakásnak nem adná-e ki, mit gondol, hogyha ő maga ügyis elutazik megint, mint mondja?

— Már hogy kovártélynak? nem gondolnám, ámbár meglehet, hogy odaadja, — tette hozzá mosolyogva —, ha igen szépen meg tetszik kérni. Nem szokott nemet mondani az asszonyoknak, kivált a fiataljának...

Sámsonné visszament a ház elé. A rácsajtó félig nyitva volt, belépett.

— Ha én bennem most volna annyi vakmerőség, hogy bemenjek hozzá! Ha volna még bennem valami abból a kimagyarázhatatlan vonzóerőből, amivel leánykoromban annyi férfit meghódítottam! Vagy volna bennem annyi megalázkodás, hogy összetegyem a kezemet előtte: Uram, földönfutó vagyok, apró gyermekeim vannak, szánjon meg, adjon hajlékot nekem!

— Nem, nem vagyok elég bátor, — és nagyon is büszke vagyok. Nem lesz nekünk otthonunk sohasem!

Nem bírta tovább. A régóta legyűrt sok keserűség fájó, égető könnyekben olvadt fel. Az asszony sírt s le sem törölte könnyeit, nem bánta, látják-e, vagy sem. Ilyenkor sír csak az asszony igazán, mikor tudja, hogy nincs férfi, aki lássa.

Pedig talán mégis látta valaki. Egy nagyon szelid hang kérdezte egyszer csak a háta megett:

— Miért sír? Valami bánata van? Talán segíthetek?

Még fiatal, barna férfit látott Sámsonné, ahogy riadtan hátrafordult.

— Nem, nem, köszönöm, semmi bajom sincsen! — rebegette az asszony és kínos igyekezettel próbálta összeszedni vonásait. Csak beléptem egy percre, olyan kedves ez a kert — egy kicsit meg akartam pihenni...

— Tessék, foglaljon helyet ezen a padon, hiszen egészen izgatott, kimerült! Aztán mondja el igazán, hogy mi hozta ide.

Sámsonné szinte öntudatlanul leült és hallgatott, a férfi meg beszélni kezdett hozzá, mint egy dacos gyerekhez:

— Lássa, nincs értelme a titkolódzásnak. Én nagyon sok világot bejártam már, sok emberrel volt dolgom, sokféle modort, szokást megismertem — de most már rájöttem arra, hogy csak egyetlenegy mód van,

amely megértésre vezet az emberek között: az őszinteség. S csak ennek van értéke, minden más csak frázis és haszontalan formáság. Most várja, ügye, hogy bemutatkozzam, mert az így szokás, maga is megmondaná a nevét s hivatalosan ismernénk egymást s beszélgethetnénk, mert így nem is illik szóba állnia velem. De én jobban szeretném, ha csak így beszélgetnénk, mint két ismeretlen ember állnánk egymással szemben, így sokkal közvetlenebbül és minden kendőzés nélkül lehet elmondani mindent... Nem vagyok kíváncsi, de nagyon megrendített előbb, ahogy sírni láttam; így még nem sírt előttem asszony és szeretném, ha bajában segíteni tudnám. Mondja el!

Sámsonné nem ellenkezett tovább. Úgy vette a helyzetet, mintha valóra vált volna egy olyan képtelen, álombeli megoldás, amilyenek ma elindulásakor eszébe jutottak. S ahogy elmondott mindent, nem szokásos asszonymódra beszélt, előhozva minden apró-cseprő részletet, bevezetve a mellékesbe a legfőbb mondanivalót, — hanem röviden és keresetlenül, ahogy feltört a lelkéből a régi bánat, az új keserűség s a hangja szint, erőt kap, minden szava szívbe markol és halvány arca lassanként kigyulad.

A férfi nézte az asszony finom arcát, soványka, de mégis formás alakját, az igazi műértő kedvtelésével, nem mohón, de mégis csillogó szemmel.

— Szépen beszélt! — mondta azután; — amit mond s ahogy mondja megragadja az embert. Elhallgatnám estig s szeretném, ha sokszor hallhatnám a hangját.

Az asszony meglepődik, nem tudja, mit szóljon hirtelen ennyi őszinteséghez. És egyszerre eszébe jut az öreg kertész mondása: Ha nagyon szépen megkérné... Érzi, hogy elpirul, a vér forró hullámokban tódul halántékaira.

— Jövő héten indulok Kairóba, — mondta Gyalóky. — A villa üresen marad. Azt gondoltam, hogy kiadnám maguknak. Még sohasem volt kiadva, fizessenek érte, amennyit akarnak, mert tudom, hogy nem fogadnák el ingyen. Holnap délelőtt 11-kor menjenek a IX. kerületi lakáshivatalba, én is ott leszek. Van ott néhány jó ismerősöm, rövidesen elintézzük a dolgot. Jó lesz így?

— Köszönöm, köszönöm! — Tördeli az asszony és megragadja a férfi kezét. Talán megcsókolná, ha az mosolyogva vissza nem tartja. — De hiszen azt sem tudja, ki vagyok. A nevemet sem tudja!

— Nem baj az, majd megtudom. De most már nyugodt, ügye? Most már lesz otthona, kicsi fehér asszony!

Sámsonné megérezte, hogy most menni kell. A férfi egy pillanatra visszatartotta.

— Nézze — mondta — nem csodálatos-e, hogy nekem, akinek ezenkívül még vagy hat házam van, egyik nagyobb a másiknál, egyikben sincs otthonom s most, ahogy magát nézem, azt gondolom, hogy abban a szűk, kormos, légvonatos vagonban is otthon van ott, ahol maga van...

— A viszontlátásra! — búcsúzott az asszony. Már égett a föld a talpa alatt.

— Holnap tizenegykor. De pontosan ott legyen. Kezét csókolom!

Az asszony maga sem tudta, hogyan jutott haza. Jaj, csak még ne

lenne otthon senki! Ledobta a fehér ruhát, becsapta egy koferbe. Gépiesen főzött valami kis hamarebédet. A szíve zakatolt, alig állt a lábán.

— Holnap tizenegykor! — ez zúgott a fülében. Lesz már lakás, gyönyörű, kedves fészek!

— Holnap tizenegykor — megint meglátom Gyalókat...

— Holnap tizenegykor — mondta erővel, félig hangosan, magát szuggerálva, — holnap tizenegykor nem megyek el a lakáshivatalba!

Gyalókat nem ismer, nem tudja a nevemet sem. Vár egy darabig, azután elmegy — bosszús lesz? vagy szomorú? Nem gondolok rá többet. A vadrózsával befutott kis ház nem lesz a mienk. A felebarát háza... Pedig a mienk lehetett volna. Szegény gyerekek, nem lesz otthonotok...

Pedig azt mondta Gyalókat, úgye, hogy otthon van ott, ahol maga van!

Hát igazán mindenható volna egy gyöngö asszony keze és ebben a nyomorult zugban is meg lehetne éreztetni azokkal, akik benne élnek, hogy otthon vannak? Meg lehetne tenni, csak szeretet kéne hozzá és igen erős hit abban, hogy együvé tartozunk és kitartunk egymással „minden poklon keresztül“.

Egy hajszálon függ minden — lelki béke, tisztaság, — jövő.

— Megpróbálok! — mondta Sámsonné és nagyot, nehezét sóhajtott. Csak holnap ilyenkor volna már, mikor már mindennek örökre vége...

Lelkendezve jött haza az ura, szinte beesett a vagonajtón:

— Terike, ide hallgass! No lásd, ez a Berti mégsem hagyta cserben kenyeres pajtását! Ma hozta a hivatalba ezt a végzést, két szobás lakás kiutalva — de micsoda szerencse, — én nem tudom, hogyan szimatolta ki — a Rózsadombon, gyönyörű hely — kis udvar is van, — no de szólj már, te nem is örülsz neki?

— Az Isten jó! — mondta könnyes szemmel az asszony. És még hozzágondolta magában: A jó Isten nem bízott bennem. Pedig nem mentem volna el holnap, igazán nem... *Brucknerné Farkas Gizella.*

TUTAJON.

*Tutajunk lágyan himbált a Tiszán,
Mint lengé hinta, nyári röpke felleg.
A víz szelid volt, mint egy szöke gyermek,
Mint a levél a csendes esti fán.*

*Úgy tetszett: állunk mozdulatlanul,
Csak, halk ölen, habzsongás ringatott.
Egy helyben állnak így a csillagok,
Idők szárnyán míg fordul az azúr.*

*Kék partvirágok néztek ránk merengőn,
Kék fátyolok csillogtak messze erdőn,
Kék volt a hullámjáték is alant.*

*Mélán zenélt a hab a mély vizáron,
Olyan volt minden, mint egy égi álom,
Mint hosszú, szép, egyetlen pillanat.*

Szamolányi Gyula.

KOSSUTH LAJOS VIDDINI LEVELE.

„Szegény, szerenesétlen hazánk elesett.“

Így kezdi Kossuth azt az iratát, amelyben a szabadságharc összeroppanása után először szól a nyilvánossághoz, s amelyet „a viddini levél“nek szokás nevezni. Második mondatában pedig szinte elidegenítő fordulatot kijelenti, hogy a hazát nem az ellenség ereje, hanem árulás és alávalóság vesztette el. „Oh, hogy ezt meg kellett érnem s még nem szabad meghalnom!“

A nagy vád Görgey ellen és Kossuth halálravágyó bánatos egyénisége, ezek a viddini levél vezető gondolatai.

Nagy hírét Kossuthnak ez emlékiratszerű levele, melyet egy török város nyomorult faházában írt 1849 szeptember 12-én, az átoktól vette, mit Görgey fejére zúdított. Részletes vizsgálódással végighalad Görgey működésén, kimutatva annak következetes aknamunkáját a nagy ügy ellen. A második motívum, mely mögött Kossuth érzelmei rejlenek, friss fájdalom a szerencsétlenségnek, szintén elsőrendű tárgya a levélnek. Halálvágy és utálat az életnek az, amiről nyiltan szól; a lélek vonaglásai, melyek ilyen villámsujtás módjára jött csapás után az ember belsejének romjai közt mozognak, inkább a sorok mögött lappangva figyelhetők meg minden ellentétes színezetükkel, élükkel és mélységükkel, amint Kossuth saját sorsát az utolsó napokban leírja.

Nem célunk az, hogy a szomorú híres pörben, ami Kossuth vádja nyomán Görgey árulásának kérdése fölött évtizedekig tartott, ítéletet mondjunk. A két ellenfél pihen már s hosszú életében mindkettő bőven szenvedett azért, amiben gyenge és kevés tiszta örömet látott jutalmul azért, amiben nagy volt. A vád a múlté; Görgey becsülete az árulástól tiszta.

A viddini levelet mi inkább a második téma szempontjából vesszük vizsgálat alá. Meg akarjuk látni sorain túl a levélíró Kossuth alakját; a levél csupán az ő élettörténetének, jellemének megrajzolása szempontjából érdekel bennünket. Ebből a célból akarjuk elevenre megmozgatni a levél sorait, míg meg nem értjük mögöttük az embert, s minden emberi érzésünkkel át nem fogjuk, mit szenvedett, mit gondolt s mit akart ő ezzel a levéllel; ezért követni igyekszünk Kossuth lépteit és belső mozgalmait a szerencsétlenség első pillanataitól kezdve, végzetes levélíró munkájáig Viddin városában.

Amikor Kossuth a levél írásához fogott, közel egy hónapja telt már el annak, hogy titkon menekülő kocsija kipördült az aradi vár kapujából. Csattanósan következtek egymásra az események ez idő alatt és minden órának megvolt a maga százféle szélsőséges érzelme, ami a hazafi, az ember, a férj és apa lelkét tépdeste, mint a foszlányt a vihar irgalom nélkül megmegújuló szele. Olyan hónap, mely, ha most borzadását leküzdve, visszavetett reá egy-egy tekintetet, néha csak egy pillanatnak rémlett előtte, néha meg egy hosszú életnek tűnhetett fel.

Menekülése előestéjén beszélt utoljára Görgeyvel, az aradi várban, négy szemközt, hosszan, egészen az éjféli órákig. Hetek óta alig aludt már

valamit. Láttá közeledni a véget, ellenállhatatlanul, mint valami természeti erőt, minden oldalról elzárva útját s a közelgő rémségekben saját halálát is kellett látnia, mert Kossuth nem az az ember volt, aki józan számítással előre gondolt volna arra, hogy miként mentse magát, amikor a lelke meggyőződésével hirdetett nagy ügy romjai összeroppantással fenyegették. Napok óta többen kérdezték már tőle, mit tegyenek katasztrófa esetén, s ő azt felelte, hogy a hontalanságnak eléje helyezi a vérpadot. Sötét gondolatai voltak, amit a túlzó munka sem fojthatott el egészen. Ha kevésbé ismeretes látogatót jelentettek be nála, pisztolyához kapott; orgyilkosságtól félt. S közben néha ragyogó beszédeket tartott, az izgalomból szinte földöntúli reményekhez menekülve.

Az éjszakai beszélgetésben Kossuth nem arról szólt, mi legyen a teendő a magyar ügy szorongatott helyzetében — mintha nem is mert volna e kérdésre rátérni. Hosszú visszatekintést adott a múlt küzdelmeiről, kiöntve lelkét Görgey előtt; beszélt roppant erőfeszítéseiről, sikereiről, mellyel a nemzetet fegyverbe állította. Egy dolog hiányzott csak neki — mondta — a végleges sikerhez s ez Görgey őszinte bizalma és segítsége volt.

Közben egymásután tűntek az órák, amelyeket az a fojtott tudat tett izgalmasakká, hogy a beszélgetők s körülöttük a seregek s a magyar nép sorsa egyre rohan a vég felé. Mit akart Kossuth e beszélgetéssel? Hetekig hiába várta a kormány Görgeyt az eldöntő küzdelemre, alig adott az hírt magáról, késett, s vádak hangzottak ellene, egészen az árulás vádjáig. Kossuth most valóban nem akart mást, mint kiönteni lelkét, gondolatait, hogy megkönnyebbüljön, mint a panaszkodás után szokás, mely nem egyéb, mint várákozás ismeretlen segítségekre.

Talán arra gondolt, hogy meglágyítja a tábornokot, utolsó győzelmet aratva ezen a rideg fiatalemberen, s aztán lelkes indulattal egyesülnek egy utolsó elszánt küzdelemre a megsemmisülésig?

Ha nem gondolt is erre, azt hisszük, hogy, ha Görgey meghatódottan kezét nyújtotta volna neki s eléje sietett volna érzelmeivel, Kossuthot végzetes lelkesedéssel láttuk volna az utolsó pillanatok felé haladni.

De Görgey hallgatva ült helyén s csak néha adott szűkszavú feleletet. Kossuthnak egy idő múlva éreznie kellett, hogy ez az ember leszámolt vele végelesen; neki azzal nincs már mit kezdenie. Be kellett fejeznie emlékezeit s rá kellett térnie a pillanat félelmetes kérdéseire. Tudták ők Aradon, hogy az előző nap nagy csata folyt Temesvár mellett; a hírek, melyek jöttek, eleinte jók, később aggodalmasak voltak s ha e csata elveszett, Görgeyén kívül nincs már számbavehető magyar sereg.

Görgey emlékiratai szerint a tábornok Kossuth kérdésére kijelentette, hogy e csata vesztenek esetében leteszi a fegyvert. Kossuth gyorsan megjegyezte: „S én föbelövöm magamat.“

Kossuth később az emigrációból cáfolta, hogy Görgey ilyen kijelentést tett volna, mi előttünk azonban Görgey részletes elbeszélése ez estéről valószínűnek látszik. De az is valószínű, hogy a fegyverletételt Kossuth nem úgy értette, ahogy Görgey; sőt Görgey sem egészen úgy, ahogy az három nap múlva megtörtént, mert a tábornok sokkal többet várt tervétől, mint azt évek múlva, emlékirataiban vallotta; semmiesetre sem érezhette ki szavaiból Kossuth, hogy Görgey feltétlen és kétségbeesett megadásra gondol.

Kossuth a megszégyenülés bizonyos nemével válhatott el Görgeytől, minőt akkor érez az ember, ha őszinte közeledését rideg tartózkodással

fogadják. Majd felválthatta ezt az érzést a gyanú és gyűlölség, amivel hónapok óta kellett már kísérnie Görgeyt, tudván róla, hisz Görgey nyíltan is kifejezésre juttatta ezt, hogy ellensége az ő politikájának és szeretetlen kritikusa az ő egyéniségének. És mégis, most nem érezhette Kossuth oly nagyoknak az ellentétet közöttük. Az idegek túlságosan el voltak már csigázva, sehol semmi mentség a láthatáron, ami kitérést jelenthetett volna a végzet elől. Önkéntelenül is oda kellett húzódnia Görgey rideg alakjához, amely oly hideg eszmélettel számítótnak tűnt fel még az éjjel is. A hadvezér régóta barátságos természetű érintkezésben állott az oroszokkal, minden legkisebb eredmény nélkül ugyan, de olyan jelek között, melyek az akkori helyzetben óriási reményeket keltettek; a kormány pedig felkarolta Görgey gondolatát s éppen e napokban küldött parlamentereket az oroszhoz, Szent István koronáját a cár vejének ajánlván fel. Görgeynek, úgy látszott most Kossuth előtt, semmi szüksége sines már rá és kormányára, az oroszral való tárgyalásokat jobban intézheti ő maga, mintsem a cár előtt gyűlöletes forradalmi kormány.

S nem is lehetett ellenére Kossuthnak a dolog. Itt már nem arról volt szó, hogy a harc nagy céljait biztosítsák, hanem csupán arról, hogy mit lehet még menteni. Kossuth politikája megbukott.

Nem maradt más hátra, mint folytatni a bizalmat, melynek hangulatával Kossuth kettőjük éjjeli beszélgetését betölteni igyekezett.

Alig, hogy Kossuth pihenőre tért ez éjjelen, megjött a jelentés a temesvári sereg tökéletes megsemmisüléséről. E jelentést Kossuth rögtön átküldte Görgeynek.

Átküldte, bár körülbelül ismerte annak nézetét a további harc fölösleges voltáról; nem is gondolt arra, hogy most, éppen akkor, amikor Görgeyvel szemben óvatosságra intette volna a helyzet, igyekezzék annak háta mögött, ellene cselekedni. Hajlékonyabb, lágyabb egyéniségével szinte simult a vezér hűvös, érdes személyéhez.

Görgey mindjárt reggel felszólítást küldött Kossuthhoz, hogy adja kezébe a hatalmat s Kossuth nem is ellenkezett, és nem az ő, hanem a kormány más tagjainak indítványára határozott a minisztertanács úgy, hogy Görgeynek csupán fővezéri kinevezést küldenek, a kormány azonban helyén marad.

Kossuth iszonyú személyi problémája ezzel tehát még mindig nem oldódott meg; még mindig olyan embernek szerepét kellett viselnie, aki várja maga fölött a végzet döntését. E délelőtti, utolsó minisztertanácscon az izgalom legnagyobb fokában járkált fel s alá s azt tervezte, Lugosra megy, Bem gyülekező seregéhez; Erdélybe vetik magukat s ott keresi majd halálát. Hisz Görgey céljait elismeri, s ezzel elismeri azt is, hogy mindaz, amiért a magyar nép, Kossuth szavait követve, rajongással s vak bizalommal életét áldozta, megsemmisült. A következetesség gondolatának egész terhe vállán volt még; neki az üggyel élnie s hálnia kell.

Azonban pár óra múlva megérkezett Görgey újabb felszólítása, kétséget és ellenmondást nem tűrő hangon követelve Kossuth lemondását s a maga számára a teljes és korlátlan hatalmat.

Ez hathatott; ezt már nem lehetett félreérteni. Görgey nem segítségét ajánlja, hanem ha akarják, ha nem, sőt éppen az ő ellenükre, máris magához ragadja a hatalmat s velük szemben a győztes politikai ellenfél szerepére készül.

Most már nemcsak hogy mehet Kossuth, hanem kell is mennie. A központi helyről, melyet egy nemzet bizalma és ellenséges halálveszélyek környeztek, vetélytársa löki ki erőszakosan, megakadályozva, hogy erkölcsi kötelességének hódoljon.

Nincs kétség, hogy Görgey károsnak és akadályozónak tartja Kossuth további szereplését. Talán még életét is.

Adatok vannak arról, hogy Görgey valóban gondolkozott Kossuth elfogatásáról, igaz, csak az esetben, ha nem távoznék az országból. Lehet, hogy ez a szándék nem maradt ismeretlen Kossuthék előtt az aradi várban. A fantázia növelte a titkos hírt s különösen a férje életéért rettegő asszony, Kossuthné szemében, ki Görgeyben már régen rémet látott.

Kossuth sietett. Még titkára előtt is eltitkolta, hogy távozni akar. Lemondólevelében több órai időhaladékot kötött ki magának. Röviden rendelkezett családjáról, búcsúzott bizalmasaitól; „megyek, amerre szemem lát” — mondta.

Emlékiró emigráns társai kivétel nélkül szólnak arról, hogy Kossuth elváltoztatott külsővel, jellemző szakállát leborotváltva, bajuszát rövidre nyírva, haját hátrafésülve lépte át a török határt; különben angol lapok hozták is ez időkben Kossuthnak ily átalakult arcképét. Azonban tanuvallomásunk van arról is, hogy már az ország belsejében, Karánsebesen, sőt már Radna körül is látták ezzel az elváltozott külsővel.

A Nemzeti Múzeumban pedig van egy úti igazolvány a délmagyar határok felé, Kossuth írásával kitöltve, augusztus 5-ről keltezve, Udvardy Tamás miniszteri tanácsos számára. A személyleírás teljesen Kossuthé, de szakáll nélkül, nyírt bajusszal s nyílt homlokkal; és Udvardy Tamásnak aláírása udvardi Kossuth Lajos elferdített írása.

Az aradi hatóságok hitelesítésével van ellátva ez az igazolvány, de lélektanilag teljes lehetetlenség, hogy keltezés helyes legyen. Kossuth lelkületével összeférhetetlen az, hogy már napokkal előbb gondolt volna titkos szökésre. Valószínű, hogy Kossuth az utolsó órákban, Görgey második felszólítása után készítette ez iratot a maga számára, óvatosságból előbbre kelteztén; s nem a határátlépéshez volt szüksége arra, hisz ilyen magyar igazolványt nem is használhatott volna ottan, hanem e célra egy angol útlevelet helyettesítő külön igazolványt vitt magával; ezzel pedig Görgey előőrsein akart észrevétlenül átjutni. Szomorúan döntő tanujele ez az irat annak, hogy Kossuth voltaképen Görgey elől menekült Aradról, már a várban felismerhetetlenné alakítva át külsejét.

Augusztus 11-én délután négy óra tájt kocsizott ki a várból, Damjanich hintóját kérve kölesön, hogy a magáéről rá ne ismerjenek.

Azt hisszük, hogy amikor a nyári délutánon sebesen hajtatott Radna felé, minden gyűlölete mellett sem tarthatta a szó szoros értelmében áruló-nak Görgeyt. Valószínűleg imponált is némileg neki a céltudatos kíméletlenség, amellyel Görgey cselekedett, s amelyből azt lehetett sejteni, hogy annak határozott tervei és kilátásai vannak a sikerre valamely irányban. Nem azzal a bizonyossággal ült Kossuth kocsiájában, hogy a haza ügye véglegesen elveszett s most már minden be van fejezve; inkább azzal, hogy mindennek vége van bár, amiért ő küzdött, de tökéletes bukás voltaképen csak őt érte még. Őt megbuktatták, — e kifejezést használta az aradi napokra későbbi irataiban is.

Megkínzott teste-lelke nyugalomra vágyott. Fájdalom sajgott benne — s mégis mennyire más lelkiállapota, mint egy nappal ezelőtt!

A megsemmisülésre való rettenetes várakozás most egy csapásra mégis elmúlt. Görgey erőszakos tette, csúnya módon ugyan, de megoldotta a kérdést. Ami eddig, a komor erkölcsi érzések tömkelegében, csak mint vékony erecske lüktethetett néha, az életfenntartás ösztöne, most úrrá lehetett rajta. Talán nem tévedünk, ha az e napokból fennmaradt adatok nyomán úgy látjuk, hogy Kossuth a megkönnyebbülés bizonyos érzését nem tagadhatta meg magától e boldogtalan úton.

Lugos felé igyekezett, de nem, mint még délelőtt hirdette, azért, hogy végső küzdelemre lelkesítse a megmaradt csapatokat. Ha szerepelni és vezetni akart volna még, bizonyára elkerüli külsejének átalakítását; ha Görgey céljaival félig-meddig egyet nem értett volna, bizonyára nem küldi az ország kincstárát, mellyel útközben találkozott, Görgey táborába.

Radna körül találkozott a követekkel, kik diplomáciai ajánlatával az oroszokhoz küldve visszatérőben voltak s hallotta tőlük, hogy a hivatalos eredmény semmi, titkosan sejtető biztatás azonban volt elég.

Majd Szemere és Batthyányi miniszterek érték utól Kossuthot; ők is Görgey elől menekültek s Szemere, a komoly hangú, mély gondolatú, de kiismerhetetlen jellemű államférfi, már előbb vérig sértve Görgey által, most gyűlölködve beszélt róla, az árulóról és kárhóztatta Kossuthot, amiért átadta a hatalmat. Ezek voltak az első szemrehányások, miket Kossuthnak viselkedéséért hallania kellett, s hatottak is reá; Lugosról éleshangú levelet írt Görgeynek, határozottan és ridegen felelőssé téve őt a nemzet sorsáért, ha politikai eredmények nélkül, csak katonáinak javát biztosítva, kötne megegyezéseket.

Azonban még ekkor sem változtatta meg célját, hogy elhagyja a küzdelem színterét és külföldre menjen; egybehangzó adatok, különösen lengyel feljegyzések, mondják, hogy Lugoson csak pár órát időzött. Láta ott Bemnek a vesztett csata után még rendetlen seregét; látta, hogy kedv a küzdelemre nincsen és a magyar tisztek inkább Görgeyben bíznak, mint az idegen Bem tábornokban, aki mindenáron harcolni akart tovább. Azonban hallott Bem szándékáról, erőfeszítéseiről; tudta, hogy Lugos körül még mintegy harmincezernyi sereget lehet összeszedni s ismerhette saját egyéniségének varázsát: ha feláll az összetorlódott kocsisorokra s megkezdi lelkesítő működését, életet önthet még a seregbe.

Azonban Kossuth most már másként gondolkozott; Görgey fellépése feloldotta őt a halálos küzdelem kötelessége alól. Eltitkolta magát Lugoson, s csak sietve s mint magánember érintkezett a vezérekkel.

Itt volt Lugoson a lengyel légió is, még elég jó rendben, de menekülésre készülve. Bem, az összes csapatok fővezére, a temesvári ütközetben amúgyis roncsolt testét újra összetörve, még Kossuth érkezete előtt kocsira rakatta magát és Arad felé indult Lugosról, szétnézni egy kissé az orosz seregek előtt; a lengyel légióról pedig, mit mindig gyűlölt, úgy rendelkezett, hogy az, a multban semmirekellő, most pedig menekülni kívánó, fegyverezettségük le s hajtassék ki a határokon. Ezt mégsem akarták a lengyelek s megbízásukra Zamoyski ezredes megkérte Kossuthot, vigye ki a fővezér helyettesénél, hogy a határszélhez közel, de még teljes rendben, állítsák fel őket.

Kossuth a hozzá belépő Zamoyskit minden kérdés nélkül azzal

a kijelentéssel fogadta, hogy ő lemondott, miután csak Görgey tárgyalásai-ban lehetett már valami remény, a harc folytatásában nem. Mintha szükségét érezte volna már annak, hogy tettéért mentetetődzzék. S mikor Zamoyski megkérdezte, elérkezettnek tartja-e az időt, hogy a légió távozzék, rögtön és határozottan igennel felelt s valóban kieszközölte ehhez a fővezérség parancsát.

Radna Aradtól légvonalban harminc kilométer, Radnától Lugos ötven; a kocsuiút tehát legalább száz. Tegnap délután indult el Aradról Kossuth, este érkezett Radnára, s 12-én csak késő délután Lugosra. mert az út ide szinte áthatolhatatlanul el volt torlaszolva menekülő szekerek soraival.

S e napon estefelé már titkos üzenetet küldött Zamoyskinak, hogy ő maga is a légióval kíván tartani, mint Zamoyskinak szolgája. S Bem vissza-érkezett be sem várva, még ez éjjel megindult a lengyel és olasz légiókkal a határok felé.

Veszélyesnek látszott az út; leselkedő oláh támadásokról jöttek hírek, s nem tudták, vannak-e még magyar csapatok dél felé; ezért volt szüksége Kossuthnak a lengyelek kíséretére. Óvatos biztosításokkal haladtak a hegyek közt, figyelvén a magaslatok cserjéit, az utak szögleteit; s közben Kossuth, aki mégsem vette fel a szolga szerepét és kocsijával a légiók első biztosítéka és a főcsapat között haladt, Zamoyskival beszélgetve még mindig Moszkva politikájában való bizakodással ejtette ámulatba a fiatal lengyel grófort. Szerinte az orosz Auszriának örök titkos ellensége s az invázióval csupán az volt a célja, hogy lábát a monarchia szláv népei között megvesse.

Valóban, ha visszaemlékezünk Kossuth beszédeire és cikkeire, melyekben már évekkal előbb kifakadt az orosz-pánszláv izgatások ellen Magyarországon, el kell hinnünk, hogy valóban őszinte reményei voltak s hitt abban, hogy Görgey ellentétbe tudja majd hozni az oroszot az osztrákkal talán oly mértékben, hogy az orosz, saját bomlasztó céljai szerint, lépéseket tesz majd Magyarországon lehető függetlensége érdekében.

Teregován, hol első éjjeli szállásukat tartották, Bemnek egy futára érte utól Kossuthot. Tán nem is egy, mert Bem többet is küldött egymásután, kérve, könyörögve neki, térjen vissza, lelkesítse jelenlétével seregét, s ő azzal, ha Görgey, mint híre jár, meg is adja magát, elég erős lesz még hosszú időnkig folytatni a harcot.

Sokszor visszagondolhatott Kossuth e levélre száműzetésének éveitől, amikor már oly nagyon bízott abban, hogy személyes megjelenésével, alig pár ezer emberrel, meg tudja kezdeni újra a honszabadtás küzdelmét.

Most azonban válaszából Bemhez szinte úgy tűnik ki, mintha megriasztotta volna annak üzenete. Vádolja ugyan Görgeyt, aki a szabadság szép fáját ledöntötte, de ő most már egyszerű polgár. nem teheti, hogy tegnap lemondva, ma újra felvegye a hatalmat. A további küzdelmet lehetetlennek tartja, mert például pénz sines hozzá s ő soha sem folyamodhat saját népével szemben erőszakos rekvirálásokhoz. „Láthatja, tábornok úr, ez lelkiösmereti dolog.“ Mindjárt ezután azonban, tollának izgatott fordulatával, mégis tanácsokat ad Bemnek, hogy miként folytassa a harcot.

Nem kíván hát többé visszatérni s szinte embertelennek látszik előtte a gondolat, hogy az utolsó napok kínjai után a jelen szomorú megkönnyebbüléséből visszasiessen új rémnapokra. Bízott még valamit Görgeyben, kívánta lelke mélyén azt is, hogy Bem tartsa a harcot, de ő maga össze volt már törve.

Egy-két kínos nap következett ezután, a határszélen keresgélve az utat, merre távozhassék. Orsovával szemben a szerb parton fenyegető tömegek figyelték a magyar földet. A Dunán az ada-kalehi török parancsnok még jó pénzért sem engedte őket elhajókázni. Egyedül az oláh határon állott barátságosan viselkedő török őrség; azonban az oláh fejedelemségek jó részét is orosz haderő tartotta megszállva. Szemere és Batthyány, kik közben szintén Orsovára érkeztek, átvették ott a vezetést, igyekezve lehető sokáig tartani a várost; Kossuth azonban ismeretlen kívánt maradni, visszavonult; arról sem tudott, hogy a szent koronával mit tett Szemere.

Augusztus 17-én megjött a híre annak, hogy Görgey valóban elkövette megrendítő tettét, letette a fegyvert az orosz előtt. Kossuth, úgy látszik, még ennek a napnak az alkonyán, a határon táborozó menekültek előtt lehetőleg észrevétlenül, hintója ülésén mélyen hátrahúzva magát, áthajtotta a kicsiny patak hídján a török őrséghez oláh területre, hogy ott megrendülve, könnyek között, szabad ég alatt készített fekhelyen töltse el honatalanságának első éjszakáját.

Görgey tette váratlan gyorsan jött. Hisz Radna előtt a magyar küldöttek még semmi eredményről sem számolhattak be, s rá két napra Görgey már annyira jutott volna, hogy feltételeket kapott, melyekkel kapitulálhatott? Lehetetlen, hogy Kossuth most már ne gondolt volna néha arra a legrosszabbra, ami tényleg megtörtént; ámbár azt is gondolhatta, hogy Görgey már előbb, a kormány háta mögött, készített elő valamit az oroszral. Elég az hozzá, hogy Kossuth még két nap mulva, Turn-Szeverinben is, azt mondta egy oláh hivatalnoknak, hogy Görgey a cár veje számára adta meg magát; s a lengyelek vezetője is, e napokban Kossuth bizalmasa, az oroszral történt kiegyezésről beszélt, amikor csapatával átkelt a Dunán.

Három napig utazott ezután Kossuth török dsidások fedezete alatt Viddin városa felé, ismét megnyugodván kissé és hálával telten török kísérői iránt. A viddini pasa is tele szívességgel, keleti udvariassággal fogadta, nagy embernek nevezte; biztatta a szultán védelmével. Nem lesz semmi bántódásuk, legyenek menekült társai vígan, „egyenek, igyanak, táncoljanak“. Az öröme azonban annál is kevésbbé volt kedvük, mert a pasa végül kijelentette, hogy sztambuli utasításig nem engedheti őket tovább utazni és a főbb menekültek mellé „díszőrséget“ rendelt, mely mindenüvé kísérte őket.

A legnehezebb hetek következtek ezután, amiket Kossuth hosszú száműzetésében átélt.

Közvetlenül élete legnagyobb szerencsétlensége után megállították őt és kényszerítették, hogy a tökéletesen bizonytalan jövő tudatával, elzárva a civilizált világtól, visszafordítsa tekintetét a lázalmokra, melyektől éppen most menekült.

Lassankint megérkeztek Viddinbe a magyar sereg menekült töredékei. A hírek Görgey tettének következményeiről egyre bizonyosabban beszéltek.

Ide jött Szemere pár napra s nem hallgatott vádjával, hogy Kossuth árulónak adta át a hatalmat; s gyűlölettel Kossuth iránt aknázza ki e vádat. Itt volt már Dembinszky, a vérig sértett; Mészáros, aki megvetéssel nézett ekkor Kossuthnak politikus jellemére, mely az ő szeliden nyílt katonai lelkülete előtt oly idegen volt. Ő Dembinszkyvel elvonult, nem izgatott, ha alkalomadtán nem is hallgatott; annál hangosabb volt Perczel tábornok,

kinek környezete szinte lázította Kossuth ellen a menekültek pár ezernyi tömegét.

S végül megjött az öreg Bem is, akit lován kétoldalt támogatva mentett át kísérete az erdélyi havasokon. A méregtől forrt, és a megvetéstől, Kossuth menekülése miatt. Egy éleshangú levelében, melyben Kossuthtól kiesiny csapata számára pénzt kér, gyávának és hitványynak nevezte azokat, kik olyannyira siettek a meneküléssel.

Viták és pártok támadtak a menekült táborban és Kossuth úgyszólván egyedül állott a vádak között. Volt titkárjával, a kalandor Szöllősyvel és hadsegédével, Asbóthtal, elvonultan élt a rozoga török házban, ritkán, csak alkonyatkor mutatkozva a város görbe utcáin, amelyek ablaktalan falaikkal, némán ballagó törökjeikkel csak növelték a szerenestlenség fantasztikumát.

Családjára gondolt Kossuth és elremítette, hogy otthonhagyott feleségéről semmi hír; az osztrák kegyetlenkedések azonban, néha nőkkal szemben is, már megkezdődtek.

Pénzt alig hozott magával pár hónapra valót. Orsován ugyan már leszámolást követelt egyes emberektől a kormánypénzekről, de sikertelenül. Most Szöllősyvel azt tervezgette, hogy Londonban tollával keresi majd kenyerét, használva tehetsége szerint hazájának.

Közben halottaskocsik állandó dübörgése tette még iszonyatosabbá a menekültek napjait. A legénység a dunaparti mezőn, sátrak pusztja földjén töltötte a hideg szeptemberi éjszakákat, kellő táplálék és ruha nélkül s járvány kezdett pusztítani, melynek pár hét alatt minden tizedik menekült áldozatául esett.

Minden magasabb gondolat elhallgatott. A tisztok elhagyták embereiket. Akinek pénze volt, kártyázott, dőzsölt; az éhezők gyűlölettel figyelték őket. Sápadtan lézengő alakokat látott a hajóknak utasa a Duna partján, kik sóváran néztek mindent, ami hazafelé megy vagy hazulról jön. Szökést kíséreltek meg a menekültek, néha csoportosan is; a török őrség azonban többnyire visszaterelte őket.

S mindennek sivár hátterét adták a konstantinápolyi és bukaresti hírek, melyek szerint Oroszország és Ausztria a legnagyobb erővel követelik a töröktől a menekültek kiadatását. A főbb emigránsok, Kossuth is, méreggel látták el magukat. Idővel megtudták ugyan, hogy a Porta határozottan ellenáll e követeléseknek, de azt is, hogy hajlandónak mutatkozik az emigrációt birodalmának valamely félreeső helyén internálva tartani.

A szerep, mely a nagyvilág előtt Kossuthnak ily módon jutott, megálázó; két, Istentől szentesített törvényes nagyhatalomnak szolgáltatott volna az internálás elégtételt egy felforgató forradalmár ellen.

Gyönyörű remények teljesedése, diadalittas érzések után — hisz alig pár hete, hogy ünnepi bevonulását tartotta a magyar fővárosba — iszonyú mélységekben találta magát Kossuth.

Az emberi természet különben sem bírja az egyenletesen boldog vagy szerencsétlen érzelmeket sokáig. Még ha minden sikerült volna is, akkor is következniök kellett volna sivár pillanatoknak: hogy miért is voltaképpen ez a sok küzdelem, izgalom; mit jelent mindez a kifürkészhetlen örökkévalóságban? Ha a vágy teljesül s a cél eltűnik, szétfoszló pillanatai jönnek a léleknek, míg új táplálékot nem nyer mozgalomra. S kisebb részletekben is áll ez. Talán Kossuth is volt, már a harc idején is, olyan hangulatokban,

amelyekben minden elv, ideál széjjelbomlott egy-egy pillanatra kifáradt belsejében s csak mint lázalom tűnt fel előtte, amit tett s ami körülötte történik — különösen fel kell lépniök ilyen pillanatoknak vezetőknél, akik véres kockázatokba viszik az embereket.

Ilyen lelkiállapotokról azonban, különösen harcos politikusoknál, ritkán vannak történeti forrásaink. S legkevésbé Kossuthnál. Hosszú pályája alatt nem találunk nyomokra soha, amelyek mögött elevenül látszanak a kétségbeesés saját maga fölött, az önvád, a lelkiismeretfurdalás. Csodálatos elevenséggel tartja mindig lendületben magát, mint aki szent hivatással megáldva nem hibázhat s nem vétkezhet soha.

Saját kezétől írott nyoma az önvádnak a bukás napjaiból sem maradt reánk; első, szerencsétlen hangulatú bizalmas levelei hiányzanak. Amikor, két hónap múlva, újra megszólal, már új, diadalmas reményekkel van tele.

Egyedüli őszintébb hangú irata, mely e nagyon szomorú napokból való, a viddini levél; s ennek Kossuthja szerencsétlen még ugyan, de már nem önmagán tépelődő, hanem ismét ideális Kossuth.

Azt hisszük pedig, hogy éppen szeptember első felének hallgatag üreségében kell sejtenünk azt az időt, amikor Kossuth gyakran elvesztette lába alól a talajt, amikor gyengeségeinek emlékeivel gyakran kellett küzdenie.

Hiszen a multban sem maradtak soha figyelmeztetés nélkül hibái. Emlékezzünk csak éles vitáira a legnagyobb magyarral, aki oly kíméletlenül kutatott vádiratában Kossuth jellemének gyöngé oldalai után. Emlékezzünk minisztertársaival való ellentéteire az első minisztériumban, s támadóival a háború folyamán jobbról és balról. Pedig ő nem volt az az egyéniség, aki a kritikát érzéketlenül eresztette volna el a füle mellett. Görgyvel s táborkarával szemben éppen ezért érzett gyakran félelmet és gyűlöletet. Szavahihető tanu figyelte meg, hogy mikor egy ízben Széchenyi megtévelyedéséről volt szó, nem tudott visszatartani egy oly megjegyzést, amely átsuhanó győzelem érzésére mutatott.

Most itt volt az ideje a reflexióknak.

Már Aradon, a búcsúzás kapkodásai közt, erősítgette bizalmasai előtt, hogy minden tőle telhetőt elkövetett mindig a haza üdvére s lelkiismerete tiszta. Már ott érezte hát, hogy e kérdésre válasszal tartozik.

Talán eszébe juthattak most hirtelen fordulatai, amelyekkel 48 tavaszán, első minisztersége alatt, impresszionista módon rontotta a viszonyt az osztrák kormánnyal s az uralkodóházzal. Elbizakodott volt s szinte félt, hogy más megelőzi e tekintetben. A figyelmeztetések ekkor sem maradtak el, s ő, bár kissé tetszelegve, többször emlegette: „Úgy látszik, nem vagyok miniszternek való.“

A döblingi beteg nagy magyar ilyen esetekkel összefüggésben jósolta már akkor a vért és pusztulást — azt, ami most borzalmas friss emlék.

A hiúság és szerénység, hatalomvágy és önzetlenség problémája gyakran foglalkoztatta Kossuthot máskor is; majd minden nyilatkozatának visszatérő gondolata a tiltakozás a dicsvágy ellen. Másrészt ismerjük a sok gúnyt és vádat és néha az adatokat is, melyek szerint fantáziája gyakran vezette őt eltitkolni való gondolatokra a győzelem napjaiban.

Valószínű, hogy, mint soha, most sem ismerte be önmaga előtt határozottan megfogalmazva, gyöngeségeit. Nem, mert azok s hasam váltak durván céltudatosakká, hanem hűséggel vallott nagy eszméi alatt élték elemi életüket. Cinikusan egyéni céljaira törő ember Kossuth sohasem volt.

S most is talált maga előtt mindig nemesak mentséget, hanem meggyőző érvet is, mert hiszen utóvégre is a magyar küzdelem, melyet ő provokált, alapjában véve jogos és igazságos volt. De az érvek lelki takaróját hiába vonta magára; a csapás sokkal szédítőbb volt, semhogy a gyöngeségek titkos emlékei nyugton maradhattak volna.

És az érvényesült erő s hatalom nagy törvényhozó az emberi gondolkodásban — s Ausztria és Oroszország most már sötét szilárdsággal ült Kossuth hazája fölött. A viddini menekvők viselkedéséből, leveleiből, kegyelmi kérvényből úgy tűnik ki, hogy nem csupán a hontalanság nyomorúságaitól félve siettek sokan hódolni a győztesek előtt, hanem meggyőződésükben rendítette meg őket Ausztriának öröklött jogaiba visszahelyezkedett uralma, mely kegyetlenül imponált, a bűnbánás érzetével töltve el őket. Itt van például Gorove Istvánnak, a függetlenségi nyilatkozat egyik munkatársának levele családjához, amelyet azzal fejez be, hogy nem írhat tovább, mert könnyei eláztatják a papírost; fogadkozik, hogy csak egyszer kerüljön haza, soha többé nem elegyedik politikába és bocsánatát kéri hozzátartozóinak, hogy könnyelműségével ily bánatot okozott nekik. Itt van Egressy Gábor, aki már a határon iszonyodva akarja magát visszamenteni családjá körébe. Vagy Fülepp kormánybiztos, aki pedig Szemerével együtt keményen kitartott Orsován a fegyverletétel után is egy hétig még, s most egy szomorú pillanatában a sztambuli osztrák nagykövetnek bűnbocsánat fejében felkínálja a szent korona rejtékének titkát — hogy a másik pillanatban, megbánva tettét, gyorsan tovább utazzék. Sőt Szemere, a volt miniszterelnök sem tarthatta vissza magát attól, hogy Batthyánnal ne sejtesse hajlandóságát a korona titkának fölfedésére az osztrák előtt, ha ezzel a gróf óriási birtokait otthon meg lehetne menteni — aminek előnyeit aztán Szemere is élvezhetné.

A letiport hazából pedig ekkor még nem jöttek megragadó hírek a nép szeretetéről menekült vezérei iránt, amelyek a későbbi hónapokban annyira felmelegítették Kossuthot. Mozdulatlan sötétségben feküdt az ország és nem lehetett tudni, nem uralkodik-e szenvedésének okozói ellen átok és vád határai között?

Az összeomlás pillanatai voltak ezek többé-kevésbé minden résztvevőnél s Kossuth sem maradhatott ettől mentes. S nemesak szerencsétlen volt, hanem megalázott is. Ő nem tűnt el tündöklő meteorként a nagy küzdelemből, ahogy előre gondolta s ahogy szép lett volna; most emlékeznie kellett, hisz emlékeztették is rá elegen, menekülése egyes pillanataira, a kifogásokra, mellyekkel tartóztatását visszautasította, a szökésszerű távozásra az utolsó magyar seregtől, szövetkezésére a lengyel légióval s az új aggodalmainak minden apró részletére, amelynek emlékét a halálveszély igazolta ugyan, de kiábrándító hatása megmaradt. Mint ahogyan ideális lelkesedéssel elszánt emberek, szép képet rajzolva maguk elé a megdicsőülésről, hirtelen valódi veszélyek közé jutva, utólag magukból kiábrándulva gondolnak azokra vissza.

Kossuthnál az én és az ideálok mindig tökéletesen egybefolytak. Beszédei, iratai, kezdve első fellépésétől, tele vannak szubjektivitásokkal, „én“-nel kezdődő mondatokkal. Szeret gyöngö, törékeny embernek látszani, akire az élet csak kínokat hozhat, s a ki mégis óriási küzdelmet folytat szent célokért. Romantikus ellentét ez, merítve az időnek szelleméből, mely-

ben nevelkedett; már harminc éves korában is arról beszél, hogy élete csupa martiromság s emlegeti a nagy eszmékért való halál gondolatát.

Ő az eszmei célokat összeolvasztja egy Kossuth-ideállal; szinte magasabbrendű lénynek akar feltűnni, még szerénykedéseiben is; összeolvadva felsőbb hatalmakkal, miket ő a kor eszméinek szokott nevezni, mint valami kiváltságos, elkényeztetett személy, úgy akart járni-kelni embertársai között. Csaknem komolyan hitt jóslótehetségében, amit szintén gyakran emlegetett. Az eszmék palástjába burkolt Kossuth-ideál volt életének homályos célja, amint méltóságteljesen s mindenkitől rajongással körülvéve, ha egyénileg szerényen is, folytatja működését a világban. Nem theoretikus felfogás volt ez nála, hanem a boldogság vágyának egyik neme.

Így beszélt és mutatkozott ő többnyire s ha nem érzett volna valóban így, szónoki hatása sem lett volna oly ellenállhatatlan.

Most embernek kellett lennie, aki önmagával vitatkozik.

Már Jellasich betörésénél is foglalkoznia kellett az élethalál gondolatával; „gyáva ember, ki meghalni fél“, — mondta, s a méregpohár pillanatnyi hatásáról beszélt. „Annyi ereje mindig lesz, hogy meghalni tudjon inkább, mint az osztrák ház alattvalója lenni“ — így beszélt 49 áprilisában.

Ez a Kossuth-ideál most megsemmisült, nem állotta ki a próbát: úgy kellett éreznie Kossuthnak maga s mások előtt, Görgeyt élete árán is meg kellett volna akadályoznia tettében és főleg ott Lugoson, ott nem lett volna szabad elvesztenie a fejét. Sokáig, élete végéig sebezhető pontja volt ez Kossuthnak; feszélyezte őt menekülése s leveleiben magyarázza azt keresztényi kötelességgel, családjával, további munkásságával hazája érdekében; s Lugosról úgy beszélt, mintha ott tovább időzve utolsó erőfeszítéseket tett volna s csak a fegyverletétel híre után hagyta volna ott a sereget.

Lehetek azelőtt is ily emberi pillanatai; de újabb tevékenység, siker, és ünneplő helyeslés hamar visszaadta megint önbizalmát. Hol van azonban most a tömeg, amely helyesljen? Viddinben csak kísértetszerű emberek járnak, a nagy világról pedig semmi hír.

A szerencsétlenség tiszta fájdalmát zavarossá teszik az ilyen gondolatok. Szégyen és önvád nem engedi megtalálni valami formában is azt a Kossuthot, aki a régi szerepet tovább folytathatná. Még élénk a most átélt véres izgalmak emléke s a hirtelenül sújtó sors hatása alatt néha fel kellett merülnie a kérdésnek: „Óh, mi történt? Mit tettem?!“

A szenvedések nyomait Kossuth külseje is magán viselte; sápadt, szótalan és apatikus volt s környezete egészségét féltette. Egy Olaszországból szökött magyar altiszt, ki Kossuthot már a békében is ismerte, hazafelé sietve Viddinben találta már a menekülteket; Kossuth után kérdezősködött s a titkár, Szöllösy, azt felelte ridegen: „Kossuth meghalt, nincs többé.“ A katona mégis belépett a szobába s az ott ülő férfitől ismét Kossuthot kérdezte. „Én vagyok“ — volt a felelet. Nevetve erősítette a katona, hogy ő jól ismeri Kassuthot, őt nem lehet megteveszteni — míg végre hangjáról ráismert, meglepetten állt ottan s aztán szó nélkül megfordulva hazarohant — mint maga írja — megmagyarázhatatlan fájdalmában sírni.

Természetes, hogy voltak Kossuthnak szilárdabb pillanatai is ez időken, s adataink is vannak erről; a természet nem engedi sokáig a kétségbeesett lelkiállapotot sem. De általában véve önmagát nem találva élte napjait a viddini levél írása előtt.

S íme, szeptember 10-e táján mégis valami megelevenedést veszünk észre rajta és környezetén.

Mintha enyhülő fájdalommal igyekeznék közeledni az emigráció nyomorgó tömegéhez. Megjelenik a táborban, lóháton, nagy kísérettel; szenvedő arca, könnyekben úszó szemei, bánatosan biztató beszéde pár órára felvillanyozza a tömegeket. Majd nyilatkozatok forognak a tisztek között aláírásra, melyeknek tartalma hűségfogadalom Kossuth kormányzó iránt s kárhóztatása az ellene pártoskodóknak. Egyidejűleg pedig híre jár, hogy Kossuth hosszabb emlékiraton dolgozik a nyugati művelt államok közvéleményének felvilágosítására.

Mi lehet vajjon ennek a hirtelen aktivitásnak az oka? Sem otthon, sem a nagyvilágban nem történt semmi, ami felrázhatta volna Kossuthot szenvedő várakozásából.

Senki sem említi s kevesen tudhattak róla, de azt hisszük, szeptember első napjaiban érkezett az az angol úr Viddinbe, akit később Thompson néven Kossuth bizalmas emberének ismert az emigráció. Szép szál férfi, a harmincas években, a tökéletes gentleman biztos megjelenésével. Álnéven jött és maradt, lehetőleg keveset mutatva magát; igazi neve Henningsen volt. Csizmája talpából leveleket fejtett ki, Pulszkynak és Telekinek, a londoni és párisi magyar követeknek jelentéseit, igaz, hogy még július végéről.

Kossuth átfutotta a leveleket. „Késő! Igen, késő, ez a végzetes szó Magyarország történetében“ — mondotta szomorúan, ismételve a szavakat, melyeket 48 július 11-i ragyogó beszédében is használt.

A levelek, — megvannak a Nemzeti Múzeumban, — biztató hangon írtak az angol közvélemény tüntető rokonszenvéről; arról, hogy Cobdent, a nagy pártvezért sikerült megnyerni ügyünknek, Palmerston, az angol külügyminiszter pedig diplomáciai közbelépésre készül, Ausztriát ki akarván békíteni a vele hareban álló magyarokkal.

Kossuth inkább fájdalommal fogadta a híreket, mint felvillanyozódva. Az angol azonban nem olyan fából volt faragva, hogy belenyugodott volna a rezignációba. Ott maradt Viddinben s Kossuthnak és Batthyánynak állandó társasága lett. Különös és imponáló ember volt ez a Henningsen, gazdag és független úr, aki összeköttetésben állott nagy angol lapokkal. Tapasztalatai, fiatal kora ellenére, bőven voltak, mert mindig kereste a kalandokat; merész részt vett a spanyol polgárháborúban, ahol valósággal az akasztófa alól kellett elmenekülnie. Beszélt arról, ami az utolsó hetekben a nagyvilágban végbement s amiről a mindenfelől elzárt Magyarországon alig lehetett valamit hallani a háború alatt. Hisz éppen az oroszok betörése óta kezdett az angol nép viharosan tüntetni a magyar ügy mellett, s Henningsen bizonyára színesen tudott beszélni a nagy népgyűléseknek lefolyásáról, a politikai pártok vezető férfiainak többé-kevésbé nyílt állásfoglalásáról, a hírlapok támadásairól Moszkva térfoglalása ellen. Megcsillogtatta Kossuth előtt a lehetőségét annak, hogy még száműzetésében is valami akciót kezdjen, amivel a szerecsétlenséget enyhítheti. Meglátogatta a többi duzzogó tábornokot és sikerült azokat kissé közelebb hoznia Kossuthhoz. Térképek fölé hajolva, a tábornokokkal együtt végigkísérte a magyar hadjárat menetét. Ő már Londonban emlegette Pulszkynak, hogy a magyar győzelmek mind egymáshoz igen közelfekvő helyeken

történnék; úgy látszik, Görgey nem tudja, vagy nem akarja eredményeit kiaknázni.

Kossuth környezete szívesen segített Henningsennek; mint írták is később, szándékosan is nagyították és színezték az angolnak híreit, hogy Kossuthot kiragadják apathiájából.

Végre sikerült is. Az álomszerű állapot tűnni kezdett, s Kossuth újra érteni kezdte a levelek, hírlapok és környezői mondatainak jelentőségét; s ez, az ő fantáziáját tekintve, igen sokat jelentett. Később gyakran emlegette, hogyha otthon sejtelve is lett volna a külföld hangulatáról, más-képen végződött volna minden!

Sarkpontja lehetett Henningsen munkájának Görgey árulásának bizonyítása. Későbbi leveleiből tudjuk, hogy élénken figyelte, vajjon magáévá tette-e a közvélemény ezt a vádat. S ha Kossuth az új híreket mérlegelte, akkor valóban örülséggnek, árulásnak tűnt föl előtte Görgey tette! Düh és elkeseredés szorított ki minden tépelődést lelkéből és szívesen magáévá tette a következetes árulás bizonyítékait, amelyekre ő is gondolt már s amelyeket most előtte bőven fejtegettek.

Talpraállította őt az a tudat, hogy szerepe a harc előidőzésében nem volt könnyelmű játék; sikerült volna az, ha árulás és alávalóság nem dolgozott volna alattomban.

Henningsen szavaiban messzi népek helyeslő zúgását érezte. Az ő neve még mindig jelszava a szabadságvágynak kint a világban; a nemes szerencsétlenség palástjában mutatkozhat újra.

Az ember hánykódik gondolataival, szépíti tetteit, de kínlódik — míg végre valami rávezeti egy képzelte, de félig igaz szerepre, mely szinte meglepí s meleg megelégedéssel, felszabadulás és öngazodás érzésével tölti el. Megtalálja helyét, álmodott énjét. A gondolat ereje hatalmas, önzően löki el magától a fel-felbukkanó disszonanciát, kételkedést; ninesenek többé ideges mozdulatok, ha egyedül van az ember, s önkénytelen sóhajtások és a kezeinek tördelése. Minden jólesően beleáramlik a megtalált irányba, minden ennek szolgálatába sorakozik és a kínzó részletek amúgy is sorvadó emlékének minden eszközzel való legázolására szinte feljogosítja az embert az újra feltámadott lelki életösztön.

Igy készült a viddini levél. Tartalmát azzal, amit eddig mondtunk, voltaképen ki is merítettük már.

Vádirat és védekező irat az egyúttal.

E levélben Görgey következetesen működő áruló; nem fizetett gonosz, hanem betegesen becsvágyó és rombolásig gyűlölködő. Kossuth jórészt hitte is ezt; bizonyítja magatartása az emigráció első éveiben, amikor diktatori szerepet követelt magának egy jövő harc esetén, miután hűséges honszeretetben csak magáért kezeshet. Azt mondta, jellemét változtatták meg a mult tanulságai; hazatérve vérrel és kegyetlenséggel fog elfojtani minden pártoskodó törekvést. Másrészt azonban jogot érzett magában ahhoz, hogy Görgey fejére akkorát sújtson, amekkorát csak sújthat; hisz Lugosról felelőssé tette őt a nemzet sorsáért. S végül követelte tőle az emelkedettség és feltámadás érzete, hogy minden kétséget letörjön, ami saját szerepét a harcban és előzményeiben közönségesen emberivé tenné.

A harc felidézése nem volt könnyelműség, hanem az erők józan mérlegelésével történt — ezt mondja iratában; s most már nem emlékezik

arra, hogy az orrosszal való küzdelmet az utolsó hetekben maga is kétségbeesettnek tartotta: vitatja, hogy a nemzetet, ha áruló nincs, két ellenséggel szemben is diadalra tudta volna vezetni. Úgy beszél, mintha ő egy pillanatra sem egyezett volna bele a hatalom átadásába, ha Görgey erőszakkal ki nem csikarta volna azt tőle.

Láttuk, hogy Aradon, augusztus 11-én, nem egészen így gondolkozott. S átsiklik most azon is, hogy a pénzügyminisztert a kinstárral Radnáról ő küldte Görgey táborába.

„Én pedig Lugosra siettem megnézni, milyen erő maradna még a hazának, ha Görgey áruló találna lenni,“ — mondja tovább, s elbeszéli, miként győződött ott meg a sereg harcbaállításának lehetetlenségéről, s hogy nem akarván minden kalandos ideát jelenlétével támogatni, miként ment le Orsovára, „hogy a határt menekülő társainak biztosítsa“.

Így halad át a kínos pontokon, védekezve és támadva.

Azt is elfelejti már, hogy még akkor is, amikor török földre tette a lábát, bízott némiképen Görgey terveiben. Meg kell tagadnia Görgeyvel minden közösséget; a fehérnek el kell válnia a feketétől.

S a gyengeség vádjára, mit Viddinben oly erősen hangoztattak vele szemben, s ami azokban a napokban még a távoli közvéleményben is nagy szerepet játszott, már szintén erkölcsi magaslatról felel: Talán ha Robespierre lett volna, mondja, megvédhette volna a hazát az árulástól, de az nem tudott s nem akart lenni, s most határtalan szerencsétlenségében az a gondolat egyenesíti föl, hogy kezei tiszták a vértől.

Henningsen leveléből látjuk, hogy Kossuth erélytelenségének kérdése az angol úr viddini beszélgetéseiben is nagy szerepet játszott.

Eppen ezek a pontok, melyek az utolsó napok eseményeit érintik, mutatják, hogy Kossuthnak feszélyező érzései fölött kiküzdött győzelméről van szó. Ez alaphangulatból kell megítélni saját önzetlenségének és szerénységének szinte túlságosan gyakori erősítgetését. Van egy érdekes mondata levelének, amelyben valóban túllő a célon; Pulszkyék törölték is e mondatát s nyomtatásban sem jelent meg az. Kossuth itt arról beszél, hogy észrevevén Görgey hatalomvágyát, már a hare delelőjén felkínálta neki saját helyét, a hatalom koszorúját; „ám változtassa *koronává* a koszorút“, — írja, — „mert nekem az sem kell, nem kellend és nem kellett soha, bár kelleni akaratomtól függött“.

Ismerjük a gúnyos célzásokat, a szóbeszédeket, amelyek még itthon célba vették Kossuth kacérkodását a korona gondolatával.

Átgúrja hát Kossuth ismét a maga alakját az ideális Kossuth alakjává s támaszkodva mindarra a nemesre, nagyszerűre, amit valamikor csak tett, érzett és gondolt, lerázza magáról az emberi hibákat, amelyekkel úgyszólván félig-meddig öntudatlanul vétkezett. Az ideális Kossuth folytatja itt harcát az emberrel; a létnek kérdése ez, mert Kossuthnak a maga költőien elképzelt alakjában volt örök életereje. Azt hisszük, egész pályáján sok jellemző esetét találjuk e küzdelemnek; sőt úgy tűnik fel, hogy politikai jellemnek, túlzásra való hajlandóságának, égi pátozának, a reális számítás és az emberismeret hiányának ez a magasabbrendű hiúság egyik legfőbb kulcsa. Csupán ott hibázott, hogy e regényes küzdelmekben gyakran túlságosan könnyen, sokszor külső tapsokra, érezte magát győzedelmesnek.

Igazolva magát ilyképen s halálosan sebezve ellenfelét, egyúttal politikai célokat is tart szeme előtt, amikor a magyar nép erejét az osztrák

és cosszal szemben hangsúlyozza. Henningsen hírei Angliára irányították tekintetét; most lenne ideje annak, — írja, — hogy Anglia közbelépjen Magyarország alkotmányának megmentése érdekében, mert egy ellenséges Magyarországgal kebelében a monarchia sohasem felelhet meg a hivatásnak, mit Anglia vár tőle: hogy védőgátul szolgáljon az orosz hatalommal szemben.

S a következő mondatokban ajánlja, hogy tekintettel Angliára, legyen egy Kóburg herceg a magyar király, szövetségben Ausztriával. Vagy Leuchtenberg herceg, a cár veje; „ez lehetséges eszme, különösen ajánlom“. Vagy ha ez sem, tartassék európai kongresszus, mely rendezze Ausztriával való viszonyunkat a 48-as törvények alapján, engedményekkel Ausztriának a had- és pénzügy terén. E kongresszusra lehetőleg adjanak neki, Kossuthnak is befolyást, Batthyány ellenjegyzése mellett.

Ez optimizmust alig tudjuk másként megmagyarázni, mint Henningsen hatásával. Igaz, hogy ekkor még nem sejthette Kossuth az osztrák dühöngő bosszúállását, mely csak október elején vette kezdetét.

De e sorok után ismét visszasüllyed szerencsétlenségének tudatába: ő lezárta már számadását az étellel s hazáját nem látja viszont soha.

Ez az utolsó hetek reménytelen hangulata.

Két héttel utóbb, felvillanyozva a diplomáciai szakítástól az orosz-osztrák és a török között, mely a menekültek kiadatásának ügyében történt, már Komárom megmentésével bízta meg Henningsent, aki ajánlkozott, hogy belépődzik a várba. Egy hónappal később pedig nyíltan felveszi már a kormányzói címet, szervezi az emigrációt s Henningsen sugalmazására tervet készít a dunamenti kis nemzetek konföderációjáról, szövetségben a török birodalommal, mámoros beszédet tartva a rögtöni, dadalmas hazatérésről s ugyanilyen hangú levelet írva haza feleségének.

Most még nincsenek ilyen tervei. Még azt sürgeti, eszközöljön ki Anglia amnesztiát a Viddinben nyomorgó menekülteknek.

Még keserű s kiábrándító emlékei is vannak a szabadsághareból, és nemesak Görgey szerepét illetőleg; beszél a honvédek demoralizációjáról, különösen pedig a tisztikar hitvány önzéséről és gyávaságáról.

S főként ezek a pontok azok, amelyek miatt a viddini levél hitelessége fölött Kossuth hívei igyekeztek a közvéleményben kétséget támasztani, úgyhogy egészen a legújabb időkig nem is volt teljes bizonyossággal megállapítható, hogy Kossuth-e a szerzője annak.

A levél Telekihez és Pulszkyhoz volt címezve azzal a felhatalmazással, hogy annak történeti részeit nyilvánosságra hozhatják. Decemberben már meg is jelent nyomtatásban, németre fordítva, a lipcei Wiegand-cég kiadásában; Teleki és Pulszky azonban cáfolták hitelességét. Wiegand kétségbeesett leveleket írt nekik, de határozott választ nem tudott tőlük kisikarni; Kossuthnak is írt, úgy látszik, szintén hiába. Pár hónap múlva Kossuthnak egy nyilatkozata jelent meg a lapokban, amelyben kijelenti, hogy semmiféle búcsúszózatot sem írt menekülése alkalmával s e nyilatkozatot általában a viddini levélre vonatkoztatták, amit Kossuth szívesen is vett, mert új politikai terveihez, s a függetlenségi nyilatkozathoz ragaszkodó álláspontjához az emlékirat tartalma és hangulata már nem illett. Cáfolata azonban, mint a Kossuth-levéltárból kitűnik, azoknak a fellengzős búcsúszózatoknak szólott, melyeknek kézzel írt példányai 49 őszén cirkuláltak a hazában Kossuth neve alatt.

A viddini levél hitelessége felől azonban, bár eredeti kézirata nincs meg, nem lehet kétség. Kossuth szeptember 16-án küldte el azt biztos emberrel Andrásynak, aki akkor még mint Magyarország volt követe, Konstantinápolyban tartózkodott; s ő már a hónap végén írja Kossuthnak, hogy élvezettel olvasta azt s közlését helyesli, kivéve egyes részleteket.

Pulszky már október elején tudta, hogy a levél útban van hozzá; de kézhez csak november elején kapta. November közepén már buzgón olvasták és másolták a levelet Londonban; s németre fordítani Orosz Józsefnek, emigráns újságírónak adták át. Közléséről azonban még nem döntöttek, mert sok részletét és reménytelen hangulatát az emigráció politikai céljaira nem tartották előnyösnek. Amikor pedig megtudták, hogy Orosz mégis elküldte fordítását a kiadónak, hosszú tanácskozások után elhatározták a cáfolatot, amiről Teleki tudósította is Kossuthot, előadván az okokat. „Egy ember nem érdemel csak semmi kíméletet — írja —, s ez Görgey.“

Hogy a levélnek kiadott szövege is hiteles, mutatják másolatai Tanárkynak, Pulszky titkárának, és Horváth Mihálynak kezétől a Nemzeti Múzeumban; s ugyanott egy másik példány is, mely valószínűleg Andrassy Gyula írása. Ezekkel megegyezik egy igen érdekes töredék, szintén a Múzeumban, melynek írásában egy Bernsdorf nevű londoni álemigráns, osztrák kém kezére ismerünk. Mint a bécsi titkos levéltár adatai mutatják, Bernsdorf, befurakodván Pulszky környezetébe, már november közepén kezdte részletekben Bécsbe küldeni a levelet. Az ő irata mellett fekszik a Múzeumban egy német fordítás is, melyben Bach miniszter egyik hivatalnokának kezeírására ismerhetni. Valószínű, hogy Thallóczy útján kerültek ezek a példányok Bécsből a Nemzeti Múzeumba. Az osztrák kormány különben Konstantinápolyból is kapott másolatban részleteket; Andrassy környezetében szerezhatték azokat az osztrák spielik.

Azonban bárhogyan kétségbe vonták is akkoriban a levél hitelességét, a vád mégis gyökeret vert s Henningsen pár hónap múlva elégedetten írta Kossuthnak, hogy Görgey árulását a külföldön mindenki elismeri.

Ezt az angol urat, aki legsúlyosabb óráiban bátorítója, lelkesítője volt, igen szívébe zárta Kossuth s ezután évekig bizalmas barátja maradt neki. Többször megjelent nála Törökországban, együtt főzték terveiket; politikai megbízatásokban utazgatott és Kossuth amerikai diadalútjának rendezésében is részt vett. Apránkint kitűnt ugyan, hogy nem volt gazdag ember, s szeretett adósságok hátrahagyásával utazgatni; a pénzről sem tudott elszámolni, mit Angliában előkelő urak Kossuthnak Kis-Ázsiából való elszöktetésére adtak össze s ezért angol barátai erélyesen követelték Kossuthtól, hogy szabadítsa meg magát e kalandor rejtelmes egyéniségétől. Megbízatásaiban néha hónapokig el-elmaradt, Kossuth végtelen kétségbeesésére, de újra megjelenve, oly meggyőzően tudott viselkedni és magyarázkodni, hogy ismét a legmelegebb bizalom jutott osztályrészéül. Cikkeket írt angol lapokba s apró röpiratokat adott ki Kossuth szellemében; 1852 után Amerikában maradt és Kossuthal való összeköttetésének 1854-ig vanak nyomai. Ekkor megházasodott, feleségül véve egy sok rabszolgával rendelkező földbirtokos asszonyt, tekintet nélkül népfőlszabadító elveire. Kossuth környezete is gúnnyal beszélt már ekkor róla, azonban Kossuth még emlékirataiban sem tud rá haragudni s kedvesen emlékszik meg Henningsen kalandos alakjáról.

Említettük, hogy nincs egyenes adatunk arról, mikor érkezett Hen-

ningsen Viddinbe, és amit szerepéről a viddini levél keletkezése körül beszélünk, jórészt csak kombinációkon alapszik. Ő maga egyik levelében, melyet 1850 elején írt, október elejére teszi Viddinbe érkezésének idejét; ez azonban tévedés lehet szeptember eleje helyett, hisz szeptember közepén más adatok már bizalmas szerepben mutatják Kossuth mellett. Egy hírlapcikkében ő maga két hónapra teszi viddini tartózkodásának idejét, s mivel tudjuk, hogy november 4-én utazott el onnan, szeptember elején kellett oda érkeznie.

Egy hosszú levelében Pulszkyhoz — ami Pulszkyné emlékirataiban meg is jelent — leírja, milyen helyzetben találta az emigrációt és Kossuthot, amikor ő Viddinbe érkezett; s leírásának vannak apró részletei, amelyek határozottan szeptember elejére mutatnak. Nem beszél ugyan nyíltan saját buzgólkodásáról, — éppen azzal tudott bizalmat kelteni Kossuthban, hogy a maga személyét, szerepét lehetőleg homályban tartotta cikkeiben és leveleiben; de elmondja, miként helytelenítette ő Kossuth csüggedtségét s visszavonultságát; miként látogatta meg a többi főbb emigráns magyart, láthatólag a békülés szellemében; miként vizsgálta át a tábornokokkal Görgey hadi működését a téképek fölé hajolva, megállapítván a hadvezérnek sztratégiai mulasztásait — úgy, amint a viddini levél is jellemzi Görgey hadviselését.

Kombinációk s az adatok szövegének alapos vizsgálata nélkül alig lehet az emigráció történetében a szereplők lelkéhez férközni, s a viddini levél is, mint eddig, idegenül állana előttünk, pártállásunk szerint vagy mint a célzatos bosszúnak, vagy pedig mint a hazafi méltó átkának műve. Új adatainkat e szomorú időszak eseményeihez a Múzeum most feltárt Kossuth-hagyatékából, a bécsi titkos levéltárból, s — főként Kossuth menekülésére vonatkozóan — lengyel levéltárakból nyertük.

A Görgey ellen emelt vád tehát lelki szükséglete volt Kossuthnak; saját megújulásának talapzata; érdes szikla, de erős. S amikor a következő hónapokban a közvélemény elfogadta a vádat, s a hazából egyre jöttek a hírek népe bánatos szeretetéről, Kossuth önigazolásának belső műve teljesen befejeződött.

A vádlott pedig, Görgey, „fiatal és mégis redőkkel teli homlokával szomorúan fordult a tömeg felé, mely árulót kiált feléje”, — mint Szemere írja róla. Emlékirataiban úgy adja elő Görgey az ő végső tettét, mintha az tiszta, hideg elhatározásból, a további borzalmak elkerülése végett történt volna, anélkül, hogy önmagát és másokat bármi reménnyel áltatta volna az oroszok politikai segítségét illetően.

Nagyjából igaza is van; de éles logikával előadott mondatai mögött az újabb adatok más dolgokat is sejtetnek. Beniczkynek, az oroszokhoz indult követek egyikének most megjelent emlékiratai például mutatják, hogy Görgey erősen pártolta a követküldés eszméjét; Görgey épp ellenkezőleg beszél művében, s elhallgatja azt is, hogy az oroszok rideg hivatalos válaszuk mellett sok biztatót beszéltek a követeknek. S éppen, mert Görgey hallgat róluk, van ezeknek jelentőségük ítéletünkre nézve.

A hadvezér azon levelei, melyeket már mint az oroszok foglya írt, szintén mutatják, hogy nem volt némi bizonytalan politikai remények nélkül.

Mint a viddini levél vádja, mely egyedül Görgey nyakába varrja az egész felelősséget, épp oly idegenül hat ránk most már Görgeynek levele Klapkához, mit már az orosz táborból írt s amelyben az ellen fakad ki, mint játszotta át Kossuth július hó végén a fővezérséget az ő megkerülésé-

vel Dembinszky, majd később Bem kezébe s mint lett ezzel a bukásnak egyedüli oka.

Amikor ő az aradi utolsó éjszakán Kossuthtal szemben állt, tele ellenes indulattal, meg volt arról győződve, hogy orosz tervei többet érnek Kossuth minden politizálásánál, csak energikus elszántsággal rögtön végre kell azokat hajtania. S ezzel egyúttal sujtathat Kossuthon is, mert hisz nem Görgey maga, hanem Kossuth fővezére vesztette el az utolsó nagy csatát.

Kétségtelen, hogy Görgey őszintén beszél, mikor azt mondja, hogy ő nagyot és nemeset akart; az indulat csak segítette őt elhatározásában. De azért, hogy, a világpolitika útjaival ismeretlenül, önállóan s mások ellenére cselekedett, politikai hibát követett el s viselnie kellett a felelőséget.

A világsi fegyverletétel hírért Bécsben csak röviddel késte meg az angol diplomáciai lépés, amellyel Palmerston békülésre figyelmeztette Ausztriát. Nem döntő dolog, de ismerve az akkor igen éles angol-orosz ellentétet, azt a gondolatot ébreszti, hogy tán mégis csak helyesebb lett volna, ha Görgey Erdélybe vonul s pár hétig húzva még a háborút, időt ad a külföldi mozgalmak kifejlődésére.

Görgey bűnhődése nagy volt; egész élete megsemmisült. S a nemzet elvesztette benne korunknak egyik legnagyobb tehetségét.

Másrészt ha átvergődünk Kossuth hontalan életének napjain, velezrezve az újjongó remények és a sötét kétségbeesések szakadatlanul változó láncolatában, visszarettenünk a szenvedésektől, amelyekben bőven bűnhődött azért, ha valamiben hibázott.

Hiszen ez a sors egy emberi léleknek és szervezetnek rendszeresen isméltlódó marcangolása volt.

Az ideális boldogságvágy leggyönyörűbb álmai nélkül ember nem bírta volna az újabb és újabb kínos erőfeszítéseket, amelyeket Kossuth útjain megfigyelhetünk.

Hajnal István.

NAPKELTE A VÁRAD-VELENCEI ALLOMASON.

*A vonat dübörögve befutott.
A kalauz kiáltott: Várad-Velence!
Másképp mondotta, más nevet kiáltott.
De már így maradt meg az én fülembé.*

*Piros hajnal volt, csipős, őszre járó.
Mint ég titkába látó óriás,
Úgy kéklött keleten a Királyhágó.*

*Jöttem Szent László gyógyforrása mellől,
Elmélkedve nyugatról és keletről,
S a Lélekről, mely megujul — magától.*

*A vonat befutott — s felkelt a nap —
A fejedelmi Transszylvániából.*

A PREMONTREIEK PLATÁNJA.

A Rendház előtt egy platánfa áll.
 Varázs-ecsetje surranó hegyével
 Megérintette halkán a halál.
 Levele: sárga, barna, zöld-arany —
 Ezer szín-változatban hulldogál.

Az ezerszinü óriás platán
 Zizzenve küldi postáját a mélybe.
 Alatta kedves házi-uraim
 Járkálnak hófehérbe'.

S ahogy járnak, egy-egy égő levél
 Köntösük hófehérjén fennakad:
 Az élet üzen messziről nekik,
 S mutogat vért és aranyat.

S ők olvassák
 E titokzatos, távoli postában:
 Im', ez az élet,
 Amely a hervadást hordja magában.

Azután tovább mennek
 A fák alatt fehéren imbolyogva,
 S a haldokló élet üzenetét
 A köntösükről
 Lerázzák mosolyogva.

Nagyvárad, 1924 november 5.

Reményik Sándor.

NAPLEMENTE A RENDHÁZBÓL.

Az ablakom, a Rendház ablaka
 Napnyugat fele néz.
 Magyarországra néz.

És alkonyatkor állok ablakomba,
 És nézek ki, és nézek önmagamba,
 Kalandoztatom tekintetemet
 Nagyvárad tető-tengere felett
 El egész a rónaság pereméig.
 S gondolom: ez már így lesz véges-végig,
 Hogy a nap arra megy le mindörökké.

És onnan nem kel fel már soha többé.

Nagyvárad, 1924 november 5.

Reményik Sándor.

HA A SZERELEM MEGHAL...

(Folytatás.)

Igy álltak és tartották egymást mozdulatlan, néma öleléssel, bódult el-lágyulással. Aztán Mariannak elernyedtek a karjai, halkan pihegve a tükör elé lépett, levetette a bundáját, levette a kalapját, s egy hajából kihúzott fésűvel hátrasímitotta a fürtjeit.

Mikor a szépasszony visszafordult és szabadonhagyott karjait kényeskedő nyújtózással a magasba emelte, a fekete selyem ruhának és a fehér asszonyi karoknak észbontó színjátéka a költőt térdre kényszerítette Marian előtt.

— Marian! — kiáltotta. — Marian!...

Átkulcsolta a térdét, arcát beletemette a selyemruhába, lezárta a zsemeit és percekig mozdulatlan maradt. Valami csodálatos és eddig soha nem tapasztalt érzés bódította el a lelkét, olyan, mint mikor a hajnali szendergésben valami szépet álmodunk és már előre félünk a pillanattól, amelyben bekövetkezik a józan és a rideg ébredés. Mert íme, itt van az annyszor megálmodott hófehér szoba és itt van a fekete asszony, akit ő most az álomból ébredők kétségbeesésével ölel magához, hogy örökre, mindörökre álm maradjon, mint az első csók ujjongásában áhított halál... Hiszen ha minden ember akkor halna meg, mikor a legboldogabb, a haláltól senki sem félne...

— Marian... Marian... — suttogta a költő.

A szépasszony felocsudott. Aztán ifjú lovagját magához emelte, odavonta őt a gyöngyvirággal behintett karosszékhez, hol szorosán egymás mellé ültek. És nézték a fehér szobát.

— Tied vagyok!... — mondta csendesen Marian.

És úgy hozzásimult, mint egy doromboló nagy cica. S míg a költő szóttalan elfogódottsággal ölelte és nézte az arcát, Marian valami fájdalom meghatódottsággal símogatta a szék karfájára hintett virágokat.

— Olyan fehérek és olyan törekenyek, mint a te lelked — beszélt csendesen maga elé. — S a te lelked, Miklós, olyan az én lelkemben, mint ezek a virágok ebben a szobában...

Marian itt elhallgatott. Szenvedő vonás rándult meg az arcán, lehajtotta a fejét, maga elé suttogott:

— Félek Miklós, nagyon félek, úgy viselem gondját a lelkednek, mint ezeknek a virágoknak a szobád... Egyetlen rövid éjszakán elsvaszt bennük minden színt, minden illatot... és holnap reggel már mind elfonnyad, mind lehull...

— Marian!... — esdekelt a költő. — Marian!... Már megint szomorú vagy?... Hát szabad ma este másra gondolnod, mint arra, hogy otthon vagyunk... hogy egyedül vagyunk?!...

Marian nem felelt. Halk tűnődéssel nézte a mennyezetről leomló habos füzéreket és néha — mint aki mélyen gondolkozik — összehunyorította a szemét.

És így múltak, tűntek a percek, a közelség szótlán gyönyörében, amikor a megittasult lélek számára megszűnik a külvilág s a szívek összelüktető dobogása a mennyország kapuját döngeti. A virágok illatoztak, a mennyezet harmatozása csillagokba tört, a kályha melege felhőket párolt a csillagok alá s a szerelemnek ebben a mámoros csendjében olyan volt a szépasszony, meg a költő, mint két megijedt, összebujt madár.

— Miklós! — szólalt meg nagysokára az asszony.

— Parancsolj.

— Min gondolkozol?

— Semmin. És te?

— Tudok is én most gondolkozni — nevetgélt Marian. Félig lehúnyt szempillákkal megnyújtóztatta a karjait, hirtelen felállt. A megterített asztalról leemelte a tokajit, öntött két pohárba.

— Miklós!

— Isten hozott, Marian!

Ittak.

Később fellobbantották a gyorsforralót, vacsorához láttak.

És a vacsora alatt kifogyhatatlan volt az egymás iránt való gondoskodás, a tréfa és az őszinte, szinte már megható figyelem.

A lakmározás maradványai fölött, amikor a „Drei Rosen“ kis szobájában már magasra hágott volna a hangulat, valami elfogult és feszes hallgatás terpeszkedett az asztal fölé. Marian nyugtalanul nézte az óramutatót, amely már a tízórai szokott határidő felé ballagott, a költő pedig olyan idegesen köhécselt, mint akinek valami szándéka van, de nem tudja megkezdeni. Néha egy-egy nagy és mély lélekzettel és rosszul palástolt belső viharzással már-már beszédbe is fogott, de az elhatározás utolsó tizedmásodpercében mindig felsült vele. Ilyenkor hirtelen odaütötte a poharát Marian poharához s buzgón ivott.

Háromnegyed tízet mutatott az óra, amikor Marian egy hirtelen mozdulattal átkapta a költő nyakát és a szemébe nézett.

— Miklós, beszélj! ... Látom, valamit akarsz ...

A költő leroskadt Marian elé.

— Marian ... Marian ... — fuldokolva — nem tudom, mi történt velem ... olyan gyáva vagyok ...

— Beszélj! ... Beszélj! — kérlelte az asszony. — Légy őszinte hozzám! ...

— Mindenben? ...

— Mindenben! ...

— Milyen jó, milyen drága vagy te, Marian ... És lásd, mégis félek ... nem fogod ... nem tudod teljesíteni ...

— Mindent! — kiáltott Marian s újból magához ölelte. — Beszélj! ...

— Marian ... én drága Marianom! — kezdte a költő. A hangja kissé ünnepélyes árnyalatba ment át s érezni lehetett rajta, hogy azon, amit mondani akar, már sokat gondolkozott. Lesütötte a szemét, folytatta.

— Lásd, édes Marian ... akkor is ünnep lett volna nekem ez az este, ha csak egyszerű látogatóba jössz ... Akkor is virággal fogadtalak volna, s akkor is itt térdelnék a lábad előtt ... Mert te vagy annak az életnek a folytatása, amely az anyám ravatalánál megszakadt ... Te vagy a gyerekségem elpazarolt sírása ... Te vagy az én szomorú fiatalságom első

kacagása... Te vagy egy világba kiteszített árvának az anyja, a testvére, a barátja... mindene...

— Miklós!... — sóhajtott Marian és valami ijedt fájdalommal megfényesedtek a szemei.

— De lásd, édes Marian — folytatta a költő —, én hiába érzem és hiába tudom, hogy szeretsz... Eddig nem szóltam róla... Eddig csak én, csak ez a kis szoba és csak az Isten tudta, hogy boldogságomban is mennyit szenvedek... Olyan vagyok, Marian, mint az a vándorlegény, aki a hosszú talpalásban elfárad, letér az országútról és bemenekül egy fa hűvösébe. Lehever és boldogan pihen. Aztán jön egy idegen ember és elkergeti. Mert az a fa azé az idegen emberé s az árnyék csak addig a vándorlegényé, amíg észre nem veszik... Marian, engem valósággal kétségbeejt az a gondolat, hogy tehozád köze van egy más férfinak is... És több köze van hozzád, mint nekem, mert az a férfi a te törvényes urad...

Marian megdidergett, erőtlenül lehullatta a karjait.

— Mikor arra gondolok — zihált a költő és lassan felemelkedett —, hogy más is ölel, más is csókolja az ajkadat, testemet kiveri a halálos veríték, agyamat előnti a vér és úgy érzem, hogy megtébolyodom!... Te az enyém vagy, Marian, az enyém vagy — kiáltott — és hozzád ne nyúljon senki, mert...

— Miklós... Miklós... — csitította az asszony.

A költő összekulcsolta a kezét, rimánkodva Marianra nézett.

— Marian, tudom, hogy gazdag vagy... Tudom, hogy anyagiakban nem nyújthatok neked annyit, amennyit a férjed... De ha a lelkembe látsz... Ha felismered bennem a kis házak melegének hívó üzenetét... az égre szálló füstöt, amely talán egy bölcső mellől száll fel a magasba... Marian!... Marian!... — zokogott fel hangosan a költő és az asszony ölére borult. — Légy a feleségem!... Légy a feleségem...

A szépasszony szája megvonaglott. A szemei alatt nagy fekete karikákban ástott fel a rémület, s egy fájdalmas jajdulással hátradőlt.

— Most már értem... most már tudom... — mondta halkan, mint aki a saját lelkiismeretével beszél. — Most már mindent tudok... Ez a sok virág... fehér virág... menyasszonyi koszorú... tisztaság... becsület... csend... meleg... bölcső... füst az égen...

A költő ott roskadozott Marian lábai előtt, kábult szerelemmel csókolta a karjait.

— Minden este a karomon ringatlak el... — suttozta. — Ha elaludtál, föléd hajlok s megnézem az arcodon, hogy milyenek az álmaid... Szívedre szorítom a fületem és kihallgatom a lelked muzsikáját... Rímekebe szedem... dalokba foglalom... és arra ébredsz, hogy süt a nap és hogy valaki énekel...

Marian mellében megindult a sírás, halkan pörögtek a könnyei.

— Szép volt... Nagyon szép volt... Tisztának lenni... jónak lenni... Ez a sok virág... fehér virág... menyasszonyi koszorú... csend... dal... füst az égen...

— Marian! Marian! — ugrott fel a költő. — Te sírsz?!...

Mairan némán átkulcsolta a költő nyakát, aki érezte, hogy az asszony egész testében didereg.

— Marian! — kiáltott. — Marian, felelj!...

Majd kiszakította magát az ölelésből, Marian lehullatott fejét erő-

szakosan magához emelte, fürkészte a szemeit. S mikor a szépasszony vértelen arcán valami tétova kifejezésre és nem őszinte, inkább kényszeregett mosolyra talált, ellágyulása szorongó félelembe csapott.

— Marian... Marian... — lihegte. — Felelj!... Felelj!... Akarsz-e a feleségem lenni... Azonnal felelj!...

Marian végsőkig megfeszített önuralommal anyáskodóan megveregette a költő arcát.

— Ejnye, Miklós! Hát láncon akarod vinni az asszonyt a házba?

A fiú nem tágitott.

— Marian, felelj! Én a szemedben valami különös dolgot, ne haragudj, de valami alattomoságot látok...

— Légy eszeden, Miklós!

— Felelj, Marian! Felelj!...

— Nézd, Miklós — szólt az asszony és felállt. — Tudod, hogy szeretlek... nagyon szeretlek, Miklós... Így hát nem is felelhetek mást, mint amit a szívem és... és a becsületelem, vagy talán inkább a lelkiismeretem parancsol... Ez pedig... jőjj, ülj mellém és hallgass meg okosan...

— Igen, vagy nem?! — dobbantott a költő. — Felelj... felelj!...

— Amit te kérsz — folytatta Marian s a heveskedő ifjút egy öleléssel lecsendesítette — már nekem is régen titkos óhajomásom. Mert ki ne szeretne együtt élni azzal, akiben megtalált mindent, amit eddig hiába kerestem... De nézd, Miklós, én asszony vagyok... Nem rendelkezem magammal olyan szabadon, mint te...

A költő indulatosan intett.

— Ez nem kifogás, Marian!... Ha az urad nem akar elválni, elég nagy a világ, megszökünk!

— Igazad van — bólintott Marian. — Én csak azt kérem tőled, Miklós, hogy mielőtt ehhez a kétségbeesett lépéshez folyamodnánk, adj időt, megkísérlem szépszerével elintézni a dolgot...

— Marian, nem vagy őszinte! Marian, látom a szemedben látom, te mást akarsz!... Hiszen sápadt vagy, remegsz, alig tudod a könnyeidet visszafojtani!... Mit jelent?... Beszélj!... Mit jelent?!...

Marian viharzó lelkének egész kétségbeesésével mellére rántotta a költőt.

— Azt jelenti, hogy szeretlek... — lihegte. — Hogy meghalok érted... hogy érted mindenre, mindenre képes vagyok... Még arra is, amit te talán még... most meg se tudsz érteni... Mert jó vagy... mert tiszta vagy... mert eddig én vakon jártam... semmit se láttam...

— Szeress!... Szeress!... — könyörgött a költő.

És így maradtak egymás karjában, míg a városháza tornyán az óra megbődült s nehéz kongással tizenegyet ütött.

Marian feleszmélt, megdörzsölte a szemét.

— Későn van — mondta —, megyek haza...

Feltette a kalapját, mialatt magára öltötte a bundáját, szemével mégegyszer végigcsókolta a virágbaborult kis szobát, a költőt némán megölelte, aztán, mint aki menekülni akar, hirtelen megfordult és sietett az ajtó felé.

A költő szívébe behasított ez a gyors és fájdalmas mozdulat, Mariant csuklón ragadta s visszarántotta a szoba közepére. Mikor a szemük össze-

találkozott, újból lelkére szállt a szorongó félelem, felüvöltött benne a rémület.

— Marian... — suttogta lefojtott fájdalommal — én téged... én téged most... utoljára látlak!...

Marian alig észrevehetően megtántorodott. Aztán mosolyra nyíltak az ajkai, s míg a könnyek nehéz csöppekben folytak le az arcán, kacagott, kacagott...

— Csacsi! — paskolt a fiú arcára. És kifordultak az ajtón.

Kint hullott a hó. Nagy, kövér pihékben esett a fekete éjszaka fehér zápora. A lámpások előtt úgy rajzott a hóesés, mint a lepkék a nyári lugasok gyertyái körül s a hegyestetejű házak duzzadt hótakarója alól vörös ablakok bámultak az égre. Itt-ott a téli hómezők fáradt aratói rendekbe gyűjtötték a fellapátolt havat s az öreg utcaseprők irigy mulatozással néztek a tovalibegő pár után.

Marian úgy sietett, szinte már futott, mint akit valaki, vagy valami kerget. Fázósan bundájába húzta a nyakát, meggörnyedt háttal maga elé bámult, néha megborzongott, néha felcsuklott, mint akinek a könnyei befelé hullanak és apró tipegéssel csak ment, szaladt, futott. A költő alig tudott vele lépést tartani. Aztán jött a belváros hideg és éles ragyogású lámpáival, jöttek a terek a behavazott fákkal, s mire befordultak a Johannis-Allee villasorára, a költő úgy érezte, egy idegen test vergődik a karján, amelyhez neki csak anyyi köze van, hogy egy homályos veszedelem ködös sejtelmétől erősen belekapaszkodik.

— Ne siess annyira! — kérlelte az asszonyt.

— Fázom... — lihegte Marian.

És loholtak tovább.

— Holnap hol találkozunk? — kérdezte a költő.

Mariannak megrogytak a térdei.

— Holnap? — ismételte a kérdést. Aztán hadarni kezdett. — A „Drei Rosen“ előtt találkozunk... A „Drei Rosen“ előtt... Öt óraker délután...

És már ott is voltak az ismerős villa táján, ahol a vaskerítés cirádáit fehér vonalakkal rajzolta ki a téli éjszaka.

Marian megállt s egy pillanatra a költő szemébe nézett. Aztán kitárt karokkal rávetette magát, egy halk, de nagyon fájdalmas sikoltással a szájára csókolt és elfutott. A költő mindössze annyit hallott, hogy a vaskapuban csikordul a zár, mindössze annyit látott, hogy a vaskapu mögött egy fekete árnyék eltűnik, aztán a csendesen surrogó hóesésben egyedül maradt.

— Marian... — suttogta. — Marian...

A villa oldalán egy ablak hirtelen kigyúlt s a következő percben nehéz csörömpöléssel lezuhant rajta a redőny. És olyan volt ez a hang, mint mikor a lehulló rögök a koporsó födelét megdörgetik.

— Marian!... — kiáltott a költő. — Marian!...

De a téli éjszakából senki sem felelt. Csak hullott a hó s az út mellett híztak a fák. S mire a költő térdig és vállig havasan hazatért s a fehér szobába benyitott, már a gyöngyvirágokat is megcsípte az elmúlás dere. Szomorú megbékéléssel hajtotta le fejét minden virágkehely, a lankadt fűzerekből felillatozott a hervadás.

A karosszék, a dívány, az asztal, s a mennyezet virágaiból szótt.

sátora mind-mind a tűnő percek nehéz levegőjű ravatala volt, amelyen egy-egy visszacsengő szó, egy-egy visszaálmódott ölelés, vagy visszazsibbadozó csók sápadt emléke pihent. S mikor a költő lefeküdt és eloltotta a lámpást, lelke szorongó nyugtalansága káprázatokba nyílt: a sötét szobában apró gyertyákat látott egy gyöngyvirággal behintett ravatal körül, amelyen összekulcsolt kezekkel egy fiatal költő pihen...

Hajnaltájban bebokándozott a szobába Lucián. A költő úgy tett, mintha aludna, befordult a fal felé. Lucián lehányta magáról a ruhát, ráborult a díványra s a következő percben aludt, mint a tej.

Reggel arra ébredtek, hogy valaki kopog.

— Herein!

Egy öreg hordár volt, aki a költő számára levelet hozott. A hordár körülbámult a szoba immár ráncos és sárgára fonnyadt virágfüzerein, letette a levelet az asztalra, sarkon fordult és méltatlankodó fejcsóválások között kiment.

A költő megdörzsölte a szemét, aztán kiugrott az ágyból. S mikor meglátta a címzést, az arca kigyúlt, mint a láng. Egy hirtelen és elszánt mozdulattal feltépte a borítékot, kivette belőle a levelet és olvasni kezdte.

Lucián csak annyit látott, hogy a költő szemei megüvegesednek, a szája kinyílik, az ajka elkékül és sápadt lesz, mint a viasz. Aztán megtántorodik, kezéből kihull a levél s egy állati ordítással ráesik az ágyra.

— Jhaaajh...

Lucián úgy szökött fel a díványról, mint a megriadt tücsök. Odarohant, felkapta a levelet és gyorsan átfutotta.

A levél így szólt:

Kedvesem!

Egy átvirrasztott éjszaka után arra a meggyőződésre jutottam, hogy méltatlan lennék szerelmünk emlékéhez, ha alakoskodással akarnék a lelkemen könnyíteni.

Te olyan jó vagy és tiszta vagy. Kedvesem, hogy az Isten és önmagam előtt nem vállalhatom a felelősséget azért, hogy megrontsam az életed.

Ne kérdezd, hogy miért. Ha tudod, bocsásd meg nekem; ha nem tudod, majd egykor, ha idősebb és tapasztaltabb leszel, magad is megtudsz felelni rá.

Nem lehetek a feleséged, Kedvesem...

Őrizz meg az emlékedben olyannak, amelyennek láttál és ne keresd, mert már vonaton ülök és megyek valahova messze... felejteni és új életet kezdeni... ha még lehet...

Aldjon meg az Isten, Kedvesem, légy erős és sajnáld a Te bűnös és szenvedő

Marianodat.

Lucián elképedve olvasta a különös sorokat. Aztán újból megkereste azt a mondatot, hogy „*Nem lehetek a feleséged, Kedvesem...*” és egyszerűen átértette az egész históriát.

— Ohh, te marha, te marha! — csapta össze a kezeit és lesujtó pillantással nézett a költőre, aki fájdalmas vonaglással zokogott az ágyon.

HETEDIK FEJEZET,

amelyben a béborult ifjúság égen ölmos felhők járnak.

Szaboticzky Lucián félóra alatt eltüntetett mindent a látóhatárról, amivel szúrni, vágni, lőni és akasztani lehetett. A harmadik emeletre való tekintettel szeretett volna rácsot vezetni az ablakra is és a megáradt folyóról is leszedte volna a hidat, ha az első nem lett volna túl költséges, a második pedig túl nehéz. Végül is megelégedett azzal, hogy állandóan a költő sarkában kullogott, mint egy hűséges juhászkutya.

— Alapjában véve minden költő marha — állapította meg magában rövid filozofálás után — és nem is vehetem tőle rossz néven, ha hű marad a foglalkozásához.

Szaboticzky Lucián ennél fogva türelmesen várt és kettőzött éberséggel figyelt. Figyelt a szerencsétlen gyerek minden mozdulatára, pedig az nem is igen mozdult, csak feküdt az ágyon olyan fáradtan és olyan betegen, mint egy fészekből kiesett verébfióka.

Közben mult az idő. A decemberi égen felsápadt a korán érkező félhomály és Szaboticzky Lucián fokozódó ingerültséggel határozta el, hogy ebbe a gyerekes érzékenykedésbe és merőben férfiatlan nyavalygásba tüstént és brutálisan beleavatkozik.

Felgyújtotta a lámpást, odament a költőhöz, nyersen rárivalt:

— Legyen vége a komédiának, öltözz fel, gyerünk!

Miklós hang nélkül engedelmeskedett. Lassú, réveteg mozdulatokkal, mint a nagybeteg, aki most kelt fel az ágyból, magára öltötte a ruhát, aztán Lucián belekarolt és vitte magával ki az éjszakába.

Csendesen bandukoltak a behavazott síkátorokon és nézték az imbolygó árnyakat, amelyekben egy-egy ember cipelte a sorsát s tűnt el a félhomályban, mint egy halk sikoltás a messzibe áramló folyón. Az egyik árny sietett, mint akit valaki vár, a másik kullogott, mint a kivert kutya, aztán felkődött egy gótikus vasbordák közé illesztett tejüveg a „Zum schwarzen Ross“ vörös betűivel és befordultak a pörköltillatú boltívek alá.

— Ez az élet! — szimatolt a levegőbe Lucián.

... Az ecetillatú asszonyosság másnap délelőtt nyomatékosan figyelmeztette a költőt, hogy a harmincöt márkában nincs benne az éjszakai csendháborítás, egyébként is úgy találja, hogy az alkuban személycsere történt. Arról ugyanis szó sem volt, hogy Lucián úr kiegészse cigarettával a párnahuzatot. Rettenetes katzenjammerjában a költő mindebből édeskeveset értett s mikor felkelt és kinézett a ködtől és hótól nyirkosra mart ablakon, olyan vígasztalannak találta az életet, hogy lelkét is köddel és hóval nyirkosította meg a kétségbeesés.

A szíve helyén valami gyötrő és gonosz üresség tátongott, ami a céltalanság és az értetlenség kongó csöndjét, a buta és érzéketlen Nihilt zúgatta meg az idegei húrján s ugyanakkor boldogan érezte, hogy pihenni jó. Lefeküdni, behunyni a szemét, nem látni, nem hallani, nem gondolkodni, csak átadni magát a fáradt és boldog semminek, amelynek gyönyöre még a csontvázak koponyáira is mosolyt derít. Az élet a Minden, a halál a Semmi. És a Mindenben minden, még a boldogság is szenvedés és a

Semmiben semmi, még a boldogtalanság se fáj. És ennek a két szélső világnak az útja egyetlen mozdulat...

— Nem takarodsz az ablaktól! — ordított Lucián.

A költő felrezzent. Félállbal már a nyitott ablak párkányára lépett s a három emelet szörnnyű mélységéből egy hideg kéz ragadta meg a tarkát, amely ellenállhatatlan erővel húzta, húzta lefelé. De a zuhanás pillanatában egy meleg kéz is tarkón ragadta s úgy rántotta vissza, hogy a szoba padlóján egész hosszában végigzuhant.

— Lucián!... — hörgött — Lucián!... Engedj meghalni, Lucián!...

Ez a jelenet Luciánt komolyan és mélyen megrendítette. Most látta először világosan, hogy a költőből nem a fiatal és gyenge emberkéek szenvedése beszél, akik egy képzelt szerencsétlenség világfájdalmában akarnak tetszelegni önmaguk és a világ előtt, míg ez a világfájdalom komolyabb veszedelmet és súlyosabb következményeket nem jelent. Igen, ez a nagy és jó gyerek valóban egy tragikus szerelem áldozata, mert annyira naiv és annyira romlatlan, hogy inkább született áldozati báránynak, mint tragikus hősnek, ami egy ember életében a legnagyobb tragédia.

Luciánnak eszébe jutott néhány szárnalmas alak, akiket hányt-vetett életében mindig a sors csizmasarka alatt látott fetrengeni: lázálmos rajongóit a szépek és a jónak, akik ezekből az eszményi fogalmakból csak a kudarcot ismerik... és elérzékenyedett.

— Nézd testvér — szolt Lucián s a költőt visszavezette az ágyhoz. — Nem tudlak és nem akarlak vígasztalni, mert magam is költő vagyok. De mert magam is költő vagyok, bolond és szeszélyes, mint te vagy, nagyon jól tudom, hogy nem tart örökké a szenvedés. Ma még bőgsz és nyögsz és sóhajtozol és meg akarsz halni, testvér, de holnap vagy holnapután behabbarodsz egy újabb perszónába és kezded előlről a komédiát. És a végén, elvégre egészen megszokod.

— Heej, testvér — folytatta Lucián fanyar nevetéssel —, ha tudnád mennyi szép asszony van még a világon! És mind, mind a nyakadba borul, testvér, csak akarni kell. Az egyik sír, a másik kacag, az egyik szöke, a másik barna, az egyik olcsó, a másik drága s a legdrágább az, akit feleségül veszünk... De hogy miért kellett volna neked a legnagyobb árat fizetni azért, aki annyira olcsó, azt igazán nem tudom.

— Ne becsméreld, Lucián — sóhajtott fel a költő —, engem sértesz vele.

Lucián kacagott.

— Nem baj, testvér. Az orvosság keserű, mégis beveszik. Nyeld le te is, testvér. Valamikor még kezdet csókolsz érte. Ha majd benől a fejed lágya és egy-két ilyen balul ütött kaland megkérgesíti a szívedet, szégyelni fogod ezt az egész bolond históriát.

A költő elkeseredetten kifakadt:

— Voltaképen mit akarsz velem? Azt akarod, hogy ilyen lelkiállapotban bukfencet hányjak?

— Nem — válaszolt Lucián. — Semmi egyebet nem akarok, csak egy férfias és komoly ígéretet.

Miklós behadart a levegőbe:

— Ehh, hagyjuk, Lucián!... Nincs annak semmi értelme, hogy erőszakosan akarjuk meggátolni azt, ami természetes. Nézd: gyenge vagyok, beteg vagyok. És nagyon fáradt vagyok. Nekem az élet olyan teher, amit

vétek volna céltalanul tovább cipelni, ha egyszerre eldobhatom. Mért akarod hát nyújtani ezt az oktalan és üres szenvedést?!...

Csönd lett. Lucián lehajtotta a fejét, mint akit egy szó, egy gondolat, vagy egy érzés szíven talált. Ebben a pillanatban az ő lelkén is átfájt az élet üressége, amelyet csak a nagyon őszinte és nagyon elborult pillanatokban merünk magunknak bevallani, mint a bagoly is csak akkor szól, ha nagy az egyedüllét és nagy az éjszaka.

— Nagyon egyedül vagyok... és nagyon árva vagyok... — nyögött fel a költő. Kezeivel elfödte az arcát, beletemetkezett a párnák közé.

Lucián megfogta a karját.

— Hát én senki se vagyok? — kérdezte lágyan. — Hát nem érzed az Isten ujját abban a csodálatos véletlenben, amikor egy erdő közepén hozzám vezetett?!... Hát nem érzed te, hogy én ha akármilyen is vagyok, de lump vagyok, ha potya vagyok, ha részeg, goromba fráter is vagyok, de szeretlek téged?!... Hát mi beszél most belőlem, ha nem a féltés?!... Mért filozofálok itt órák hosszáig, amikor utálok minden filozófiát?!... Meg aztán mért kullogok a sarkadban halálos félelmek és rettegések között, ha az élet annyira üres?!... Hát neked úr vagyok?... A ragaszkodó, hűséges cimbora a te lábodon csak kapcarongy?... Meg aztán üres az élet, amikor annyi jó ital és annyi jó nóta van a világon, hogy a felét se tudjuk meginni és elénekelni, amíg meghalunk?!... Hiszen ha nem lenne más ebben a nyomorult életben, csak az ital, meg a nóta, még akkor sem hagynám a sors bőrén, hogy más igya meg és más dalolja el az én részemet!...

— Jó fiú vagy, Lucián! — mondta a költő.

— Nem az a fontos, testvér — folytatta Lucián. — Most arra vagyok kíváncsi, hogy van-e még benned elég akaraterő és elég férfiaság... illetőleg nem jól mondom. A költőket nem lehet a nyárspolgári erények rőfjével mérni. És költők nemcsak azért élnek, hogy igranak és daloljanak. A kefekötő is iszik és dalolni — ha bemagolja — a szajkó is tud. A költők azért élnek, testvér, hogy legyen mit dalolni, ha valaki iszik. Hogy mindig újabb és szebb dalokkal édesítsék meg az italt, ha megkeseredik benne a bánat... És mert a költők lelkén olyan a fájdalom, mint a hegedűn a vonó: a te lelked, testvér, a te lelked most fog muzsikálni!...

A költő lassan felemelte a fejét. Megtört szemében felderült az élet, mint a víz tükrén a felhők mögül kiesott napsugár és Luciánt hantalanul magához ölelte. És szíve helyén a gyötrő és gonosz üresség megtelt boldogan síró, meleg fájdalommal és a lelkében, valahol messze, még halkan és láthatatlanul, madár dalolt.

— Nem üres az élet! — sírt a költő. — Csak nagyon... nagyon nehéz...

Aztán szégyenlősen elengedték egymást, felöltöztek és mentek a „Zum schwarzen Ross“-ba, ahol ittak és daloltak reggelig.

Mikor egyheti veszekedett lumpolás után arra ébredtek, hogy a behavazott város szűk sikátorain apró fenyőfákkal lopakodnak haza a mosolygós asszonyok és a derült ábrázatú családapák, a szívükbe valami ünnepélyes csönd és valami nagy, ünnepélyes szomorúság költözött.

— Ma este jön a Jézuska! — mondta Lucián.

A vén korhely mosdatlan száján olyan halkan és olyan lágy zengéssel

szólt meg a kis Jézus neve, hogy hirtelen egymásra néztek s a lelkük egy megértő pillantásban összeért. A rozzant kúriáktól s az elárvult udvarházaktól messzire szakadt emberek ijedsége ült ki az arcukon, mint akiket a fenyőillatos karácsonyesték, a borlevesek, a mákosgubák, a szentelt méz és a kóchuszárok árnyai kísértének. És a költő egy ravatalt is látott, amely körül nagy, fehér gyertyák lobognak egy fekete szobában.

— Hova megyünk máma? — kérdezte Lucián.

A költő lehajtotta a fejét, nem felelt.

Ekkor Lucián felállt, odament a költőhöz s kezét a vállára tette.

— Testvér!...

— No.

— Látogassuk meg ma este a szegény kis Elizt...

— Elizt? — rezzent föl Miklós és értetlenül körülnézett a szobán.

Olyan messziről hangzott ez a név, mint az őszi erdőben egy távoli kürtszó. Aztán emlékezetéből felmerült a szőke pincérleány alakja.

— Tudod az úgy van, testvér — folytatta Lucián nem minden elfogódottság nélkül — én ahhoz a szegény leányhoz őszintén ragaszkodom... Hazudnék, ha azt mondanám, hogy talán valami rendkívüli jelenség a hölgyek között, de olyan megható tiszták és ostobák a szemei, amilyeneket ma már nem igen látunk. Én azt hiszem, abból a leányból hiányzik minden raffineria. És meg vagyok róla győződve, hogy akit az a leány egyszer megszeret, azt az ő ostoba, de éppen ostobaságánál fogva mély és vak hűségével boldoggá teszi.

A költő erre a váratlanul meleg és nyílt vallomásra önkénytelenül elmosolyodott.

— Szerelmes vagy bele? — kérdezte.

— Oh nem — emelte fel a kezét Lucián. — Most éppen rád gondoltam, testvér. Mert még világosan emlékezem, hogy azokon a szomorú őszi estéken a kis Eliz igen laposakat pislogott feléd, de te vak voltál, testvér és más kalandok után szaladgáltál, amikor ezért a jó és hűséges teremtésért csak a kisujjadat kellett volna kinyújtani.

— Szóval azt akarod, hogy most az Elizzel vigasztaljam magamat! — vágott közbe Miklós.

— Tévedsz! — rázta a fejét Lucián. — Semmi mást nem akarok, mint azt, hogy ezen a szent estén, amikor az ember úgy vágyik egy kis otthon után, régi ismerősök között legyünk. Meg aztán, hogy egészen őszinte legyek, meg is ígértem neki...

— Hát akkor menjünk! — mondta a költő.

Felkerekedtek és a havas sikátorokon kanyarogtak Kolbe úr téli vendéglője, a városház háta mögött gubbasztó „Durstiger Krokodil“ felé.

A „Szomjas krokodil“ a belvárosnak egyik igen szolid és jónevű kurtakocsmaja volt, ahova szívesen betért mindenki, aki jó sörre, jó enni-valóra, tisztaságra és figyelemre vágyott. A költő még sohasem járt itt, s mikor beléptek a boltíves szobába, meglepte, hogy a kicsiny, de azért nem szűk helyiség szokatlanul tiszta és csinos.

Az egyik sarokban egy csenevész fenyőfa illatosította meg a szeretet, vagy talán inkább a kocsmái árvaság karácsonyi ünnepét, ágain tarka papírcicomával, néhány süteménnyel, ezüstcsillaggal és aranydióval. A másik sarokban két szürke és kopott és nagyon savanyú agglégény snapszlizott, olyan halkán pörgetve az ördög bibliáját, mint akik

imakönyvbe néznek. Előttük egy hosszúnyakú üvegben bor ágaskodott s mellette — nyilván Eliz figyelmeségéből — pár darab fonottkalács. A harmadik sarokban őszinte és fanyar életunalommal Kolbe úr szundikált, aki a két vendéget egy fejbiccentéssel üdvözölte, könyökével a konyhaajtóra ütött.

— Eliz! — kiáltott gépiesen.

Ez volt a jel, hogy új vendégek jöttek.

Eliz most is szőke volt, üde, tiszta és szerény, s a szemei olyan ártatlanul ostobák, hogy a költő szerette volna az arcát végigsímitani. A könnyű és kedves jelenség valami jóleső szánalmat keltett benne Eliz iránt, de már nyoma sem volt annak a titkos vágyakozásnak, amely az őszi estéken annyiszor megríkatja az avar fölött. A szép fekete asszony emléke még mindig elég diadalmas volt ahhoz, hogy a szegény kis pincérleány kacérsága ellen megvédje a bánatos lovag szívét, aki bizony nem minden megütközés nélkül állapította meg, hogy Eliz kezei vörösek és gondozatlanok.

— Parancsolnak? — kérdezte Eliz.

Bort rendeltek.

Eliz a borral nemsokára visszatért, aztán bement a konyhába. Közben egy fájdalmas pillantással rajtafelejtette tekintetét a költő arcán, de Luciánnak is juttatott egy durcás mosolyt, amelyet a vén korhely ábrándos szemhumorításokkal iparkodott elhárítani. Ez a némajáték — a költő legalább úgy érezte — egy hosszú és makacs hare egyik ütközete volt.

— Vén betyár vagy te Lucián! — gondolta a költő.

Itt mult el fölöttük a karácsony estéje. Órák hosszúáig mély, konok hallgatásban, amelyet nem zavart egyéb, csak a két agglegény kezében a sustorgó kártyalapok, egy-két mélyen klattyanó nyelés és a falióra, amely a megüledett csöndbe még mindig csak nyolcat kongatott.

A költő apatikusan nézte a mennyezet összefutó boltíveit. S ha számot kellett volna adnia arról, hogy min gondolkozik, bizonyára zavarba jött volna. Tompa és ködös látomások gomolyogtak a lelkén, hangokat hallott, illatokat érzett, amelyek elmúlt és elfelejtett hangulatokba ringatták el az érzékeit, egyszer az édesanyját látta, máskor a szülői házat, a falut, a hegyeket, a felhőket a hegyek taraján, majd egy országutat, amely a messzeségbe vész, rajta egy határt, amely sebesen halad, az út mellett egy kis kunyhót, amelyből füst száll az égre...

— Már megint könnyezel? — fogta meg a csuklóját Lucián.

— Nem... nem... — mondta lefojtva a költő. — Csak tudod, a karácsonyi hangulat... a sok emlék...

Szóltanul ittak. A bor jó volt, melegített, tüzes volt, elfogyott. És mert időközben Kolbe úr is elúnta az ücsörgést és a konyhába, vagy a szobájába vonult, Lucián hóna alá vette az üres flakót s indult az Eliz birodalmába nyíló ajtó felé. És egy halk kilincsnykorgás után el is tűnt mögötte.

Mikor a költő az asztalnál egyedül maradt, egyszerre kitört rajta a fájdalom.

— Marian... — suttogta összegörnyedve. — Marian...

Aztán valami vad és ellenállhatatlan szenvedély rohanta meg, valami vágy, valami forró és leküzdhetetlen akarat az asszony után: villám-

gyorsan felugrott, belebújt a felöltőjébe, fejébe nyomta a kalapot és elvágatott.

A boldog mosollyal és tele flaskóval visszatérő Lucián már csak hült helyét találta.

— Hova ment?! — kiáltott olyan hangosan, hogy a túlsó sarokban snapszlizó két jámbor öreg kiejtette kezéből a lapot.

— E-elszaladt — mutatott az egyik az ajtó felé.

— Megszökött! — dörmögte sápadtan Lucián.

Azzal kapta magát, nyakába kanyarította a pelerint s még mielőtt a zajra elősiető Eliz valmit kérdezhetett volna, már valahol a harmadik sikátoron trappolt a híd felé.

A hídon egy rendőr állott s mellén összefont karokkal nézett egy sok apró gyertyalángtól megvilágított ablakot.

— Nem ugrott valaki a vízbe?! — toppant eléje Lucián.

A nagy darab német először tetőtől talpig végigfürkészte a különös alakot, aztán jeges nyugalommal megkérdezte:

— Nőszemély?

A hang és a kérdés olyan alapos hivatali felkészültségről tanuskodott, mintha erről a hídról legalább is félóránként ugráltak volna az emberek a vízbe.

Luciánt elöntötte az epe.

— Férfi!... Férfi! — kiabált.

S mikor ugyancsak hosszú és megfontolt vizsgálódás után megtudta a rendőrtől, hogy a hídról már tavaly május óta nem ugrott senki a vízbe, mondott valami cifrát és száguldott az ecetillatú asszonysághoz.

Frau Roitsch majd elájult. Éppen a miniatűr és ócska karácsonyfája előtt üldögélt és halk pityergéssel merengett a boldogabb időkön, amikor Lucián rálökte az ajtót.

— Nem járt itthon Zsigárdy úr?

Az ecetillatú asszonyság szívére szorította a kezeit.

— No de így megijeszteni, kérem?!... Úgy rámront, kérem, mint a fürgeteg, kérem...

— Járt, vagy nem járt?! — dobbantott Lucián.

Roitschné odakapta a fejét s ekkor látta, hogy Luciánnak örökké veres és rezes képe sápadt, mint a fal.

— Nem láttam Zsigárdy urat — válaszolt síri hangon és lassan felállt. — De mondja, mi történt, kérem?... Megint valami botrány, kérem?...

— Ehh — intett Lucián. — Magának mindig csak botrányon jár az esze. És nem látja, hogy én ezekkel az ártatlan italozásokkal azt a szerencsétlen fiút meg akarom menteni. Kedvesebb lenne magának, ha egy félóra mulva azt hoznám hírül, hogy Zsigárdy úr szép szolidan főbelötte magát?!...

Az ecetillatú asszonyságnak égre fordult a szeme, összecsapta a kezeit.

— Gott über die Welt!...

Lucián öt perc mulva félholtan esett be a rendőrség kapuján. A lépcsőházban kissé kifújta magát, s mikor levegőhöz jutott, loholt az emeletre. A karácsony estére elesendesült folyosókon olyan csörömpölés-

sel haladt az inspekciós rendőrtisztviselő ajtaja felé, hogy a szolga már messziről elébeszaladt.

Az inspekciós rendőrtisztviselő — nyilván egy elfásult és megkeseredett agglegény, aki a karácsonyi örömeken és bánatokon már régen túlesett — kimérten fogadta. Egyáltalában nem rendítette meg a hír, hogy egy húszéves, nyúlánk, feketehajú és kékszemű egyetemi hallgató (a filozófiai fakultáson), lakik (Alexander-strasse 10. III. emelet) gyanus körülmények között eltűnt (a hozzátartozók bementása szerint utóbbi időben öngyilkossági gondolatokkal foglalkozott), utoljára látták (A „Durstiger Krokodil“ nevezetű vendéglőben) és feltalálása esetén Zsigárdy György nagybirtokos értesítendő (Révsszalóc, Komitat Nógrád), aki illő eltemetéséről gondoskodik (Ungarn.)

— Ahh, Ungarn! — csillant fel rejtett tüzekben az inspekciós rendőrtisztviselő szeme. Majd fidéliset csettintvén a nyelvével, hozzátette: — Tokájér Koulasch! Pusztá! Tschikosch! Katja!...

— Ja, ja, und hatökör! — egészítette ki Lucián a gondolatmenetet. Sarkon fordult és szívében keserű érzésekkel, hogy milyen olcsó és milyen rongy az emberi élet, elkullogott.

És míg ment, míg lehajtott fejjel, rogyadozó térdekkal és eddig soha nem tapasztalt búbánattal rötta a fehér utcákat, a cinikus korhely lelkében is nehéz pelyhekben kezdett hullani a hó. És minden pehelyben a reménytelenség viharvert madara szárnyalt, amelyek hontalanul és idegenül kóvályogtak a behavazott város fölött.

Lucián arra eszmélt, hogy újból a folyó partjára tévedt. Oda, ahol a koldus platánok és a zuzmarás orgonák alatt sötét és fenyegető zсібongással zajlott a víz. A víz... A nagy víz... Amely egy tompa loccsanással tesz pontot a regények után, hogy a deres jégtáblák összecukódott koporsójába hulló hópihék verjék a szöget...

— Szegény... szegény fiú! — sóhajtott Lucián. Nagy, rezes orrán könnyesepp gördült végig s míg összefont karokkal bámulta a zajló folyót, olyan volt, mint egy harmatos pipacs.

És bizony már kezdtek köröskörül elhomályosulni a karácsonyi ablakok és a kémények száján is elhalkult a füst, amikor Lucián elhatározta, hogy bezörget az ecetillatú asszonysághoz és megtekinti az elárvult diák-szobát.

Istenem, milyen öröm lenne, ha az a kölyök ott szuszogna az ágyon!... Vagy ha benyitna a „Szomjas krokodil“-ba és ott találná az asztal mellett részegen...

Belesóhajtott az éjszakába s elindult a város felé.

A költő ezalatt egy fának nekitámaszkodva ott állt Marian villája előtt és csengő fülekkel hallgatta a duruzsoló hóesést. A hintázó hópihék vastag függönyén keresztül felismerte a vasrácsos kaput, amely ezelőtt pár héttel elnyelte Mariant és felismerte a szürke falakon azt a sötét redőnyt, amely úgy szólt, mint koporsón a rög.

Szilárd János.

(Folytatása következik.)

NYÁRÉJI ÁLOM.

Szeretném nyári holdas estén,
Mint zúgó éji lepke,
Körülcsapongni még a kertet,
Hol gyermek- és ifjúkorom
Tündér-órái folytak.

Ott állt az ősi kastély,
Sötét árnyat komor falára
Hosszú nagy hársfasor vetett.
Alatta kert virult,
Melynek virágbeszegte útain
És bársonyos gyepén
Gyermekleánykák — egy egész sereg —
Futostak, kergetőztek,
Közöttük egy fiú is — én...
Gyakran még akkor is tartott a játék,
Midőn feljött a hold;
Ezüstös fényt hintett alá
A hársfasor zöld sátorára,
A fűre, mely harmattól csillogott,
A boldogan nyitó
Virágok százzsinű csoportira
S a gyermekleánykák bájos szép fejére...
Fény hullt az én fejemre is,
Nemcsak fejemre,
Elárasztotta lelkemet,
S ezüst-ködében
Ábrándok, álmok és regék
Tündér-világa támadt.

De múltak évek,
A bimbóból virág,
Gyermekleánykákból büszke hajadon,
Belőlem ifju lett.
S jártunk a kertben újra,
De nem cicázva, játszva,
A sok leány közt egy fiú.
Jöttek közel s távolból ifjak,
Én nálam mind ügyesb,
Előkelőbb, merészebb.
Párok haladtak át
A kert virágos útain
S a barlanggá borult
Hosszú fasorban.
S ha néha oly szerencse ért,
Hogy én haladhaték ott

A legszebb lányka oldalán,
 Szívem a boldog szerelemtől
 Majd megszakadt.
 De gyáva voltam,
 Közönyösen folyt a beszéd,
 Sok semmiségről,
 Bár egy világot érezék szívemben...
 El-elhallgattam olykor.
 Csend volt, csupán egy-egy nagy éji lepke
 Zúgatta szárnyát.
 Libegve meg-megállt
 Minden virág fölött
 S kinyújtva hosszú nyelvét,
 Szürcsölte kéjjel a mézharmatot.

Azóta tenger év lefolyt,
 Kik ott örültek, játszottak, szerettek,
 Ki tudja, merre vannak.
 Kóró lett a virágból
 És sir takarja sok virág porát...
 De én szeretném,
 Mint zúgó szárnyú éji lepke,
 Végigcsapongni még a kertet.
 Minden virág fölött megállanék,
 Szívnam az illatot,
 Amelytől annyiszor megittasultam,
 S szét-széttekintenék,
 Nem látom-é
 A gyermeklánykák bájos vig hadát,
 S nem látok-é közöttük
 Egy ábrándos fiút,
 Kinek a lelke
 A hold ezüst-ködétől csillogó
 Álmokkal van teli?

Vargha Gyula.

A TEST ÉS A LÉLEK.

1.

A temetés után a lakatos hazament az új-telepre; apósának halála miatt két napig feléje se nézhetett a maga dolgainak, hát iparkodott haza. A felesége ott maradt az apja házábanál. Sok ilyenkor az elrendezni való. Az egészséges, piros-pozsgás asszony a műhely mellett, a kis benyílóban rakosgatott s közben folyton biztatgatta Verebest, ki a temetésre felvett jó ruhájában üldögélt a műhelyben. Verebes eleinte jóformán alig figyelt az asszonyra: azon járt az esze, hogy voltaképen milyen különös a világ. Itt meghal egy jó öreg, törődött ember, százan kísérik ki sírjához és a haláltól való rettenet riad ki mind a száz kísézőnek a szeméből, — ott pedig a háborúban fiatalok fiatalokat öltek rakásra! Verebes, mikor valami borzasztó kép jutott az eszébe, mintha a hideg szaladt volna végig a hátán, meg-megrándult s megrezdült a feje.

A lakatosné rendületlenül beszélt:

— Na, csakugyan furcsa egy ember maga. Hát miért nem próbálná meg?! Kérni szabad! És a Bakos tekintetes úrék igazán olyan áldott jó emberek, akik szívesen segítenek mindenkin. Mondom, vigye haza a Sanyi úr új cipőjét, mondja el szépen, hogy most, hogy az apám meghalt, mi nem tudunk mit kezdeni a suszter-műhellyel. Maga meg, ha volna kétezer koronája, átvenné. Lássa, ezzel rajtunk is segítene, mert ha mi nem laknánk is kinn az új-telepen, akkor is mit tudhatna az uram lakatos létére egy suszter-műhellyel csinálni?! Ha azt mondanák, hogy nem adnak magának kölcsönt, hát mit veszítene azzal? Semmit! De meg kell próbálni, mert aztán később szemrehányást fog tenni magának, hogy hej, ha én akkor, mikor az öreg Majdán mestert eltemettük, nem gubbasztottam volna mindig úgy, mint valami furcsa, beteg madár s nem bámultam volna csak úgy bele a levegőbe!

Verebes csak rázogatta a fejét s maga elé meredve, halkan felelte:

— Tessék elhinni, asszonyság, nem kis dolog ez! Az Isten tudja, miért, miért nem, nem igen merek nekifogni az ilyen dolognak. Attól félek, hogy nem lenne talán kitartásom. Tudja, asszonyság, mióta az a gránát levágott, sokszor úgy érzem, mintha én két ember volnék, mintha a lelkem is, meg a testem is külön élne!

— Ugyan, menjen az ilyen beszédekkel! — csitította a lakatosné.

— Ó, asszonyság — védte magát Verebes —, higye el, igazán nem öröm ez az embernek! Annakelőtte, a megszokott világban, úgy éltünk, hogy magunk sem tudtuk, hogy élünk — és most ott a hideg síkságokon és a forró magas sziklákön, ahol ezredmagával is egyedül volt mindenki a halállal szemben, elkezdett gondolkozni az ember. És ez nem jó, nagyon nem jó!

— Hát ne gyötörje magát ilyen ostobaságokkal! Maga fiatal ember,

elmúlik ez s ha műhelye lesz és megházasodik, meglássa, még azt is el-
felejtí, hogy valaha háború volt a világon.

— Ó, az nagyon jó volna!

— Persze, hogy jó volna. De senkinek sem viszik ám helyébe arany-
tálcán az üzletet, meg az asszonyt! Utána kell ám annak járni, tisztelt
úr! Ha az édesapám nem kedvelte volna magát úgy, mint ahogy még soha
egy segédjét sem szerette, Isten bizony, nem törődném a maga dolgával.
De így mégis legjobban szeretném, ha maga lépne az apám helyébe. Hát
csak ne lógassa a fejét, hanem próbálja meg, amit én mondok!

— Hát, asszonyság, holnapra meggondolom.

Verebes egész éjszaka ezt a dolgot forgatta fejében. Nagy szeren-
csétlenség — gondolta magában —, hogy a testem és a lelkem nem élnek
békében egymással. A lelkem lenézi és megveti a testemet, ez meg mind-
untalan fellázad és szinte tombol örömeiben, hogy amannak, csak azért is,
ellenére tehet valamit. Ilyenkor semmi jó szándék és semmi okos belátás
sem juthat előre. A test azt teszi, ami neki tetszik s a lelkem, tehetetlen
keserűségében, úgy elalél, hogy voltaképen nem is tudja, hogy mit cselek-
szik a test. Azelőtt sohasem gondoltam arra, hogy a lelkem is külön él
és a testem is külön él s hogy valaha voltaképen a kettő együtt voltam:
én. Azután kiütött a háború; az a fene gránát levágott s ott a kórházban
riadtam fel egyszerre arra, hogy bennem két élet él: a lelkem, az Isten
lehelete, és a testem, az állat. De nem én vagyok a hibás ebben, hanem
azok, akik felett előbb lett úr a testnek vadsága s ránkrohantak, mint az
üvöltő farkasok. A testem ujjongva pusztította, vígan ölte s lelkesedve
gyilkolta a csaholó fenevadakat. A bennem is felébredt védekező állat
azután olyan erős lett, hogy a lelkem eddig nem tudta visszaszerezni el-
bitorolt hatalmát. Nagy kérdés, visszaszerezheti-e valaha?! Talán, ha
meleg otthonom volna, ahol valami áldott lélek símogatása feledtetné a
rettenetes borzalmakat és szerető, szelid szemeknek tekintete hessegetné
el a sok rémítő emléket...

A megnyugvás vágyának szálaiból, lassan-lassan nekibátorodva, szép
képeket szőtt a reménykedés s mikor beteg idegeinek csillapodtával el-
szenderedett, ismeretlenül ismerős szelid szemeknek megbékítő sugarai
aranyozták meg Verebes álmát.

A lakatosné másnap már korán reggel bekiáltott a műhelybe:

— Hát elmegy, vagy nem megy?!

— Elmegyek, asszonyság — felelte Verebes.

— Délben menjen, akkor bizonyosan otthon találja a tekintetes urat!

2.

A barátok tornyában delet harangoztak. A forró nyári délidő leve-
gőtlen aléltságában jóformán senki sem járt az utcán. Verebes, hóna
alatt a Sándor úrfi új cipőjével, lassan, szinte bandukolva úgy haladt,
mint akinek nagy dolgok fölnek a fejében. Hát igen: mindenesetre életbe-
vágóan fontos ez a mostani út és sorsának eldöntése egy emberen, a Bakos
tekintetes úron múlik. Azt mondják róla — a lakatosné is folyton ezt
hajtogatta —, hogy ritka jó ember, olyan, amilyen nem igen sok van
a mai világban: a szegényt is emberszámba veszi s azt tartja, hogy a fele-
barátainkon segíteni kötelesség; az egész város dicsőíti is jóságát, csak
úri barátai furesájlják tettét s maguk között folyton azt firtatják, hogy

vajjon mit akar hát elérni, mikor eddig hiába kínálgatták a képviselő-séggel, a főispánsággal s más ilyen jókkal?! Menetközben Verebes olykor meg-megállt. Vajjon csakugyan lehet-e ilyen dologgal előhozakodni, mikor a tekintetes úr őt nem is ismeri s azt sem tudja, hogy kiféle s miféle?! És ha meghallgatják kérését, nem rosszabb dolog fog-e ebből kikerekedni?! Az, hogy mester lesz s a maga ura, az még nem jelenti azt, hogy megbékülhet magával s úgy élhet, mint valaha, vagy mint a többi ember, akik boldogok, mert nem gondolnak magukra.

Mikor Verebes belépett a Bakos tekintetes úrék konyhájába, meg-hökkenve állt meg az ajtóban s alig-alig tudott köszönni. A tűzhely mellett az a leány állt, akit a műhely ablakán ki-kitekintve, egypárszor látott, amint a piacra ment. Igen, az a szelidarcú barna leány, akinek szeméből valami olyan tiszta, nyugodt, jóságos lélek sugárzik, hogy lát-tára szinte jobbnak érzi magát az ember. Csodálatosak a végzet útjai! Lám, — gondolta Verebes —, ő idejött a tekintetes úrhoz, életének döntő órájában s ímhol, váratlanul itt találja azt a leányt, akire az éjszaka öntudatlanul gondolt. Vagy csak most hiszi azt, hogy valaha gondolt?! Nem, igazán erre gondolt s bizonyosan ez az, akit, még mielőtt talál-kozott volna vele, megálmodott otthonában a maga asszonyának látott. Ó, nemcsak az érettségizett urak lelkének van álma és sejtése!

Róza kihozott egy széket a cselédszoba ajtajába s leültette a susz-tert. Verebes egészen elfelejtette, hogy mi járatban van. Nem beszélt a maga dolgáról.

— Régen itt tetszik már lakni? — kérdezte a leányt.

— Negyedik esztendeje.

— Hiszen akkor még maga olyan kis leány lehetett, hogy nem tud-hatott főzni!

— Bizony nem is tudtam, de a tekintetes asszony megtanított!

— Jó asszony lehet.

— Áldott jó emberek. Mi árván maradtunk a húgommal, az Erzsivel, aki most szobalány. Az anyánk valaha a tekintetes úr édesanyjánál volt szakácsné, így kerültünk mi mind a ketten ide...

Az ebédlőbe vezető folyosó ajtaja megnyílt s Erzsi jött ki egy csomó edénnyel. A szeme rávillant Verebesre. Ez felállt, köszönt, de valahogy igen kelletlenül. Igazán megriadt az Erzsi tekintetétől. Amíg Róza szeméből a tiszta szelidség sugárzott, annak a szemében a poklok sötét tüze parazslott. Szinte hihetetlen — gondolta Verebes —, hogy két test-vér ennyire elüssön egymástól: az egyik angyal, a másik maga az ördög.

Erzsi szelesen tett-vett valamit, de mindig úgy illegette magát s úgy forgolódott, hogy Verebes minden mozdulatát lássa, — azután bement, bejelenteni, hogy: meghozták a Sanyi úrfi cipőjét.

— Olyan szeles gyerek még ez az Erzsi — szólt Róza, mintha el-találta volna, hogy csakugyan jó lesz Erzsit mentegezni Verebes előtt.

— Hát — felelte Verebes —, nem lehetünk mindnyájan egyformák.

Erzsi visszakerült és betessékelte Verebest a nappali-szobába. Mikor a kis folyosón végigmentek, Erzsi egyszer hátrapillantott. Verebes ön-kéntelenül belenézett a leány szemébe, de aztán rögtön megcsihadva, igen megharagudott magára, hogy ez a boszorkány így tüzelheti! Mikor a nappali-szoba ajtaját kitérte előtte, Erzsi megint a szemébe nézett. Való-ságos ördögivadék ez! — gondolta Verebes — kész boszorkány!

3.

Alighogy Verebes belépett a szobába, a tekintetes úr rögtön megszólalt:

— Hát mondja csak, hogy történt a Majdán bácsi halála?

Verebesnek apróra el kellett mondania, hogy hogyan történt a dolog: még a hét elején semmi baja sem volt az öregnek, aztán csütörtökön éjszaka, úgy három óra tájban jajgatni kezdett. Beszaladtak az inassal együtt hozzá, kérdezgették, hogy mi a baj, de az öreg csak régen meghalt feleségét emlegette, aztán nagyot sikoltott s lassan elcsendesedett. Mire a lánya, a lakatosné az urával megjött az új-telepről, akkorára már régen vége volt mindennek.

— A lakatosnak, persze — folytatta tovább Verebes, itt már egy kicsit akadozva — nem kell az öreg műhelye. Mit is kezdjen vele?! Azt mondta, hogy kétezer koronáért cakkundpakk mindent átadnának nekem. De hát hol vegyek én ennyi pénzt? Nem is merhetnék én ilyennel előállni...

Igy, Verebes, ennyiben mégis csak előállt a dologgal. Úgy gondolta, hogy ha többet mondana, az már tolakodás lenne. De ennyit, Istenem, ennyit csak meg lehet próbálni?! Hiszen ha a tekintetes úr csakugyan az, akinek mondják...

Sanyi úrfi felhúzta az új cipőt s próbaképen fel s alá járt a szobában. Verebes leguggolt s úgy nézte volna a cipő állását, de — ezt még tegnap, mikor még Rózával nem találkozott, igazán nem gondolta volna, — nagyon izgatottan vert a szíve s folyton arra figyelt, hogy mit beszél a tekintetes úr a tekintetes asszonnyal. Azok németre fogták a beszédet. Ebből Verebes azt sejtette, hogy talán az ő dolgáról van szó.

— Azt hiszem, megértetted? — kérdezte a tekintetes asszony németül az urától.

— Persze, hogy megértettem. Úgy látszik, élelmes ember. Meghalt a király, éljen a király! Nyilván azért hozta meg a Sanyi cipőjét most, hogy kitapogathassa, nem kaphatna-e tőlem kétezer koronát kölcsön?!

— Olyan becsületesnek látszik!

— Jó, jó fiam, hiszen ettől igen becsületes ember lehet. Lám, te is becsületes ember vagy s most mégsem önzetlenül protegálsz! Kitalálom én a te gondolataidat! Ugye, arra gondoltál, hogy ez a becsületes suszter igen jó lenne a te Rózának. No látod! Hát fiam, ilyen az élet!

Verebes, bármilyen tettetett odaadással foglalkozott is annak megállapításával, hogy az új cipő torokban elég bő-e, nem hosszú-e az orra, — bizony folyton azt leste, hogy mit érthetne meg a német beszédből. Sanyi úrfi ugyanígy volt a dologgal, mert hiszen ő is tisztában volt azzal, hogy szülei azért beszélnek németül, mert valami titkos dologról van szó, a titokra pedig akkor is kíváncsi az ember, ha nem suszterlegény, hanem harmadik osztálybeli gimnazista. A beszélgetésből ezeket a szavakat, hogy „zweitausend Kronen“, „Róza“ és „das Leben“ mind a ketten megértették, azzal a különbséggel, hogy Sanyi azt tudta, hogy e szavak mit jelentenek magyarul, de hogy a Róza, a kétezer korona és az élet hogy kerülnek össze, azt nem foghatta fel. Ellenben Verebes azt sejtette, hogy azok a szavak így együtt azt jelentik, hogy ő megkapja a segítséget, elveheti Rózát s boldog élete leszen e földön!

Verebes a nagy belső izgalomtól igazán reszketett, mikor a cipő-próbálás befejezése után a tekintetes úr elővette a bugyellárisát.

— No, itt a cipő ára. Ennyi?

— Ennyi — felelte a kétségek forrásától kiszikkadt hangon Verebes.

— És aztán, ha maga azt gondolja, — mondta tovább a tekintetes úr —, hogy adóssággal neki lehet vágni a dolognak, én szívesen adok magának kétezer koronát...

Azokról az érzésekről, amelyek Verebes lelkét elfogták, nehéz fogalmat alkotni annak, aki a suszterinas és a suszterlegény életét csak adomáskönyvekből ismeri. Az igaz, hogy ennek az életnek a kezdete valami gyönyörűségesen szép! A gyerek kimarad az iskolából: nem kell többé a tanító elébe járni, írni, számolni s más ilyen rettenetes dolgokkal vesződni. Az igaz, hogy a mester felesége hajnalban felkiabálja az embert s ki kell söpörni — legalább úgy, ahogy — a műhelyt, de viszont a mosakodást s a fésülködést nem kell komolyan venni! Aztán az ember kosarat vesz a karjára s megy a mesterné után a piacra. Milyen irigy szemekkel nézik ezt azok, akik egy csomó könyvvel a hónuk alatt, az iskola felé baktatnak! A mesterné a piacon sok mindent vesz. A kosárba legfelül szilva kerül. Hazafelé menet, a rémítő kísértésnek nem tudván ellenállni az ember, bekap egy szem szilvát. A mesterné — úgy látszik, ezek hátrafelé is látnak mind — észreveszi a dolgot s nyomban úgy felpofozza az embert, hogy az ember ijedtében a szilvamagot is lenyeli. Ettől kezdve azután az ember egyebet sem kap, csak szidást, ütleget; valami nedves vacokban alszik, enni is annyit juttatnak neki, hogy valahogy jól ne lakják. A segítők közt sem igen akad oltalmazója. Ezek közül is a legtöbb hajszolja, pofozza, rúgja, mintha elfelejtette volna a maga inaséveinek keserűeit. És mikor az inas aztán felszabadul, az öregebb legények kutyába se veszik, zöldfülűnek mondják. Senkije sincs. Aztán, ha háború van, elviszik a háborúba, végigéli annak minden rettenetességeit s ha hazakerül, magára marad s elhagyatottságában vagy eldurvul s elvadul, vagy olyan érzékeny s fájós lesz a lelke, amely nem e földi világból való tiszta, szép életet áhítozván, minden érintésre felriadtan megremeg s magába zártan elvérzik.

Aki azt hiszi, hogy a kérgeskezű embernek következképpen a lelke is kérges, az igazán nem tudhatja elképzelni, hogy milyen meghatottsággal vette fel az asztal sarkáról Verebes az új életet jelentő bankókat, s hogy az ügyetlenül eldadogott köszönet milyen igazán szívből fakadó volt...

A konyhába kiérve, Verebes azon melegében elmondott mindent Rózának. Róza őszinte érdeklődéssel hallgatta szavait és szemében az önzetlen együttérzés szelid fénye mosolygott.

— Ha meg tetszik engedni — így szólt búcsúzásként Verebes — megint eljövök. Hiszen már most én leszek az udvari suszter!

Róza megtörölte a kezét a kötényébe s úgy fogadta el a feléje nyújtott jobbot. Egymás szemébe néztek; mind a ketten úgy érezték, mintha ez igazi kézfogó lett volna.

Erzsi az ebédlőben az asztal leszedésével foglalkozott. Verebesnek csak akkor jutott az eszébe, hogy Erzsinek nem is köszönhetett, mikor már kívül volt a kapun. Egyet rántott a vállán: eh, mit!

Amint az Egri-utcába befordult Verebes, Richter úrral találkozott, aki arról volt nevezetes az egész városban, hogy ámbár az adófelügyelő-ségnél valamiféle titkár volt, minden cselédleánnyal szóba állt. A kis, szemüveges, hegyesfülű emberkének az egyik lába rövidebb volt, mint a másik s a kurtább lábán olyan emeletes cipőt viselt. Hanem azért így is bicegett egy kicsit. Olyan ez — gondolta magában Verebes —, mint valami kis sánta ördög s amint a köszönéskor Richter úr szemüvege rávillant, Verebesnek valahogy Erzszi szemének villanása jutott eszébe.

Amint Verebes hazaérkezett s belépett a műhelybe, a lakatosné rögtön bekukkantott.

— Ne is szóljon, látom a szeméből, hogy rendben van minden! No, ugye, mondtam, hogy csak meg kell próbálni! Ugye, mondtam!

— Igen, igaza volt, asszonyság!

— És a leányokat látta?

Verebes az új életre született ember boldogságával mosolygott:

— Hogyne! És az asszonyság ismeri őket?

— Persze, hogy ismerem, hiszen az uram elhalt testvérének a leányait!

— Ne mondja, nem is gondoltam, hogy atyafiak, hiszen nem tetszett róluk semmit sem szólni!

— Hát mi közük lett volna nekik ehhez a dologhoz?! Nem igaz?! No, az a fő, hogy sikerült!

— Igazán köszönöm, asszonyság. Magának köszönhetem az egészséget.

Verebes meghatottan szorongatta a jó asszony kezét, aki örült, hogy a boldogság útjára vezethette ezt a furcsa embert, aki — igazán Rózának való lenne!

Ne ítélje meg senki sem a lakatosnét s a Bakosné tekintetes asszonyt, hogy mind a ketten házastásra gondoltak. Csak a jó asszonyok gondolnak ilyenre, azok, akik nem is tudva, jól tudják, hogy csak az otthon és a család az, ami nem hazugság és nem üres hiábavalóság ezen a világon!

4.

Egy délelőtt beállított a műhelybe Richter úr.

— Nézze, kérem, kedves Verebes, azért jöttem, hogy megkérdezzem önt: ért-e az ilyen ortopéd-cipőkhöz? Az öreg Majdán értett az ilyenekhez. Reámnézve életkérdés, hogy ön szakértő-e, mert különben nem tudom, mit kezdjek ezzel a várossá dagadt, ronda, lapos faluval?!

— Igen, kérem, tudok az ilyen cipőkhöz!

— Hála Istennek, nagy kő esett le a szívemről, így nyugodtan alszom. Hiszen ebben a poros fészekben nincs is az embernek más mulatsága.

— Úgy látszik, nem tetszik szeretni ezt a várost.

— Én, szeretni? Utálok! Pestet kivéve, mindent utálok s mégsem tudok oda felkerülni. Százszor folyamodtam már és sohasem sikerült. Persze, mindenki oda igyekszik jutni, mert hiszen csak ott élet az élet.

— Azt mondják, drágább, mint máshol!

— Az lehet, de nem a lakás és a koszt a fő, hanem az élet: a szép nők! Itt mit találhat az ember?! Semmit! Vagy jóformán semmit. Pedig csak a nőkért érdemes élni. Minden más egyéb: vígasztalásnak kitalált ostobaság. Miért akarják elhitetni, hogy az ember nem az élet örömeire teremtett, hanem arra, hogy munkával gyötörje magát?! Hát azért.

születtem én, hogy illeték-kiszabási dolgokkal vesződjem, vagy maga azért született, hogy folyton cipőt varrjon?!

— Hát kérem — szólt Verebes egy kicsit tréfásan —, ha senki sem születne suszternak, akkor mezítláb járnának az emberek!

— Mezítláb?! — heveskedett életfilozófiájának védelmében Richter úr — mit, mezítláb? Hát mi köze van a cipőnek a szerelemhez?

Alighogy kimondta e bölcs szavakat, Richter úr nyomban észrevette, hogy túllőtt a célon, mert hiszen ő ortopéd-cipő nélkül nem tudott volna hódítótutakat tenni. Sietve elkészönt és elbicegett. Verebes valami csendes megvetéssel nézett utána. Hiszen — gondolta — egy ilyen tanult ember mégis megerősíthetné a lelkét úgy, hogy ne legyen mindig felette az állat a hatalmasabb. Aki művelt úr, másféle dolgokkal is foglalkozhatnék; hiszen oly sok szép gondolat állhatna az ilyenek szolgálatára, nem úgy, mint a tanulatlan embernek, aki csak a maga parlagon hagyott lelkének egyszerű kis virágaival bíbelődhetik. Pedig lám, a tiszta, egyszerű dolgok elképzelése is milyen kedves örömet adhat. Hogy fogja Róza majd a szobát elrendezni. Vajjon meghagyja-e ezt a tarka függönyt a műhelybe nyíló ajtón? Aligha! Bizonyosan szép fehérre mosott vásznat akaszt majd ide. Azután, milyen szép lesz akkor majd minden vasárnap délután. Otthon fognak üldögelni; akik otthon boldogok, miért is csavarnognának el a háztól?! Az elhanyagolt kis kertet is rendbeszedik. Lesz benne mályvarózsa, bizonyosan.

5.

Vasárnap délután Verebes mester bekopogtatott Rózához, aki egyedül volt otthon.

— Törlesztést hoztam.

— Már is?!

— Hála Istennek, jól megy a dolog! Ötven korona nem sok, de ennyit már hoztam.

— De a tekintetes úrék nincsenek itthon.

— Nem baj — szólt szinte vidáman Verebes —, tudja mit?! Tegye el maga ezt a pénzt és aztán idehordom mindig magához, amit megtakarítottam és ha, mondjuk, ötszáz korona együtt lesz, akkor adjuk át a tekintetes úrnak. Jó lesz?

Nem minden madár énekel olyan szépen, mint a fülemile s a fakóbb hangú énekest mégis megérti a maga párja. Róza is megértette ezt a valamost. Hogy meghatottságát el ne árulja, szeliden tréfára fogta a dolgot:

— Ó, hát rám merné bízni a pénzt?!

Verebesnek már a nyelvén volt a felelet, hogy: „az életemet is!” De aztán csak nem mondta ezt ki. Úgy érezte, hogy mindkettőjükhöz méltatlan lenne az ilyen beszéd. Nyílt vallomás helyett a mester így felelt:

— Nagy szívességet tesz, ha elvállalja az őrzést.

Róza kisimította az ötvenkoronás bankót, szépen összehajtotta s betette a szekrényébe. Verebes megértette, hogy ez így többet jelent minden hangos „igen“-nél.

Verebes azt remélve, hogy Róza majd tartóztatja s üléssel kínálja meg, búcsúzkodni kezdett. Nem kis meglepetésére, Róza egy szóval sem marasztotta. A mester egy percre megzavarodott ettől, de azután a leány

tekintetétől megjőzanodott s belátta, hogy a lánynak igaza van: valóban nem volna illendő dolog, ha egy egészen üres házban kettecskén magukra lennének! Ó, milyen okos lány ez a Róza!

A leány kikísérte vendégét az utcaajtóig. A világ felől ott már inkább beszélgethettek volna, de ott mind a ketten úgy érezték, hogy sehogy sem illenék hozzájuk az ilyen dolog. Néhány szót váltottak, azután Verebes elköszönt s hazafelé indult. Az utcaajtó csapódásából tudta ugyan, hogy Róza bement már a házba, de azért mégis úgy ment egy darabig, mintha az tekintetével kísérné. Úgy érezte, hogy a leány gondolatai utána szállnak.

Hazaérkezvén, a mester, inkább a levegőzés végett, kinyitotta a műhely ajtaját, egy széket húzott belül az ajtó mellé s odaült. Igazán nem mulattatta az, amit látott, sőt bosszankodott, hogy a sétálgató parasztlányok a régi viseletet odadobva, holmi ostoba módi szerint öltözködnek, a mesterlegények meg olyan drága nyakkendőket viselnek s olyan ezüstgombos pálcát, mintha mindnyájan grófok lennének. Amint Verebes ilyenféle dolgokon tűnődött magában, egyszerre csak arra riadt fel, hogy valaki megállt a nyitott ajtó előtt a járdán s nevetve bekiáltott:

— Hát maga itthon kuksol?! Ilyen szép időben sem jár ki a kis erdőre?

Erzsi volt, aki egy csomó ismerősével jött a kis erdőről hazafelé. Verebes válaszolni akart valamit, de mire feleszmélt, Erzsi már tovább ment a csapattal. Szemének tüzes tekintete azonban sokáig felvillant még Verebes előtt a műhely egyre barnuló homályában.

Ez a leány, úgy látszik, azt akarná, hogy kijárjak a kis erdőre — gondolta magában Verebes — és azután megharagudott magára, hogy egyáltalán mit törődik ő azzal, hogy Erzsi mit akar, mit nem?! Hanem azért éjszaka Erzsi tüzes szemei megint fel-felvillantak előtte a sötétben.

6.

A vásárolt talpbőr árával inkább adósa maradt Klein D. és fiának, de a következő vasárnapon Verebes megint csak beállított Rózához. Róza most még elfogódottabb volt, mint a múlt vasárnap, mert a tekintetes asszonynak híven elmondott mindent még akkor este: hogy Verebes ott járt, törlesztést hozott és rábízta annak őrzését s a tekintetes asszony erre valami elnyomott kis mosolygással azt felelte, hogy neki semmi kifogása nincsen, ha egy ilyen jóra való ember jár a házhoz; azt persze eddig sem engedte volna meg s ezután sem tűrné el, hogy akármiféle jöttment, kinyalt legények odakapjanak, de egy önálló mesterember, az már egészen más!

Erzsi megint nem volt otthon. Verebes agyán, valami egészen bizonytalan, futó árnyék gyanánt, az a sejtelem suhant végig, hogy az a leány most a kis erdőn sétál s bizonyosra veszi, hogy a multkori célozgatás után ma ő ott felkeresi. Van eszében, mikor Rózával lehet!

— Maga sohasem megy ki? Ugye mindig itthon van? — kérdezte Rózát.

— Az Isten tudja, én legjobban szeretek itthon maradni. Mindig talál az ember itthon is valamit, amivel szépen eltöltheti a pihenőidőt.

— Bizony, legszebb dolog az embernek az otthona. És mégis furcsa,

hogy voltaképen ezt is csak azok tudják igazán megbecsülni, akiknek nincsen, vagy sokáig nem volt. Én is kisgyermekkoromban kerültem el hazulról. Az inasnak nem otthona a mester háza. A segédnek meg éppen nincsen otthona. Pedig én azt tartom, hogy otthon nélkül nem élet az élet.

Így beszélgettek az otthonról, csak általánosságban s emellett mind a ketten a maguk leendő közös otthonára gondoltak. Azt mondják, a szem a lélek tükre. Ha ezt igaznak tartjuk, kételkedhetünk-e abban, hogy két lélek, ha szelíden össze-összenéz, szavak nélkül is megéri egymást? Rossz ember az, aki azt gondolja, hogy csak azok értik meg egymást, akiknek szemében a szenvedély tüzes lángcsóvája csap össze s az égi csillagok fényéhez hasonlatos szelíd és tiszta sugarak nem tudnak beszélni.

Egyszerre, mint a forgószél, Erzsi rontott be a szobába. Odakint — Verebes és Róza ezt észre sem vették — hirtelen elborult az ég, dörgött s Erzsi futva sietett haza a fenyegető zápor elől.

— Huh, micsoda idő készül! A szél össze-visszakócolta a hajamat!

Erzsi a tükör elé állt, felemelte mind a két karját s fürgé ujjaival a haját rendezgette. Amint így ott állt, Verebes tekintete önkéntelenül rátapadt a leány temetére s egészen megzavarodott.

Erzsiből egyre dőlt a szó:

— Nagyon szép az új cégtáblája! És okosan tette, hogy zöld táblát csináltatott fehér betűvel; ez illik a fiatal mesternek! Minek öregítené magát az ember, úgysem maradunk sokáig fiatalok, addig élünk hát fiatalosan, amíg lehet! Nem igaz?!

Verebes ráhagyta, hogy: igaz. — Voltaképen csak udvariasságból akart így igazat adni Erzsinek, mert akkor még jóformán maga sem vette észre, hogy ennek a fecsegő, tüzes szemű, léha leánynak minden szava — de minden mozdulata, minden pillantása megigézi. Erre csak akkor eszmélt rá, mikor aznap este otthon a délutánra visszagondolt s ahelyett, hogy azt látta volna maga előtt, akinek szelíd, csendes, hamvas, tiszta lényéhez lelke jobb érzésének teljességével vonzódott, minduntalan Erzsi alakja lebbent elébe. Ennek a szavát hallotta, ennek a tekintetét látta s ennek a kézszorítását érezte. Lám — gondolta Verebes —, az a fene állati test, melyben a lelkem lakik, az csakugyan nem én vagyok! Ha én volnék az: az ilyen butaságok nem zavarnának meg, mert az én Rózához vágyó lelkemnek semmi köze sincsen Erzsihez, de átkozott szemem nem akarja elfelejteni Erzsi alakját, a sötétben is folyton azt látja maga előtt!

Ez a vasárnap a leányok felett sem múlt el nyomtalanul.

Róza ösztönszerűen megérezte, hogy Verebesre Erzsi milyen hatást tett s a végzet ellen küzdelmet kezdeni nem tudóknak alázatos szomorúsága borult a szívére.

Erzsi vígan dudorászva vetkőzött s arra gondolt, hogy elvégre Verebes nem szép ember, az is igaz, hogy olykor-olykor megreszket a feje s mintha a hideg borzongatná, meg-megrándul a válla, de utóvégre is: mester s ha más férjnek való nincsen a láthatáron, miért ne kezdjen ki vele? Úgy látszik, lehetne is valamire menni. Róza? Ó, hiszen az olyan, mint a jégcsap! Az bizonyosan nem is gondol arra, hogy Verebes őt el is vehetné s különben Verebes azt veszi el, akit akar s utoljára is egy leány sem köteles a nénye kedvéért hamupipőke lenni! Egy pillanatra az a gondolat is átvillant Erzsi agyán, hogy egyszerűen megkérdezi Rózát, hogy akar-e ő valamit Verebessel, de aztán csak nem szólt semmit, mert bizo-

nyosra vette, hogy Róza azt mondaná úgyis, hogy ő akarni senkivel sem akar semmit! Az ilyen faszentekkel nem lehet okosan beszélni!

Két-három vasárnap egymás után Verebes Rózát sohasem találta egyedül. Erzsi is otthon volt mindig. Kiöltözött, kicsinosította magát, de nem ment el sétálni. Verebes lelke mélyén gyűlölettel gondolt rá és titkon vágyó szemei, akarata ellenére, mégis rátapadtak. Rózával szeretett volna békében, csendesesen elbeszélgetni, vagy meghittten, egymás mellett üldögélve hallgatni s ennek a boszorkánynak varázsa feltűzelte mégis mindig. Hangja, csengő kacagása, nézése, mosolya, minden mozdulata haragra lobbantotta Verebes lelkét, s megbabonázottan — hiába tágadta önmaga előtt —, mégis epedt utána.

Egy vasárnap délután, alig hogy belépett a leányok szobájába, Erzsi eléje perdült:

— Jaj, már hogy viselheti valaki így a nyakkendőjét?! Így kösse meg!

Erzsi ügyes kézzel kibontotta a nyakkendőt s megkötötte újra. Verebes érezte a leány lehelletét s a közelség szinte megremegtette.

Ezen a délután Verebes olyan volt, mint aki valami részegítő, édes ital mámorától tántorog, de a feje még józan, józanságával azonban mégsem ura már magának. Otthon azután, mikor lehült a mámor, megszegyennült gyöngye lelke, keserű szánom-bánommal nagy fogadkozásokat tett s megvetéssel korholta magában az állatot.

7.

A következő szerdán délután Erzsi hirtelen betoppant Verebes műhelyébe.

— Jó napot, jó napot! Ugye meglepetésnek jöttem?!

Verebes csak hebegett.

— A Biener-boltban voltam, hát gondoltam, bejövök, mert szeretnék egy pár cipőt csináltatni. Lehetne most mértéket venni? Ráérne most?

Verebes leültette a leányt. Elébe térdelt s lehúzta az egyik cipőjét. Erzsi formás lábán egészen friss harisnya volt. Ebből megértette a mester, hogy ez már otthonról azzal a szándékkal indult el, hogy a cipőcsináltatás ürügyével eljön hozzá.

Verebes ujjai között remegett a mérő papírszalag.

— Hohó! Ne csiklandozzon! — sikkantott Erzsi s a kezével tréfásan a fejére koppintott az előtte térdelő mesternek.

Verebes felvetette a fejét. Az arca egy láng volt, a szeme tűz.

— No, csak nem fáj?! Ejnye, ejnye — szólt enyelegve Erzsi, s mint ahogy a kis gyereket becézik, megsímogatta Verebes fejét a koppintás helyén.

Erzsi aztán elment. Verebesnek még este is zúgott fülében felkorbácsolt vérének zubogása, pedig ugyancsak korholta magát gyöngeségeért. Hát nem tiszta ostobaság egy ilyen kacérkodó leánnyal törődni, aki mindennek való, csak feleségnek nem?! Hát nem bolondság ilyenre csak ránézni is s egy ilyen miatt, ha csak egy pillanatra is, elfelejteni Rózát, aki maga a szelidség, a tisztaság?!

A következő vasárnap Verebes azzal az elhatározással indult Rózához, hogy most világosan s nyíltan megkéri s így egyszersmindenkorra megvédi magát a kísértések ellen. Igen ám, de Erzsit megint otthon

találta s így a jószándék csak jószándék maradt. Különben egész délután Erzsi vitte a szót; pajzánkodott, tréfált, nagyokat kacagott, sürgött-forgott s szinte kihívóan kellemeztette s illette magát. A szenvedély forgatagába került ember olykor-olykor szinte könnyörgő tekintettel nézett Rózára s a megmentést kérő kétségbeesésével rimánkodott szemeivel: „ó, szabadíts meg engem e gonosztól, nyugtató szavakkal nyugtass meg engem s tiszta kezeddel megsímogatván lüktető halántékomat, vezess el engem a tiszta boldogság paradicsomába!” De Róza, ama mártíromságra teremtett bús asszonyokhoz hasonlatosan, nem kelt haragra a pokoli lángok ellen, nem szegezte szembe tisztaságának erejét a rontó rossz csábításainak és alázatos szívének szomorúságával, védekezés nélkül szenvedett. Verebes önzésében már-már gyűlölni kezdte ezt az erőtlen szelídséget: hát miért nem segít ez neki, hogy kimenthetné magát az örvényből?! Hiszen ketten együtt megbírnának a kísértő ördöggel!

Azt az ötvenkoronás bankót, melyet ezen a héten csakugyan megtakarított Verebes, nem adta át Rózának. Neheztelt reá, hogy nem kelt védelmére, határozottan neheztelt reá. Hanem mikor hazament, akkor már megbánta a dolgot, keserű szemrehányásokat tett magának poltronsága miatt s ezredszer felfogadta megint magában, hogy szégyelt felindulásai felett ezután igazán úr lesz.

Alighogy Verebes elment, Róza begyújtott a vacsorafőzéshez; nagyon füstölhetett a fa, mert a leány szemei igen vörösek lettek. Erzsi észre is vette ezt mindjárt, de nem szólt. Egyet rántott a vállán s azt gondolta: szóljon Róza, ha valami baja van!

8.

Egy délután Erzsi megint beállított a műhelybe. Valami gyerekcipőt hozott talpaltatni. A mester éppen egyedül volt a műhelyben, az inasgyerek odajárt valamiért. Ahogy a leány belépett, Verebes elsápadt. Rajta kapta magát, hogy minden fogadkozás ellenére, éppen arra gondolt, hogy milyen volt Erzsi ott a tükör előtt. És most, ímhol, itt van a leány. Verebes lelke minden elszántságával vigyázni akart magára. Alig-alig nézett a leányra, a cipőt vette szemügyre s azt vizsgálgatta, hogy érdemes-e még azt megtalpalni. Erzsi egészen közel lépett Verebeshez s úgy nézegette a kopott cipőt, mintha értene hozzá. Verebes a kezében tartotta a rossz cipőt, de nem nézte többé, hanem behunyta a szemét, mint aki szédül.

— Mi baja? — szólalt meg Erzsi.

Verebes felhördült.

— Miért is jön ide?! Mit akar? Mit akar?!

S ezzel, mintha a lelket akarta volna kirázni a leányból, két kezével dühösen megkapta annak felső karjait, de aztán, ahelyett, hogy ellódította volna magától, a megveszett vadállat féktelenségével magához ölelte s csókolta, csókolgatta...

... Otthon Erzsi nem szólt semmit, csak este, mikor már lefeküdtek, akkor szólalt meg a sötétben:

— Alszol, Róza?

— Nem, mit akarsz?

— Azt akarom mondani, hogy ma Verebes megkért s odaigérkeztem.

Róza, aki ismerte hűgának léhaságát s Verebes becsületességét, ennyi-

ből is tudta, hogy ezekkel valami nagy szerencsétlenség történt! A megdöbbenés miatt egy pillanatig nem tudott szólni, de aztán összeszedte magát s színlelt örömmel mondta:

— Örülök Erzsi, örülök. Verebes derék, jó ember, jó férjed lesz...

És aztán szelíd, csendes hangon ugyan, de amely alig titkolhatóan mégis meg-megremegett, beszélt, beszélt tovább arról, hogy Erzsi már most lépjen ki a helyből, menjen a lakatosnéhoz, mielőbb készítse el a holmiját s készüljön az esküvőre, s amíg így beszélt, vérző szíve néma fájdalomban haldoklott.

Másnap Erzsi csakugyan bejelentette a tekintetes asszonynak, hogy menyasszony s kilép a helyből. Erzsi úgy találta, hogy a tekintetes asszony nagyon hűvösen fogadta a hírt. Nyilván az bántja — gondolta Erzsi —, hogy új szobalány után kell néznie!

— Képzeld! Az Erzsit elveszi Verebes! — ezzel fogadta a férjét Bakosné, mikor az aznap hazajött.

— Az Erzsit?

— Azt, azt! Az Erzsit!

— Hát megbuktál a Rózáddal?

— Meg, pedig szentül hittem, hogy ment volna szépen a dolog, hajlottak is egymáshoz és ez a szemtelen Erzsi közibük tolakodott. Hidd el, ez az Erzsi, ez szemtelen egy perszóna!

Sanyi úrfi, kiről szülei nem tudták, hogy a másik szobában kuksol, mindent hallott. És most már nemcsak azt tudta, hogy a „zweitausend Kronen“ azt jelenti, hogy Verebes kap kétezer koronát a papától kölcsön, hanem azt is megértette, hogy „Róza“ pedig magyarul azt jelenti, hogy: az Erzsi szemtelen perszóna!

9.

Verebes vasárnap elment Rózáékhoz. Tisztában volt azzal, hogy akármilyen kínos lesz is a találkozás, menyasszonyának egyetlen testvére elől már a világ miatt sem lehet elrejtőznie. A nagy szerencsétlenség óta kegyetlen vergődéseiben arra is gondolt, hogy ha már így esett a dolog, talán Róza mond vagy tesz valamit, ami ürügyet adhat arra, hogy csinált nehezteléssel kivethesse a képét szívéből. Titkon azt óhajtotta, hogy bár csak kiderülne most, hogy Róza sem az a megtestesült jóság és szelídség, akinek ő gondolta! Olyan jól esett volna egy ilyen csalódás! De hiába reménykedett. Róza most is olyan volt, mint amilyennek tudta, sőt talán még jobb, még szelídebb, mert most a már régen porladó helyett az ő testvéri szívéből áradt szét a gondoskodó anyai szívnek áldó szeretete.

— Isten hozta! — így fogadta Verebest. — És boldogságot kívánok, szívből minden jót kívánok!

Verebes makogott valamit, érezte, hogy igen ügyefogyott, de nem tudta megemberelni magát. Róza minden szavából, minden pillantásából megérezte, hogy ez a leány tudja jól, hogy csak őt szereti, viszonzza is szeretetét, de sejtván, hogy itt valami végzetes, nagy szerencsétlenség történt, mindnyájuk érdekében félreáll s titkolt fájdalmát megadással viseli. Ennek a szelíd léleknek ereje előtt most szédülve támolygott a meszternek gyöngé, poltron lelke és szinte vallásos tisztelettel nézett fel a mártírra s szívében olyant érzett, mint a gyerek felszálló imádságának

áhitatossága. És ebben az érzelemben mindinkább fokozódó gyűlölettel és utálattal gondolt arra, hogy a rettenetes állati kitörés lehetetlenné tette, hogy felemelkedhessék Róza lelkének tiszta világába.

Verebes annyira elfogódott volt, hogy Róza bizonyosan észrevette a vergődését. Verebes ezzel sem törődött már, úgy érezte, hogy minden bűnhődést, a megvetést is el kell szenvednie. Sőt mintha valami örömet is okozott volna már neki a büntetés, mert a maga utált testét már most egészen úgy tekintette, mintha az az ő lelkétől külön élő, egészen idegen valaki lenne. Mikor a zsebéből előkotort egy húszkoronást s azt megőrzés végett átadta Rózának, úgy nézte a saját kezét, mintha valaki másnak, valami idegennek a keze remegett volna előtte.

— Kérem Róza — hebegte —, ugye azért ezután is idehozhatom a törlesztést?

Ezt olyan tekintettel s olyan hangon mondta, hogy Róza, ha eddig semmit sem sejtett volna, most mindent megérthetett. A mély megindultságtól reszkető ajkak, a kegyelemért esengő szemek mindennél világosabb vallomást tettek s nyiltabban, őszintébben beszéltek, mint ha dadogó szavak mondták volna el: hogy bár a megveszett állat tombolása megölte is a jövő reményét, a tisztán maradt lélekben ott fog élni mindig a kezdetől való igaz, szent, égi szeretet.

Róza küzdött magával s utoljára sem tudott semmit szólni. Az átvett bankót valami nagy gyöngédséggel kisímogatta és eltette a szekrénybe.

Rózától hazafelé menet, Verebes az Egri-utca sarkán találkozott Erzsivel, aki a nénitől jött. Mikor meglátta a leányt, arra gondolt, hogy ez neki egészen idegen és semmi sem füzi hozzá, csak egy szerencsétlen óra ronda emléke. Hiszen ma sem tudta, hogy voltaképen ebben a leányban mi lakik? Rossz-e ez? Rothadt lelkű, vagy csak üres, léha? Verebes legjobban szerette volna, ha köszönés után odább mehetett volna, de azután, hogy összetalálkoztak, mégis csak csatlakozott a leányhoz s elkísérte hazáig.

A Bakos tekintetes úrék kapujában aztán Verebes elköszönt s olyan sietve ment hazafelé, mintha a sebes járás fátalmától remélt volna valami kis pihenést. A nagyutcán Richter úrral találkozott.

— Hohó! — kiáltozott az feléje — kedves Verebes, maga szerencsés fickó! Láttam, hogy kit kíséretett!

Verebes, hogy ettől a sokat locsogó embertől megszabaduljon, sietve közbevágott:

— A menyasszonyom!

— Brávó, brávó! — lelkesedett a kis sánta ördög — gratulálok, kedves Verebes! Nagy örömmel gratulálok!!

Richter úr úgy mosolygott, hogy hegyes fogai kivillantak, mint valami húsevő éhes állat fogai.

A mester valami ösztönszerű undorral vált el Richter úrtól. Pfuj! Ha sok ilyen ember van a földön, miért merik mégis azt mondani, hogy az ember különb, mint az állat?!

Otthon megcsihadt a mester felzaklatott lelke, mert a csendességben Rózával lehetett. Ezredszer elképzelte, hogy már ott is van Róza. A benyíló tarka függönye helyett a múlt héten ő maga egy fehér vászonlepedőt szegezett fel s elhitette magával, hogy Róza rendezte azt így el. A szobában is másképp rendezett el mindent s míg új segédje s a régi kis-

inas a műhelyben dolgoztak, ő maga sokat babrált a kis kertben és ha a kis kertből bement a konyhába, szinte csodálkozva nézett szét, hogy hát nincs otthon Róza s nyájas szóval nem köszönti őt?

10.

Csak a nagy urak s a gazdag parasztok csapnak nagy lakodalmat. Verebes lakodalmára csak az atyafiság volt hivatalos.

Az esküvőn, a tenplomban is alig volt kíváncsi idegen. Verebes úgy állt ott az oltár előtt, mint a szobor, hidegen, keményen, elszántan; hiszen az az eskü reményeinek örökös halálát jelentette. Vagy gondolhatott volna arra, hogy Erzsitől, becsületének megoltalmazása után, majd elválik s annak testvéréhez, Rózához emelheti fel szemeit?! De nem, ilyen dologban nem lehet kiengesztelődés!

A lakodalmi vacsorán Verebes úgy érezte magát, mintha a saját halotti torán vendégeskedett volna. Az atyafiak koccintgattak, hát ő is iddogált, koccintgatott. Rózával is koccintottak. Verebesnek megreszkett a keze. A piros bor ráloccsant egy kicsit a kezefejére. Olyan piros ez, — gondolta Verebes —, mint az én vérem, amely bolondul vesztemet okozta!

Úgy két óra tájban hazafelé indult ifjú feleségével. Mikor Erzsi az utcán a karjába akaszzkodott, a mester megszedült. Nem a bortól. A megmásíthatatlan valóságtól rendült meg. Hát igazán elvégeztetett!

Csendes álomban feküdt az egész város, minden ablak sötét volt, csak az Olajos-utcában szűrődött ki egy ablakból, a lezárt zöld zsalugáter nyílásain keresztül, valami halvány fény. Mikor elhaladtak az ablak alatt, Erzsi megszólalt:

— Ez még ébren van...

Verebes most nem ügyelt Erzsire s arra se, hogy abban a házban lakik Richter úr s csak ment tovább gépiesen, szinte öntudatlanul.

Mikor hazaértek, Verebes világot gyújtott s olyan idegenül nézett szét a szobában, mintha még sohasem látta volna azt. Nem, ilyenek csakugyan sohasem látta. Eddig, az elképzelések rózsaszínű ködében, meleg fészeknek érezte azt, most rideg, komor volt az, mintha egy idegen asszony jöttére elszállt volna ebből minden, ami a léleknek kedves. Verebes csodálatos szemmel nézte Erzsit. Mit akar ez itt? Mi jogon van ez itt? Miért riasztja el az ő lelkének álmadozását?

— Talán megfájdult a feje? — kérdezte Erzsi.

— Igen, igen, — felelte Verebes —, egy kicsit kimegyek a műhelybe, csak feküdjön le.

A sötét műhelybe a benyíló fehér vászonfüggönyén keresztül halvány, gyér fény sápadozott be. Verebes leült a munkaasztala mellé s maga elé meredt. Hát elvégeztetett! Eleget tett a becsületnek, bűnének elvette s viseli büntetését. Ebbe már most bele kell törődni. Azt nem kérdi senki, hogy a lelke belepusztul-e, vagy sem. Különben a lelkével azt teszi, amit akar. Azt nem veszi számon tőle senki itt e földön. Ha tetszik, megfojthatja a test örömeiben, elfásulhat, eldurvulhat s agyonbódíthatja magát.

Erzsi halkan kiszólt:

— Mit csinál ott a sötétben?

— Mindjárt megyek, — felelte Verebes, de nem mozdult.

Erzsi hangja most egészen idegennek tetszett. Csakugyan idegen ő maga is, hiszen ma sem tudja, hogy ki és mi ez az idegen asszonyi állat, aki megcsúfolt lelkét kárhozatba vitte.

Verebes tétován nézett szét a félhomályban.

Egyszerre csak arra eszmélt, hogy Richter úr félig elkészült cipőjét nézi az új segéd munkaasztalán. Erről a nyomorék formájú cipőről hirtelen eszébe villant, hogy mit mondott Erzsi az Olajos-utcában, Richter úr szállásának ablaka előtt: „Ez még ébren van!“ Hát honnét tudja ez a teremtés, hogy ott lakik az az ember és mit törődik azzal, hogy az még ébren van?! Erre a gondolatra Verebes lelkében, mint valami eddig alvó irdatlan rém, egyszerre hirtelen talpraugrott a rettenetes gyanú: hátha ez az asszonyi állat szeretője volt annak a sántának s az ő tisztas nevét csak takarónak kerítették meg s neki a mások förtelmes bűne miatt kell holtáig vezekelnie?!

Verebes felkapta munkaasztaláról a nagy bőrvágó kést s vad elszántsággal az ajtó felé rohant. Az ajtó előtt hirtelen megtorpant. A függöny nyílásán bevillant a szeme a szobába s tekintete rátapadt Erzsi gömbölyű fehér vállára. A gyilkosságra elszánt, keserű lélek akarata ellen valami, dühös daccal fellázadt a test és egy tapodtat sem mozdult többet, hogy megölje azt a megölelni való asszonyt. Verebes néhány pillanatig dermedten állt ott a műhely közepén. Hát, — gondolta —, ez a ronda test, amely örvendezve gyilkolta és pusztította embertársait, amely fellobogó szenvedélyével ama végzetes napon lelkének minden szép reményét megölte, ez, ez az állat, örökös rabságban akarja tartani lelkét s mindig uralkodni akar felette?! Az örökös rabságtól irtózó lelket valami mondhatatlan utálat és gyűlölet tarajos hullámai öntötték el s felháborodása egyszerre olyan kétségbeesett erőre kapott, hogy a test egy pillanatra meghökkent s mint valami megriadt szolga, meghunyászkodva, sietve megtette maga-magával azt, amit most a lélek parancsolt...

Verebes lezuhant a földre. A bőrvágó késsel mellébe szúrt két rettenetes seb száján patakzott a vér. A zuhanásra Erzsi beszaladt a műhelybe. Sikoltzásaira felriadt a segéd is, meg az inas is. Mind a hárman tehetetlenül kapkodtak ott a vérző mester körül. Verebes fel-felakadó szemei még látták, hogy Erzsi mint tördeli a kezét, nyilván azért, hogy: majd mit mond a világ, ha megtudja, hogy a férje megölte magát a lakodalom éjszakáján? Azt is észrevette még a mester, hogy a bikanyakú új segéd, mint valami éhes állat, ebben a véres órában akaratlanul is sóvárgó szemekkel nézi Erzsit. Azután valahogy eszébe jutottak azok a német szavak, amiket akkor a Bakos tekintetes úrénál hallott. Ó, hát ez volt a „zweitausend Kronen“, a „Róza“ és a „das Leben“?!...

A barátok tornyában megkondult a hajnali harang. Verebes mester felfigyelt. Lám, — gondolta —, a harang testéből kiszáll a zengő hang és tisztán, szabadon száll, száll, mint az elszálló lélek. *Bartóky József.*

NŐK AZ EGYETEMEN.

Ne változtassunk hát Isten szabályán,
Menjünk a hajlamunk-jelölte pályán,
Kérlek, te hagyd csak elmédet szabadra,
Szárnyaljon eszmék fellegébe fenn,
Míg én, férjem mellett itt-lenn maradva
Elélek boldogságban, csöndesen.

Molière: A tudós nők.

I.

Mult és jelen.

AXIX. század közepén világszerte megindult nőmozgalom célja a nőknek a férfiakkal való teljes jogi és társadalmi egyenlősége. Ezt már nem mint messze csillogó célt, hanem mint törvényt radikális egyszerűséggel kodifikálta az új német birodalom weimari alkotmánya (1919): „A férfiaknak és nőknek elvileg ugyanazok az állampolgári jogaik és kötelességeik vannak“ (109. §, 2. bekezdés). Ebből következik, hogy a nők mindazokra a pályákra léphetnek, amelyek a németeknél eddig akár ténylegesen, akár jogszerűen csakis a férfiak számára voltak fenntartva, tehát számukra ezentúl bármely hivatali állás, így az ú. n. tudományos hivatások is hozzáférhetők. Ez a jogfejlődés már régen végbement az Északamerikai Egyesült-Államokban, kisebb-nagyobb korlátozással Svájcban, Svédországban, Norvégiában, Franciaországban, újabban Angliában. Itt a most lezajlott októberi képviselőválasztás óta az egyik nőképviselő a közoktatásügyi minisztériumban államtitkári állást tölt be. A poroszoknál a weimari alkotmány értelmében máris több magasrangú női közigazgatási tisztviselő van alkalmazva (pl. a népjóléti minisztériumban két miniszteri tanácsosnő). A lengyelországi minisztériumokban is több női osztályfőnök van, nem is szólva Oroszországról, ahol az új politikai érában a legjelentősebb és legmagasabb állami funkciók egész seregét nők végzik. A nők aktív és passzív választási joga úgyszólván valamennyi kultúrnép törvénykönyvébe be van iktatva.

Az aránylag rövid multú nőmozgalom ezen hatalmas sikereinek két fő történeti gyökere van. Az egyik szellemi, a másik társadalmi-gazdasági természetű; az egyik az elmélet állásfoglalása, a másik a valóságos élet gyakorlati kényszerítő ereje.

Az újkori szellemi fejlődés egyik legjellemzőbb vonása az *individualizmus*: minden egyénnek természetes joga a benne rejlő erők szabad kibontakoztatása. Az emberi személy méltóságának és öncélúságának gondolata a legélesebben s a legnagyobb történeti hatóerővel jut kifejezésre a francia forradalom szabadság- és egyenlőség-eszméjében. Ennek természetes logikai következménye a nőknek minden téren a férfiakkal való teljes egyenjogúsága. A francia forradalom zaja közepett az emberi jogok deklarációját

egészen logikusan követte a *Déclaration des droits de la femme*. A nők egyenjogúsításának eszméje azonban ekkor még annyira magán viselte az észjogi dedukcióknak, a racionalizmusnak doktrinér vonásait, annyira új s a társadalmi fejlődés akkori fokához mérten annyira meg nem érett volt, hogy tartósabb gyakorlati eredmény nem járhatott nyomába. Jellemző, hogy az egyenlőségi eszme rajongó atyja, Rousseau sem alkalmazza komolyan az *égalité* dogmáját a nőkre, amikor ezek sajátos hivatását nemének szinte durva egoizmusával nem jogi, hanem inkább esztétikai síkban így határozza meg: *La femme est faite spécialement pour plaire à l'homme*.

A forradalmat követő romantikus szellem a középkori lovagvilág nőkultuszának hasonlóságára idealizálja a nőt, de számára a politikai jogok megadását ellenzi, mert fél, hogy ezzel a nő elférfiasodik, sajátos benső vonásait, lelkének irracionális értékeit és varázsát elveszti.

A *klasszikus és a romantikus szellem* a nő új jogát elsősorban a *műveltség* emancipációjában pillantja meg: meg kell adni a nőnek a lehetőséget, hogy a szellem nála is önnönmaga birtokába jusson, a nő személyisége is szabadon és harmonikusan kibontakozzék. Az esztétikai irányú humanitás-eszmény (Herder, Humboldt) a maga individualizáló erejét átsugározta a nő alakjára is: kialakul a sajátos női humanitás-ideál, mint a férfi-eszmény kiegészítése, úgy, ahogy az Olymposon Zeus mellett Héré, Aphrodite, Pallas Athene plasztikus szépségben érzékítette meg a görög nő eszményét. A nő vegyen részt a művészetben és a tudományban, lelki erőit minden irányban edzze a szépen a szépért.

Ez a kulturális emancipáció, a nő általános esztétikai műveltségének követelése fokozatosan elhalványul a társadalmi-gazdasági átalakulás tényeinek erejével szemben. A nőmozgalom lassankint annak tudatára ébred, hogy a szellemi, műveltségbeli önállóságot előbb a nő gazdasági és politikai önállóságának kell biztosítania.

A teljes polgári jogok követelése észjogi elmélet alapján nagyobb lendülettel s gyakorlati sikerrel az *amerikai* nőktől indul ki. Az egész nőemancipáció erélyesebb sürgetésének és tényleges megvalósításának kiindulópontja az amerikai nők 1848-i *Declaration of sentiments-e* (Helene Lange okos könyvének: *Die Frauenbewegung in ihren gegenwärtigen Problemen*. 3. kiad. 1924. függeléke közli). Eszerint a Teremtő a férfit és a nőt egyformának alkotta s egyformán elidegeníthetetlen jogokkal (élet, szabadság, boldogságra való törekvés) ruházta föl. Az állam a maga hatalmának jogalapját csakis a tőle kormányzottak hozzájárulásából vezetheti le; ha ez hiányzik, az engedelmesség megtagadható. Az utóbbi jog most már a nőknek a férfiállam despotizmusa alatt való hosszú szenvedésük után egyenest kötelességükké vált. Mert hisz a nők eddig olyan törvényeknek voltak kénytelenek magukat alávetni, melyek megalkotásában semmi szavuk sem volt. A választójog tehát a nők legelemibb joga. Továbbá a férfiak a nőkkel szemben minden jövedelmező és komoly pályát monopolizáltak. A közép- és felsőiskolák el vannak zárva előttük; nem mehetnek az orvosi és jogi pályára. Az egyházban és az államban csak alárendelt szerepük van: ki vannak zárva a lelkészi hivatásból és a közigazgatásból. Ez az állapot a maguk erejébe vetett bizalmat elrabolja, az önbecsülést megcsökkenti, a női önérzetet sérti, a női egyénnek a maga önkifejtésére való veleszületett jogát semmibe veszi.

A hagyományoktól kevésbé feszélyezett Egyesült-Államokban e követelések néhány évtized alatt az elméletből sorban valósággá alakultak át; a nők egyhamar minden téren kivívták az egyenlőjogosultságot. A szabad pályaválasztásnak egyik előfeltétele volt a nőknek valamennyi főiskolára való bebecsátása. Már az 1890-i népszámlálás 2438 orvosnőt, 2136 építész nőt, 165 lelkészt, 110 ügyvédet jegyzett föl. Az európai államok közül Svájc volt az első a nők politikai emancipációjában, egyszersmind a férfiakéval teljesen egyenlő tanulási szabadság megadásában. Majd sorban megnyiták az európai államokban a nők előtt az egyetemek kapui, egyszersmind a főiskolai képzettséghez kötött pályák jórésze. Franciaországban már 1863-ban valamennyi fakultásra beiratkozhattak a nők (kivéve a teológiát). Minden nagyobb ellenállás nélkül adta meg a 70-es és 80-as években a nőknek ezt a jogot Svéd- és Norvégország, Dánia; majd Hollandia, Belgium, Ausztria. A londoni egyetem küszöbét nők először 1879-ben lépték át mint az egyetem polgárai. Meglepő, hogy az abszolutista Oroszország ebben a szabadság-kérdésben az elsők között fogott kezét a 60-as évek végén a demokratikus államokkal, amikor az egyetemek orvosi karát megnyitotta a nők számára. E ponton a nőkre vonatkozó „orientális felfogás” nem érvényesült. Azonban az orosz nők oly nagy tömegben lepték el az egyetemet és sokan közülök a forradalmi, többször nihilista eszméknek annyira veszedelmes terjesztőivé váltak, hogy az orosz kormány a főiskolákra való lépésüket hosszú ideig megtiltotta. Ekkor áraszották el az orosz nők a svájci (főképp zürichi) egyetemeket. Svájc 1873-ban ezért kénytelen volt a külföldi nőknek az egyetemekre való felvételét megszigorítani. Legtovább állott ellen a nők akadémikus pályájának Poroszország, a férfias katoná állam. A 80-as évektől kezdve hiába ostromolta az Allgemeiner Frauenverein petícióival a porosz tanügyi kormányzatot és az országgyűlést. Végre a 90-es években megengedték, hogy a nők az egyetemet mint „vendég hallgatók” látogassák a professzorok engedélye alapján. A professzorok, főképp az orvosok, az engedélyt gyakran megtagadták. Volt olyan tanár, aki mikor először látott nőt hallgatói között, odament Minerva buzgó lányához, udvariasan karját nyújtotta neki s a teremből kivezette. Az egyes német államok azonban fokozatosan megengedték a nőknek a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti tanulmányokat. 1906-ban Poroszország is véglegesen hozzájárult a nők immatrikulációjához.

A nőmozgalom nagy erejének és sikereinek oka azonban elsősorban nem az elméleti belátás, az individualizmus és liberalizmus eszmeáramlata és doktrinája volt, mely az általános, de csak mindig a férfiaknak tulajdonított emberi jogokat (a művelődés, az életpálya s az állami életben való részvétel szabadságát) a nőkre is kiterjeszteni törekedett, hanem igazában a XIX. század társadalmi-gazdasági életének gyökeres történelmi átalakulása. Csakis ez tette lehetővé a sokáig csupán elméletileg ideálisan elgondolt női egyenlőjogosultság megvalósulását. Más történelmi feltételek között ez ma is csak a társadalmi fejlődés modelljeként messzefénylő utópia volna.

A XIX. századi nagy technikai fejlődés gyökeresen átalakította a társadalom szerkezetét. A nagyipari átfomálódás következtében a család számos házi funkciója megszűnt, működésének számos köre áthárult a közösségre. A nagyipari és nagyvárosi élet kiragadta a nőt régi gazdasági köréből: a háztartásból, melynek régi munkaformái: a kötés, szövés, varrás stb. elavult. A családon kívüli gazdasági élet hirtelen nagyranövése ren-

geteg munkaerőt kötött le, a férfiak munkaerején kívül a nőkére is szükség lett. A nő így a családi élet keretén kívül is fokozott gazdasági önállóságra tett szert; de ezzel egyszersmind megnyílt számára a lehetőség jogainak kivívására is. Az alsóbb néposztálybeli nők megélhetése mind kevésbé függ a házasságtól: mint gyári munkások, varrónők, kereskedelmi alkalmazottak stb., ha nem is érik el „természetes hivatásukat“, a házasságot és anyaságot, többé-kevésbé meg tudnak élni. A művelt középosztály lányai azonban a kézimunka helyett a magasabb szellemi pályákra törekzenek s természetszerűen le akarják törni azokat a korlátokat, melyek a női nemet ezekből a hivatásokból a férfiak monopóliuma miatt kizárják. A nőmozgalom e ponton vált főképp a modern társadalom sürgető problémájává. Itt kapcsolódik be a nők egyetemi kérdése is az általános nőmozgalomba.

A kapitalizmus kialakulásával az élet igényei erősen megnövekedtek. A művelt középosztály ezt a magasabb vagyoni követelményekkel föllépő életstílust nem tudta követni. A vagyontalan középosztályú nő házassági kilátásai megcsökkentek; a középosztályhoz tartozó férfiak jórésze csak úgy tud házasodni, ha feleségének is van kenyérkereső hivatása. Az utóbbinak, mint a magasabb műveltségű nőhöz illő pályának előfeltétele viszont az egyetemi végzettség.

Eszerint a jogtudat fejlődése, másrészt a gazdasági viszonyok alakulása nyitotta meg fokozatosan az egyetemek kapuit a nők előtt. A jogi és a gazdasági mozzanat mellett kétségkívül szerepet játszott benne a modern nő művelődési vágya, fokozott kultúrákarata is, s ez a gazdasági szempont mellett nem csekély erejű tényező volt a nők egyetemi emancipációjában. Az evangéliumi balga szüzek, kiknek nem volt olajuk és a sötétségben tapogatództak, okos szüzek akartak lenni, kiknek van olajuk s van világosságuk, azaz kiművelt eszük és világnézeti öntudatosságuk.

Ezekből a motívumokból táplálkozik a nők egyetemi *libertas discendi*-jének s a hozzáfűződő heves vitáknak *magyar* fejlődése is.

A magyar nőmozgalom történeti gyökere a francia forradalom korára nyúlik vissza. 1790-ben egyszerre három röpirat száll síkra a nőknek azért a jogáért, hogy az országgyűlés tárgyalásait legalább a karzatról hallgathassák s így a törvényhozás tanácskozásaiban legalább passzive részt vehessenek. (Mind a három röpiratot újra lenyomatva találjuk „A magyar nőmozgalom történeti dokumentumai“ címen „Az igazság könyvtára“ várlalat XI–XII. füzetében, 1907.) A magyar nők e követelésüket először is a nagy uralkodónők politikai talentumával támogatják: „Ki nem tudja, mi szerentsés volt Anglia Annának, Magyar Hazánk Ditső Maria Theresiának, s Moszka Ország a még most-is életben lévő Katalinnak Országlása alatt?“ (12. l.) De fontos érvük művelődési akarataik is: ha az országgyűlésnek pl. a tudós társaság megalapítására vonatkozó tárgyalásait közvetlenül hallják, a nők e törekvést sokkal erősebben tudják támogatni, sőt „bennünk-is — mondja a magyar anyáknak az országgyűléshez intézett irata — fellobban a Tudományoknak lángja, úgy, hogy a Magyar Nemes Asszonyágoknak termékeny elméjekre nézve, a vidék Nemzeteknek bámulására, Magyar Saphó-kat, Corinná-kat, Madame Sevigné-keket, Madame Grafigni-keket számlálhatna ditső Országotok“. A magyar anyák tudományos műveltsége lehetővé fogja tenni, hogy a tudományok szeretetét a következő nemzedékbe hathatósabban belecsepegtessék: „Ha bennünk fel-gyullad a

Tudományok iránt való buzgó szeretet, abból még az-is fog-következni, hogy, magunk-is kedvellvén a Tudományokat, önnön magzatainkat-is nagyobb szorgalommal gerjeszteniék azoknak meg-tanulására.“

A nők e mozgalmát nem kisebb ember pártolta, mint *Pálóczy Horváth Ádám*, a költő, akinek ehhez annál nagyobb joga volt, mert ő írta az első magyar pszichológiát, melyben a nők lelki alkatát is többhelyt elemzi (A lélekről való tudomány. 1789. Megjelent Pesten 1792. 394 lap). „A magyar asszonyok prókátorai, A Budán össze gyült Rendekhez“ című röpiratában (1790) a nők említett jogát kultúrpolitikai szempontból iparkodik alátámasztani: „Voltak s vagynak a különös Tudományokra nézve is nagy hírt nevet érdemlett Surmann: Anna Mariák, Daniel Polikssénák, ámbár a Leibnicz éles elméjével s Newton mélységével eszével nem bírtak is. Maguk a Férjfiak nagy tag-könyvekben jegyzik-fel a Tudós Asszonyok neveiket s tisztelik emlékezeteket. A Francziák hat százra számlálják a magok Nemzete szépei közül a Tanulttabbakat, szint úgy mint a tsillag-visgálók az üstökös tsillagokat, mellyek annyival drágábbak, hogy ritkábbak.“ (24. l.) A művelt nő gyermeke fogékonyabb a tudományok iránt: „Könnyebb az éles, ki tsinosított elméjű Asszony gyermekéből a nevelés által nagy embert faragni, mint a tsupa botból Merkuriust.“ Jellemző, hogy már ekkor, amidőn még nyugaton a nőmozgalom meg sem indult (*Mary Wollstonecraft*-nak radikális műve, a *Vindication of the rights of women*, csak 1792-ben jelenik meg), Pálóczy Horváth Ádám a nőt a közigazgatási és egyéb hivatalnoki pályán is (kivéve a „szék ülő Bíróságot“) szívesen látná. „Ritkább az Asszonyi Nemben, s kisebb mértékű is akármi ilyen Derékség, a mi a közönséges Társaság fenntartására, s boldogítására meg-kívántatik, mint a Férjfiakban. De elegendő ok-e ez arra, hogy őket a Férjfiak a Polgári igazgatóságból kitagadják? nagy kérdés, ha egy királyné koronát viselhet, s jól is igazgathat; nem látom által, miért ne igazgathatna jól, s ne viselhetne mind a Törvényes, mind a Polgári igazgatásban hivatalokat a koronán alól is: holott ott szemmel látás, s első fül után igazgatna, nem úgy, mint néha eddig.“

Ez a probléma, melyet Pálóczy Horváth majdnem másfél századdal ezelőtt inkább csak elméletben vet föl, azóta világszerte megoldódott s a követelés valósággá vált. De nálunk éppen a nők közigazgatási, bírói, ügyvédi hivatás-joga, mely az egyetemen jogi tanulmányokat igényel, ma is probléma.

A többi tudományos képzettséget követelő pálya: a tanári, orvosi, gyógyszerészi harminc év óta nálunk a nők előtt nyitva áll. Ezt I. Ferenc Józsefnek Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter előterjesztésére 1895 november 18-án kelt elhatározása tette lehetővé, mely megengedte, „hogy a nőknek — a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti pályákra való léphetőségük céljából — a felsőbb tanintézetekre (egyetemekre) leendő felvételre, amennyiben a szabályszerű feltételeknek megfelelnek, az illetékes felsőbb tanintézet meghallgatása alapján, esetről esetre engedély adassék és részükre, miután tanulmányaikat, a fennálló szabályok értelmében, sikeresen befejezték, a képesítő oklevél kiadassék“. A magyar akadémikus nők e *magna charta*-jának indokolása egészen gazdasági és szociálpolitikai természetű s a nők spontán magasabb művelődési akaratát, a kultúra felsőbb fokára való önzetlen törekvését teljesen figyelmen kívül hagyja. Utal a társadalmi viszonyok átalakulására, a létért való küzdelem megnehezülé-

sére, melynél fogva ma már a műveltebb körökhöz tartozó nők is mind nagyobb számmal kénytelenek részt venni az élet küzdelmeiben és a családi élet nyugalmasabb körét fel kell váltaniok a kenyérkereset fásasztó munkájával. Azok a kereseti módok, amelyeket a régebbi társadalmi felfogás a nők számára — elég mostohán — kijelölt, elégségeseknek nem bizonyultak. A mai nő kénytelen a megélhetést jobban biztosító kereset után látni s az e célra szükséges ismereteket elsajátítani. Az önfenntartásra szorult művelt, kiválóbb tehetségű nőket az alacsonyabb fokon álló életpályák kielégíteni nem képesek. Ezért arra törekcszenek, hogy a szorosabb értelemben vett tudományos pályák megnyitassanak előttük. „És ki ne érezné, hogy a női nemnek elvi szigorral való elzárása a tudományos kenyérkereseti pályák egy részétől, egyike azoknak a nagy társadalmi igazságtalanságoknak és méltánytalanságoknak, melyek a polgáriassultságnak dicsőségét sohasem fogják képezni.“ A természet — mondja a miniszter — a nőt általában a családi életre utalja, a nő életfeladata a benső családi élet kötelezettségeinek hű teljesítése. Azonban a kiváló tehetségű és a tudományos pályákra hajlammal bíró nőknek e pályákra való boesátása nem zárja ki a családi élet iránt tartozó kötelezségeik buzgó teljesítését. A tudás, a műveltség csak fokozza a belátást, a tapintatot, a családi élet igényeinek okos mértegelését, a gyermekek nevelésének színvonalát pedig lényegesen emeli. Jótékonyan fog hatni az új rendelkezés a házasságkötésekre is, melyeknél „gyakran egész cinizmussal csak a vagyonsosság a mérvadó“; a diplomás kenyérkereső szegényebb leánynak nagyobb lesz a férjhezmenési lehetősége; férjét a család alapítására és fenntartására irányított küzdelmeiben hathatósabban támogathatja. A nyugati államokban szerzett tapasztalatok bizonyítják, hogy a nők a főiskolákon kellő eredményt tudnak felmutatni. „A magyar nők — hangsúlyozza az udvarias miniszter — szellemi tehetség, akaraterős és szorgalom tekintetében pedig legalább is egyenlő helyet foglalnak el a művelt külföld nőivel.“ A nőknek az egyetemi tanulmányok folyamán a férfiakkal való együttléte nem lehet káros erkölcsi és tanügyi szempontból. Ha nem káros külföldön, „a magyar hagyományos lovagiasági érzés mellett“ nem lehet káros nálunk sem.

A közoktatásügyi kormányzat így a kérdést minden oldalról mértegelve, nyugodt lelkiismerettel nyitotta meg a magyar egyetemek kapuit a nők előtt. Emellett azonban a legnagyobb mérsékletre és óvatosságra intett. Főcélnak csak azt tekintette, hogy a kiváló értelmi erővel bíró nők előtt ne legyenek elzárva olyan tudományos pályák, melyeken az emberiségnek hasznos szolgálatot tehetnek és maguknak biztos megélhetést teremthetnek. Ilyen pálya az orvosi (főképp nő- és gyermekorvosi), a gyógyszerészeti és a tanári pálya (az utóbbi annál inkább, mert már ekkor tervbe volt véve a leánygimnáziumok felállítása). Azonban érelyesen kiemeli a rendelet, hogy minden jogosulatlan ambíciót vissza kell szorítani. A kérvények elbírálásánál csakis a valóban kiváló tehetségű és szorgalmú leányok részesüljenek „az új intézkedés jótéteményében“; a leányok érettségi vizsgálatánál semmi helye sincs az enyhe elbírálásnak és könnyítésnek.

A királyi elhatározás alapján tehát a nők bebocsátást nyertek a magyar egyetemekre, pár évvel előbb, mint Németországban. Azonban nem minden megszorítás nélkül. Ilyen korlátozás volt először is az, hogy csak a bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti tanulmányok váltak számukra lehetőkké; ellenben a jogi kar s a műegyetem ajtói zárva maradtak előttük.

Továbbá a fölvétel az egyetem meghallgatása után esetről-esetre miniszteri engedélyhez van kötve. Minthogy a királyi rezolúciót kísérő rendelet csakis a kiváló tehetségű nőket óhajtja az egyetemre bebocsátani, a felvételi szabályzat értelmében rendes hallgató azonnal csak jeles érettségivel bíró nő lehet; a jó vagy elégséges érettségi bizonyítványú nő egyelőre rendkívüli hallgatónak vétetik föl (1916-ig akinek háromnál több elégséges volt, egyáltalán nem volt fölvehető) s csak ha a két félév végén legalább két szak tárgynak két főkéllégiumából átlagos jó eredménnyel kollokvált, válik rendes hallgatóvá; e kollokviumok hiányában még mint rendkívüli hallgatók sem folytathatják tanulmányaikat.

E megszorítások ellenére a nők mind nagyobb teret hódítottak az egyetem padjaiban. Számuk eleinte elenyészően kevés volt. A budapesti egyetemen az első esztendőben (1896/7-ben) 3 bölcsészethallgató nő (*b*) és három orvostanhallgató nő (*o*) jelentkezett. Így van ez a következő években is (pl. 1899/900-ban 14 *b*, 17 *o*). Amikor azonban az új leánygimnáziumok mind nagyobb számmal kezdik kibocsátani abiturientienseiket, a nőhallgatók száma hirtelen felszökken. 1900/901-ben 57 *b*, 24 *o* tanul az egyetemen (az I. félévet vesszük mindig figyelembe); 1905/6-ban 131 *b* és 41 *o*, 1910/11-ben 172 *b*, 110 *o*; 1914/15-ben 293 *b*, 220 *o* (tehát az orvoshallgató nők száma négy év alatt megkétszereződött); 1920/21-ben 504 *b*, 303 *o*; 1923/24-ben 533 *b*, 89 *o*; 1924/25-ben 471 *b* és 17 *o*. Gyógyszerészhallgató nő volt 1905/6-ban 2, 1914/15-ben 13, 1924/25-ben 35. Államszámviteltani tanfolyamra a jogi karon 1914/15-ben beiratkozott 56, 1920/21-ben 9, 1924/25-ben 4.

Miközben a nők mind nagyobb számban lepik el az egyetemek padjait, állandóan harcolnak a fönnebb jellemzett korlátozások jogtalansága ellen. E küzdelemben előtérbe lép a modern „organizált nő” típusa: a szervezetség hatalmával iparkodnak a férfiuralom tirannizmusával szemben az egyetemi egyenjogúságra. Először a Feministák Egyesülete, majd a Magyar Nő-egyesületek Országos Szövetsége ostromolja a tudományegyetem várának egyik, még el nem foglalt bástyáját: a jogi kart, másrészt a műegyetem kapuit. Annyit már 1912-ben kivívnak, hogy a jog- és államtudományi kar államszámviteli tanfolyamára nők is beiratkozhatnak. Jóllehet mind hatalmasabb tömegekben lepik el a bölcsészeti és orvosi kart, a nők úgy érzik, hogy az *Alma Mater*, aki valamennyi férfinak jóságos anyja, a nők számára természetes jogait korlátozó mostohaanya, mint Byron mondotta az oxfordi egyetemről: *Injusta Noverca*. Apponyi 1917-ben mint közoktatásügyi miniszter nagy rokonszenvennel kíséri a nőknek a jogi karra való törekvését; a budapesti egyetem jogi kara is hozzájárul. Végre a teljes egyenjogúsítást — rövid időre — a forradalom valósítja meg. A minisztertanács felhatalmazása alapján Lovász 1918 december 7-én kelt rendeletében az összes korlátozó intézkedéseket hatályon kívül helyezi és elrendeli, hogy a nők ugyanazon feltételek mellett, mint a férfiak, az egyetemek világi karaira, a műegyetemre és a jogakadémiákra beiratkozhatnak s tanulmányaik sikeres bevégzése után képesítő oklevelet nyerhessenek. A forradalmakat követő kormányzat a régi korlátozásokat visszaállította. Sőt 1920-ban újabb megszorítást vezetett be, amennyiben a budapesti egyetemen az orvosi kar kérésére újabb orvostanhallgató nők felvételét elutasította. Ennek az intézkedésnek oka az, hogy a nők a háború alatt fokozott mértékben tódultak az orvosi pályára, elfoglalták a hadbavonultak helyeit, nagy számmal gyakornokok s tanársegédek lettek, ezzel idősebb férfikollégáik

elé kerültek s így megnehezítették éppen azoknak továbbjutását, akik a háborúban legtöbbet szenvedtek. A budapesti orvosi kar megállapítása szerint a nők orvosi pályára való bocsátásának különben is általános családás az eredménye. Húsz év alatt egy sem vált közülök igazán kiváló orvossá. Önálló, exponált és fáradságos munkára nem bizonyultak alkalmasnak. Sokan közülök fejletlen korban jönnek e nehéz pályára s idő előtt összeroskadnak. E kérdésre később még visszatérünk.

A nők teljes főiskolai egyenjogúságát, az eddigi korlátok ledöntését a forradalomig főképp a radikális feminista, progresszív világfelfogású körök követelték. Érvük a nők kultúrájának szabad kibontakozása és emelése, az ország szellemi munkásainak megkétszerezése: a nők korlátlan egyetemi tanulási szabadsága az intelligencia egészen új energiáit viszi be a társadalomba. Legfőbb argumentumuk azonban *gazdasági* jellegű. Így a Feministák Egyesületének 1912-i beadványa, mely a jogi karnak s ezzel a közigazgatási és igazságszolgáltatási pályáknak megnyitását követeli, elsősorban azt a célt hangoztatja, hogy a nő önmagát eltartani, családjá fenntartásához hozzájárulni, férjét az anyagi eszközök megszerzésében segíteni képes legyen. Így megoszlik a megélhetésért való küzdelem a házastársak között és csökken az agyondolgozott, túlfeszített munka folytán korán elpusztuló családapák s ezzel a nyomorban hátramaradó özvegyek és árvák száma.

A művelt középosztálynak a világháború következtében való elnyomódása, a középosztályú leányok házassági lehetőségeinek megcsökkenése a keresztény leányokat is egy frontba állította a radikális világnézetű feministákkal a nők főiskolai egyenjogúsításának kérdésében. A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének (MEFHOSz) és a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének (MANSz) keretébe tartozó főiskolai hallgatónők 1923-ban azzal a kéréssel fordultak a közoktatásügyi miniszterhez, hogy a nők számára az összes főiskolák minden korlátozás nélkül megnyitassanak. Kérvényük a trianoni Magyarország társadalmi sebeinek egyik legmeghatóbb történeti dokumentuma. Statisztikával bizonyítják, hogy a mostani gazdasági viszonyok között mind nagyobb lesz azoknak a nőknek a száma, kiket a férfiak nem tudnak eltartani. Az élet az egyedülmaradt középosztályú leányokra kegyetlen probléma. „Boldogságuk örökre elveszett, életük nyomtalanul, folytatás nélkül fog a semmibe hullni, éppúgy, mint a háborúban elpusztult és megrokkant férfiak ezreinek élete. De amint feladata az országnak, hogy rokkantjai szomorú életét lehetőleg elviselhetővé tegye, éppúgy feladata az is, hogy egyedülmaradt leányait ne hagyja teljesen tönkremenni. Tegye legalább lehetővé számukra azt, hogy úgy keressék meg kenyerüket, ahogy tudják és akarják.“ A felsőbb osztályok jobb anyagi helyzetüknél fogva nem érzik a bajt; az alsóbb rétegek leányai is viszonylag kedvezőbb helyzetben vannak, mert ha életük fenntartásáról kell gondoskodniok, ezt megtehetik mint gyári vagy mezőgazdasági munkásnők, kereskedelmi alkalmazottak, vagy mint eseléddek, anélkül, hogy ezzel kilépnének rendes társadalmi körükből. Legrosszabb a középosztályú leány helyzete: ő mehet legnehezebben férjhez s ha nem készült valamely szellemi kenyérkereső pályára, s a férjfogás hadjárata is meghiusul, elmehet gépirólánynak, varrónőnek, kalaposkisasszonynak, amivel egyszersmind le kell mondania arról a társadalmi osztályról, mely őt születése szerint megilleti. A magyar középosztály mai

(bizonyára nem helyes s máris átalakulóban levő) felfogása a most említett kenyérkereső munkakörök deklasszifikáló voltáról okozza azt, hogy a leányok az utolsó percig remegve húzódnak vissza e pályáktól. A mai közép-osztályú leányoktól nem kívánható a kezdeményezés heroizmusa, hogy egyéni boldogságuk árán a fizikai munka új és szokatlan terhe mellé még a társadalmi deklasszifikálódás fájdalmát is vállalják. Így a kegyetlen probléma megoldásának nincsen egyéb módja, mint a szellemi pályákra való készülés, melynek feltétele az egyetemi végzettség. E téren teljes tanulási szabadságot kell adni a nőknek, hogy minél több pályára meheszenek. Meg kell nyitni előttük a jogi karnak, a műegyetem és a közgazdasági kar összes szakosztályainak kapuit is. „Szembe kell szállnunk — így hangoskodnak az egyébként konzervatív világfelfogású lányok — azzal a reakciós szellemmel, mely elvakultságában az egyetemnek a nőktől való „megtisztítását” tűzte ki céljául és álpatriarchális szemforgatással a női hivatásnak tőlük soha el nem érhető virányaira utalja az egyetemre törekvő nőket. Ez a reakciós szellem semmiképp sem kicsinylendő, mert sikerült kivívnia, hogy a budapesti tudományegyetem orvosi fakultása nem vesz föl többé nőhallgatókat, ma, mikor már Kínában is vannak és szükségesek női orvosok.“

A nemzeti közösség érdeke is — hangsúlyozza a memorandum — megköveteli a nők teljes tanulási és pályaválasztási szabadságát. Mert ha már meg van írva, hogy női hivatásukat ne teljesíthessék, energiájuk, ez az életakarát, melynek sohasem fog megadatni, hogy új élet szülessék belőle, álljon a nemzet életakarátának szolgálatába. Ha sikerül munkás nőket nevelnünk az egyedülmaradt lányokból, ez nemzetünk erőforrása lesz, őket pedig megmentettük a legkínzóbb emberi érzéstől, önnön létük céltalanságának tudatától. Nem szellemi proletariátus támad ebből, hanem sokszor emlegetett kultúrfölényünk fokozódik, nemzeti intelligenciánk megnövekedik. „Leghatalmasabb számban a zsidóság termeli ki magából az intelligenciát. A zsidó leányok műveltsége úgy közép-, mint felső fokon, nagyobb a keresztény leányokénál, annál is inkább, mert megfelelő anyagi eszközök rendelkezésükre állván, ma is könnyűszerrel látogathatják a németországi, bécsi vagy prágai főiskolákat, míg a szegény magyar leány előtt, ha a magyar egyetemekről kicsukják, be van deszkázva a világ.“ Németország most adta meg 1919-ben a leányok teljes tanulási szabadságát, mert tudja, hogy lesz még belőle imperialista állam és lesz még szüksége nagy germanizáló intelligenciára. S ha mi is hiszünk a magyar feltámadásban, vajjon nem gondoljuk-e, hogy szükségünk lesz akkor a képzett és lelkes magyar kultúrmunkások hatalmas csapatára?

Eddig a magyar lányok jajkiáltása. De mindjárt elénk kígyózik egy csomó kérdőjel: segít-e a középosztályú nők kegyetlen életproblémájának megoldásában az, ha óriási szellemi-teszt megfeszítéssel s rengeteg költséggel az egyetemen vagy műegyetemen jogásszá, orvossá, építésszé, gépészmérnökké, állatorvossá stb. képezik ki magukat, — s aztán túlnyomóan kenyérkereső állás nélkül maradnak, akkor, mikor a férfiak sem tudnak a B-listák korszakában még hosszú ideig pályájukon elhelyezkedni? eléri-e a nők így azt a célt, melyre a teljes tanulási szabadság útján törnek? biztosítja-e ez egymagában számukra a gazdasági önállóságot és megélhetést? nem fokozza-e majd még a csalódás is az élet céltalanságának tudatából fakadó boldogtalanságukat? biztos panácea-e a jogi és a technikai

pályák megnyitása a kérdés megoldásában? vajjon az egyetem az a *Porta Triumphalis*-e, melyen keresztülhaladva leányaink a biztos boldogság révébe kötnek ki?

A kérdés nem tekinthető pusztán szociálpolitikai nézőpontból. A probléma sokkal bonyolultabb. Mert hisz ha a közösség érdekét nézzük, az is elsőrangú kérdés, vajjon a jelzett új pályák szellemi igényei összhangban vannak-e a női lélek tipikus tulajdonságaival, veleszületett diszpozícióival, természetes érdeklődési irányával, munkabíráásával, egész szellemi habitusával? S ha esetleg kitűnik, hogy nincs meg ez az összhang, vajjon nem járul-e kár a közösségre abból, hogy tipikusan csekélyebb munkaértékű egyének foglalják el az értékesebb és biztosabb erők helyét?

Ezt a sokágú kérdést a valóság szemébe nézve higgadtan és elfogulatlanul kell tárgyalni; nincs itt helye sem a férfi hatalmi igényének, bár sok évezredes történeti erő látszik támogatni, sem a *femme libre* félszeg entuziazmusának, mely erőszakosan és mesterségesen akarja kiiktatni a világból azokat a különbségeket, melyeket a természet a maga felfüggeszthetetlen törvényével szabott meg a férfi és a nő testi-lelki alkata között. A kérdés vizsgálatában éppúgy nem irányíthat bennünket az új hangzatos jelszavak szuggesztíója, mint ahogy nem vezetheti pórázon gondolkodásunkat a minden társadalmi átalakulástól remegő csökönyös konzervatizmus sem.

Bármely pályára való alkalmasság eldöntésében csakis egyetlen szempont lehet jogos és irányadó: megfelel-e az egyén testi és lelki alkata a pályától követelt fizikai és szellemi tulajdonságoknak? Ha a nők számára megnyitandó pályákról van szó, szintén nem tehetünk egyebet, mint kérdezzük: megfelelnek-e a nők testének és lelkének tipikus sajátosságai azoknak az igényeknek, melyeket velük szemben ezek a pályák támasztanak? Főproblémánk tehát egyelőre a *nők testi és lelki alkatának természetére* redukálódik. Ennek megvizsgálása adja kezünkbe a kulcsot, mely aztán magától kinyitja az egyetemi nőkérdés súlyos zárát. Milyen a női lélek természete? — ha e pszichológiai kérdésre feleltünk, akkor már könnyebb annak a szociálpolitikai problémának kérdőjelét kiegyenesítenünk: milyen pályára alkalmasak általában a nők? kívánatos-e a közösség érdekében, hogy orvosok, bírák, közigazgatási tisztviselők, mérnökök legyenek?

(Folyt. köv.)

Kornis Gyula dr.

Beöthy Zsolt. (*Kéky Lajos könyve.*)
 Örömmel üdvözöljük a Kisfaludy-Társaságnak újra meginduló *Költők és Írók* sorozatát, mely már annyi értékes élet- és jellemrajzot adott az irodalom köréből. Beöthy írói arcképe méltón csatlakozik kiváló elődeihez. A tanítvány kegyeletes szeretete s a tudós lekiismeretessége fogtak kezét, hogy megrajzolják az utóbbi évtizedek irodalmi életének e vezéralakját. Mert Beöthy valóban az volt, mióta Gyulai gyengülő keze egyre kevésbé bírta a gyepelt, s a halál végre teljesen kivette belőle. Beöthy nem az irodalmi jelenségek kérlelhetetlen bírója, ki éles szemmel felfödözi szervi hibáikat és meg nem alkuvó igazságérzettel ítéletet mond róluk; hanem inkább a szépségek élvezője, ki ritkán hallatja perdöntő szavát a jelen dolgaiban, s ha saját idejében nem találja meg a szépség eszményeit, a múltba fordul, ennek hősalakjai és remekei előtt gyújtja meg a rajongás oltárlángját. Valóban, Beöthy elsősorban a szépség apostola volt, vagy amint barátja, Lőrinczy György találoán nevezte: a tudomány költője; a nagyságban is először a szépséget kereste, lett légyen az a nagy természet, a nagy ember, vagy nagy emberi alkotás.

Kéky Lajos hűséges kalauz-ként vezet végig Beöthy pályáján. Előbb is az ősök örökségét nyoma, s a nagy szónoki készséget az apai, a költői hajlandóságot az anyai ágból találja meg. A családi kör, s a régi komáromi élet meleg rajza, majd az irodalomban tett első lépések tárgyalása után, Beöthy szépírói munkásságának jellemzése következik. Beöthy, a költő, nem alkotott maradandó becsű műveket. Alkotó ereje és eredetisége nem bírt megküzdenni az idegen hatásokkal, melyek iránt nagyon is fogékony volt. Jókai, az angolok, az oroszok, Kemény Zsigmond egymásután tükröződnek műveiben, írójuk egyénisége pedig szinte elenyészik bennük.

De azért irodalomtörténeti jelentősége igen nagy, mert az angol és orosz példákkal hatott újabb irodalmunkra, mely a romantikus idealizmus után az élet valóságosabb ábrázolására törekszik; formában pedig egy új műfajnak, a *rajznak* úttörője lett.

Nagy fogékonyága, mely a költő eredetiségének ártott, annál többet használt a tudósnak s a tanárnak. Nagy könnyúsággal elsajátította a tudomány legújabb eredményeit, s ezeket másik tudós és tanári erényével: páratlan közlékenységével adta tovább. A közvetítés azonban soha sem forrásainak idézése, hanem saját eszméivel való kibővítése és továbbfejlesztése. Ereje nem is annyira az elméletben volt, mint inkább példáinak hihetetlen gazdagságában s e példák mesteri elismérésében. E téren sem elődei, sem kortársai közt nem volt párja. Előadásainak ez volt legnagyobb ható ereje, ez tette írásait lebilincselővé, költői gyakorlatát itt termette legszebb gyümölcseit.

Tudós munkássága az irodalomtörténet terén Toldy anyagából és Gyulai értékeléseiből fejlődik. Ennek bemutatása a legértékesebb s a legmélyebb Kéky könyvében. Sorra elvonulnak szemünk előtt művei, melyek írójuknak örök nevet biztosítanak: irodalomtörténete, az irodalom kis tükre, a széppróza története, Széchenyi és a magyar költészet, Horatius és Kazinczy, s többi, szebbnél szebb tanulmánya. Rövid és találozó jellemzésükben Kéky megjelöli azokat a pontokat is, melyekben Beöthy szembekerült Gyulaival, különösen Jókai értékelésében. Beöthy érdeme, hogy kifejti Jókai költészetének ama sajátosságait, melyek örökéletűvé avatják, melyek félszázadon át a magyar olvasóközönség legkedvesebb írójává tették. Beöthynek volt legnagyobb része abban, hogy a M. T. Akadémia a Péczely-regénydíj első odaítélésekor a koszorút Jókai Tengerszemű hölgyének ado-

mányozta; másodízben pedig ő maga volt a jelentéstevő, mikor a Sárga rózsát jutalmazta ugyane díjjal.

Akik annak idején Gyulainak és Beöthynek hallgatói voltunk, Kéky könyvében mégis némi lézagot érzünk a két nagy ember viszonyának rajzában. Nincsen eléggé határozottan feltüntetve az, mit kapott Beöthy Gyulaitól. Némely helyen a szerző Beöthynek olyat tulajdonít, amiben Gyulai őt jóval megelőzte. (Pl. a politika és az irodalom egymásrahatásának megvilágítása, mi Gyulai Vörösmartyjában már teljesen ki van fejtve.) De különösen, talán kegyeletből és tapintatból, mellőzi Kéky azokat a felfogásbeli, életnézeti s egyéb ellentéteket, melyek őket sohasem engedték barátokká lenniök, úgyhogy Gyulai mindvégig „Beöthy úr“-nak szólította azt, aki az Akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban s az egyetemen legközelebbi kartársa volt.

Az irodalom elmélete volt az a terület, melyet Gyulai sohasem művelt s melyet Beöthy előtt mások legfeljebb csak futólag érintettek. Ebben fejtette ki Beöthy azokat az elveket, melyek őt mint Taine kiégésítőjét mutatják, midőn a mechanikus elméletet, a nemzetiség, az egyéniség s a művészi képzelet széles kifejtésével költői lélektanná és irodalomböleseletté fejlesztette. Ezt az elméletet, már előbb is, utóbb annál inkább, gyakorlatban bemutatta művész-egyénségek és remekek elemzésében, mikor a néha formalizmusra hajló elméleti fejtegetései, léttel és lélekkel teljes előadásokká váltak, és sugalló erővel hatoltak a hallgató, vagy olvasó lelkébe. Beöthy erre a célra csak azokat a műveket választotta, melyekben a remekség sajátságait látta; a kisebbeket szívesen mellőzte, mert benne nagyobb volt az esztétikus az irodalom- és művészettörténeznél. Nem annyira magyarázatot kívánt adni, mint inkább esztétikai érzést kelteni, mert a műalkotás szerinte kivétel nélkül érzésben fogan.

Hogy mennyire a művészi élvezet volt mindenben az irányadó szempont, mutatják útijegyzetei, melyek eddigelé ismeretlenek voltak. Kéky ezeket mind feldolgozza s a legjellemzőbbeket szöszereint idézi is. Belőlük közvetlenül és frissen kapjuk Beöthynek, a műélvezőnek, lelki vi-

lágát. Nagy szaktudással, páratlan készséggel járja a külföldet, főképpen a művészet örök hazáját, Itáliát. Tudása azonban nem arra való, hogy tudós megállapításokat tegyen, hanem, hogy élvezetének alkalmas lépcsőül szolgáljon. Megkapó az útijegyzetek boldog hangulata; áhítat és elragadtatás, mély elmerülés és lelkesültség árad belőlük. Ez útijegyzetekből értjük meg nagy vonzalmát Kazinczy iránt, nem annyira a magyar jövő apostolát érzi benne, mint inkább a szépség felkent papját, aki lelkével oly rokon. Szinte felolvad a lelke a szépségek láttára, s Kazinczyként lelkesülten önti szavakba érzéseit. Ez adta meg előadásainak a lendületet, mikor műremeke^{kr} magyarázatában valóban újra élvezte azt a gyönyört, melyet az eredetinek látása benne gerjesztett. Ritkán van alkalmunk ilyest olvashatni s önkéntelenül az a vágy ébred bennünk, bárcsak ezeket az útijegyzeteiket a maguk teljességében bírhatnók. Érdekes megfigyelni, hogy Beöthyt mindenekelőtt a színek sokfélesége, árnyalatai és ragyogásuk kapja meg; az alak a maga idomaival, kemény, vagy lágy mintázatával, inkább az elmélkedést ébreszti benne, mint élvező hangulatainak raját.

A könyv hatodik fejezete, mely Beöthy irodalmi vezérségét és pályájának végét tárgyalja az előbbiekhöz képest, kissé nyugtalan és bizonytalan. Talán azért, hogy itt jelentkeztek némi zavaró hangok Beöthynek különben eléggé harmonikus pályáján; talán bizonyos tekintetben nincs még meg a szükséges történeti távlat, mely a tények teljesen nyugodt mérlegelését lehetővé teszi. Annál egységesebb a befejező szakasz, mely Beöthy emberi és írói képét rajzolja. Az izzó nemzeti érzés, mely a nagyok hagyományainak lelkes tiszteletéhez forrad, a nemzeti érzés és a műveltség egységének érzése, a szépség keresése és élvezése, mely életművészetének forrása: e kép fővonásai. A sokoldalú tudás, a közlés vágya, a nyelvi kifejezés rendkívül készsége, párosulva az élő szó művészetének adományával, teszik kiváló tanárrá, irodalmi vezérré, és az ünnepi alkalmak ragyogó szónokává. Belőlük táplálkoznak írásai, melyek a tudatos stílusművész alkotásai. Ezekben

szinte rokon a francia stílusművészekkel, holott inkább a nehézkes németeket olvasta, mint a könnyed és pompás franciákat, kiket nem nagyon szeretett. Ragyogó, díszekben dús stílusa éppen olyan jellemző reá, mint a nemes veretű, takarékos s a külső díszt szinte kerülő, de a meggyőződés hevétől meleg előadás Gyulaira.

Mindezeket a maguk teljességében fejtí ki Kéky könyve, melyben Beöthy gazdag pályájának nemcsak minden részében alapos, hanem valóban vonzó s érdekes ábrázolását kapjuk. Fokozza a könyv hatását az a nemesen tartózkodó, és mégis meleg szeretet, mely a hűséges tanítvány kezét vezette, mikor mesterének méltó emléket állított. A szaktudóst ezenfelül megörvendezteti az a teljes és könnyen áttekinthető Beöthy-könyvészet, mely a kötetet bezárja. Kéky e könyvével újra igazolta azt, hogy mennyire sajátos készsége van írói és költői életpályák egységes és összefoglaló jellemzésére, minden részletbe beható és mégis áttekinthető ábrázolására. A Beöthy-életrajz korábbi testvéreinek (Baksay, Tompa, Gárdonyi, Petőfi, Ágai stb.) jelességeit még fokozottabban mutatja s íróját e műfaj legkiválóbb művelőinek sorába emeli. *Tolnai Vilmos.*

Bartóky József: Szivárvány. (Budapest, Franklin-Társulat.) Bartóky-nak ez új novellás kötete, mely 15 szép elbeszélést tartalmazza, megerősítheti az olvasót abban, hogy művészi fejlődésről nála alig lehet beszélni. Ismeretes, hogy írónk kész művészként, egyszerre bukkant ki az ismeretlenségből s már első novelláiban, hogy úgy mondjam: teljesen megmutatta magát. Meséinek biztos vezetése, meleg, behízelgő előadása, kitünő magyarsága, képzeletének szimbólumokat kedvelő hajlama, melyet művészi és erkölcsi érdek szerencsés összhangban irányít; emellett — mint róla szóló ismeretéseinkben kiemeltük — az író egyéniségéből kiáramló szeretet, jószág, eszményi életszemponatok s hívő optimizmus: mindez első kötetében éppúgy benne volt, mint benne van legújabb könyvében: a *Szivárvány*-ban. Más írók első műveiben későbbi művészi kivirágzásuk csiráit szokás keresni. Bartóky már első kötetében is az, aki ma s a „csirák“ úgy lát-

szik, szerénységből és izlésből maradtak asztalfiókjában. Szerencsés író, kinek nem kell bizonyos öniróniával s szégyenkezéssel tekintenie siheder-írói önarcképére, mert volt türelme hozzá, hogy fejlődése ne a nagyközönség tapsai és pisszegesei közt csinálja mutatványgyakorlatait, hanem saját — önbíralata előtt.

E művészi megállapodottság, mely világnézetében, művészi hitvallásában, sőt technikai eszközeiben is nyilatkozik: bizonyos állandó jegyeket tüntet föl írásaiban. E jegyek közt vannak, melyek első pillanatra modorosaknak látszanak s csak mélyebb tekintetre mutatják meg származásukat, hogy t. i. írónk lelkének gyökeréből valók. Ily vonás többek közt az, hogy Bartóky sokszor szereti szerepeltetni a Halált, vagy hogy legkedvesebb gondolatát érintsem: szereti kifejezni hitét a magyarság s hazánk feltámadásában, még pedig akkép, hogy míg csak *egy* ember is akad, ki lelkes tevékenységével példát mutat, addig *remélhetünk*. (*Mécs-világ*: Mese Beöthy Zsoltról. *Szivárvány*: Jönnek a gyerekek. Nem lesz özönvíz.) E gondolatok vissza-visszatérése nem a lelemény szűk voltát, hanem azt bizonyítja, hogy mennyire összenőttek az ilyen eszmék szerzőnk érzületével. Állandó hangulatként kísérik, az író folyton foglalkozik velük s mintegy önmagát, a maga hitét is erősíti velük a kétség óráiban.

Invencióját tekintve, Bartóky tehetsége ez új kötetben is föltötte gazdag. Már a könyv címe: „*Szivárvány*“ is jelzi, hogy a színek és hangulatok sokféleségével van dolgunk. Történeti mult és hétköznapi jelen, keleti jelképes történetek, jó emberek és léhűtők, földi pályánk s a sírontúli élet ígérései stb. szerepelnek motívumként, hogy szerzőnket egy-egy mély érzésű, vagy eszméltető elbeszélésre ihlessék. Itt-ott megérdemelt gúny sebzi erre méltó alakjait, másutt mély humanizmusból fakadó részvét kíséri szerencsétleneit, vagy humor enyhíti az élet sötétebb színeit.

Érdekes, néha fantasztikus mese (*Különös történet*), melynek azonban rendesen valami erkölcsi eszméje a magva: talán ez az igazán jellemző Bartókyra. Bár pár vonással élet-hűen fest, mégis nem annyira jellem-

ábrázoló, mint mesemondó. Emberei kevésbé maradnak emlékezetünkben, mint történetei s ha képzelete a jellegzetes alakok (Rádik, A fejedelem gulyása) megteremtésében remekel is, legtöbbször inkább az érdekli, ami az alakokkal történik. S meséit oly kitűnően konstruálja, hogy meszsze távlatuk van, egy-egy szálukkal visszanyúlnak alakjai multjába s ott új mese körvonalait bontják ki előttünk. (Hajótöröttek.) A mese komponálásában Bartóky képzelete általában mesterinek bizonyul: történetei az elbeszélés megkezdésével azonnal megindulnak s aztán futnak, meg nem állva, míg céljukhoz nem érnek. Hősei nem akadályversenyeken, epizód és leíró részletek gátjain bukácsolva törtetnek útiúton; pályájuk szabad, hogy biztosítsa gyorsaságukat. Bartóky meseformáló képzetének *lendülete* van s ezért meséi sohasem fárasztóak. Hozzájárul ehhez, hogy nem gyötör filozofálással, pedig érzed, hogy az élet bölcs felfogása lappang történetei mögött; nem terhel erkölcsi elmélkedéssel, pedig tapasztalod, hogy olvasása nemcsak élvezetes, de fölemelő is. Az édesen zengő mesék olvasásakor úgy véled, hogy csak cukorral kínált az író; akkor tudod meg, hogy a cukorba orvosság is volt rejtve, mikor nyomot hagyott lelkeden.

Howy Bartóky igazi ereje meseformáló művészetében van, arra képzetének két másik vonása is figyelmeztet. Az egyik, hogy kerüli a leírást. A leírás állóvíz a mese folyamához képest s ahol a történés folytonosságával és fordulatosságával képzelet képzeletet igyekszik sarkalni, ott az akció van helyén s nem a nyugalom. Másik sajátysága, hogy amint a mese kocsija szüntelenül „megy, megy, megdél”: írónk képzelete is szereti a *hely- és színváltást*, elannyira, hogy néha elhagyja a reális valót, álmok misztikus körébe von, vagy, hirtelen fordulattal életből halálba s onnan vissza az életbe visz, anélkül, hogy meséje igazságát sértené vele. Még látszólag legkevésbé „mozgó” történetének: a *Hajótörötteknek* is egyszer a hivatal, máskor a kórház, majd a kocsma, végül az otthon a színhelye. E folyton új irányba száguldó képzelet valójában a meseíró képzelete, azzal a különbséggel — igaz, e különbség tetemes —, hogy írónk psi-

chológiája a fantasztikumot is valószínűvé tudja tenni. *Igaz mesék*, — ez lehetne Bartóky könyveinek címe.

Hátra volna, hogy a kötetnek legalább egy-két megragadóbb darabját ismeressem kimerítőbben, de azt hiszem, az olvasó érdekét védem, ha száraz kivonatolás helyett a könyv olvasásával járó friss élményekhez utasítom. Megjegyzéseim — az olvasás gyönyöréért tartozó hálaképen — csak egypár esztétikai benyomásomról adnak számot s teljességre már csak azért sem törekszenek, mert folyóiratunk olvasói Bartóky műveinek egyéb erényeit, mint pl. stílművészetét, magyaros nyelvét, izlését, természetességét stb. megelőző bírálataink alapján úgyis ismerik.

Hartmann János.

Két magyar „breviárium“. (*Alszeghy Zsolt: Vörösmarty-breviárium. — Sik Sándor: Kölcsény-breviárium.*) — A remekírók szellemi gyakorlatának közkinésé tétele már régóta főgondja azoknak, akik tisztában vannak az irodalom nevelő értékével. Hosszú ideig úgynevezett szemelvényes-kiadásokkal, antológiákkal és hasonlókkal iparkodtak e célt elérni. Mindezeknek azonban rendesen megvolt az a gyöngéjük, hogy a belőlük származó élvezet és okulás fogyatékosnak mutatkozott; mert bár többnyire összefüggő szövegrészleteket nyújtottak, az így kialakuló kép inkább csak megcsillantott bizonyos szépségeket, de az eredeti kincsesház értékét a maga egészében nem tárta fel. Ezen a bajon óhajtanak segíteni az újabban divatba jött *breviáriumok*, melyek az egybeállításuknál alkalmazott többszemponúság révén törekszenek a különböző igények összeegyeztetésére.

A keret szabadsága itt tág teret nyit a szerkesztő találékonyságnak, de mint a gyakorlatból látható, a sokféleképen értelmezett szabadság nem mindig válik előnyére a különben érdekes kísérleteknek. Ha valahol, úgy ezeknél igazán elmondható, hogy ahány ház, annyi szokás. Eddig főképp idegen írókat mutattak be nálunk a „breviárium” nagyon is felkapott formájában; most két nagy magyar költőtől kapunk a Magyar Tanárok Nemzeti Szövetsége kiadásában ily újmódi magyarázatos szemelvényt. Alszeghy Zsolt és Sik Sán-

dor jól eltalálták azt a formai megoldást, mely e kiadványok céljának megfelel. Mert igazában mi a célja ezeknek a breviáriumnak? Nyilván nem egyéb, mint az, hogy az eredeti források bő felhasználásával minél teljesebb s gyakorlati szempontból minél könnyebben áttekinthető tájékoztatást nyújtsanak egy-egy vezető elme lelkiségének maradandó elemeiről. Az sem mellékes ugyan, hogy ezt miféle szerkezeti fogások alkalmazásával érik el, a lényeges azonban mégis csak az, hogy megfelelő anyagcsoportosítással a fő cél eléérésék.

Az újabban megjelent két breviárium előszava és berendezése arra enged következtetni, hogy egybeállítók is az itt jelzett módon fogták fel a dolgot. Vörösmarty és Kölcsey lelki arculata elevenedik meg ilyformán előttünk, mintegy eszmévé finomulva s ráeszméltetve bennünket arra, hogy belső erőink kifejtése terén bizony még igen messze vagyunk a tökéletességnek attól a fokától, mely felé az ő útmutatásaik szerint haladnunk kellene.

Mindkét mű életrajzi tájékoztatóval kezdődik, mely részint a két költőnek, részint a rájuk vonatkozó irodalomnak legjellemzőbb soraiból van egybeállítva.

Alszeghy e bevezető szakasz után Vörösmartynak hivatása eszményi felfogását bizonyító nyilatkozataiból közül szemelvényeket, egyéb idézetek felsorakoztatásával pedig a műveiben rejlő erkölcsi értékeket tárja fel. Majd a hazaszeretet énekesét mutatja be hasonló módon, s a Vörösmarty-irodalom erre alkalmas részletei alapján a költő jelentőségét hangsúlyozza. A kis könyvet a szakember tájékozottságát dicsérető bibliográfia zárja be. Kényes dolog és talán nem is nagyon méltányos ily szabad formájú s általánosságban a célnak megfelelő munka egybeállítását túlságosan kritizálni. Az ügy érdekében azonban egyikét megjegyzés mégsem hallgatható el. Az egyik az, hogy újabb kiadás esetén ajánlatos volna a nagy költő legszebb versei közül néhányat a maga teljességében fölvenni. (Pl. a *Szózat* semmiesetre sem hagyható el.) Másfelől viszont a Vörösmarty gondolatkinésének gazdagságáról tanuskodó idézettel meg kellene hagyni az elszigeteltségükben

nehezebben érthető sorokat. (Ilyen az Egerből: „Sírja hasonlítás szerelemnek“.) A Csongor és Tündé-ből való részletet (43. l.) sem tanácsos fölvenni, mert itt meg a *szarvasgim* szónak hímszarvas értelemben való hibás használata okoz zavart. (A tájékozottabb olvasó Aranyból — „Elejtették már a hímet, üldözik a szarvasgímet“ — emlékszik a helyes jelentésre s megütközik Vörösmarty tévedésén.)

Sík Sándor könyve az életrajzi részt követő fejezetekben (Kölcsey érzelmi világa; világnézete; a gondolkodó; az író), ha sorrendjét s vezérszavait tekintve, eltérést mutat is, a szerkesztő eljárást illetőleg hasonló Alszeghyéhez. Sík azonban már ügyelt arra, ami amott kifogás tárgya volt s részint több *teljes* szemelvény föl vételével, részint pedig a homályosabb részeket mellőzésével vette elejét a félreértésnek. A szöveg megértése, nagyon helyesen, annyira szívében fekiúdt, hogy még lapalji jegyzetekkel sem restelt segítségére menni az olvasónak.

Azok kedvéért, akik az efféle tájékoztató művek létjogosultságát kicsinyelni szokták, nem árt megjegyezni, hogy remekíróink kultusza szempontjából mindkét munkára nagy szükség volt. Tudvalevő dolog ugyanis, hogy klasszikusaink teljes kiadásai vagy elfogytak, vagy igen drágák. Másfelől meg a közönséget úgyis csak az érdekli, ami a remekírókban örök érték. Ha az új kis könyvek erre rávezetik az olvasót, az majd módját ejti annak, hogy közelebből is megismerkedjék kedvenceivel.

Baros Gyula.

Könyv — a könyvekről. (Gulyás Pál: *A könyvek és könyvtárak hajdan és most.*) Ez a nagy hozzáértéssel és kellemesen megírt tájékoztató egy diákoknak szánt sorozat füzeteként jelent ugyan meg, de élvezettel és tanulsággal forgathatja az érettebb könyvbarát is. Sok olyan dologról van benne szó, ami a gondolat írásbeli megrögzítésének történetével kapcsolatban az úgynevezett művelt olvasót érdekelheti. Megbízható felvilágosítást nyújt az írás eredetéről és fejlődéséről, a különböző írásanyagokról meg eszközökről s a legrégibb könyvekről és gyűjteményeikről. Időrendben haladva, a görög-római korszak után

a középkor és a renaissance, majd a könyvnyomtatás feltalálása és fejlődése kerül sorra. Igen érdekes ismertetését adja továbbá a nyomtatott könyv terjesztésének, az újkori gyűjtemények kialakulásának s a mai magyar közkönyvtaroknak. Gyakorlati szempontból különösen jó szolgálatot fog tenni az utolsó fejezet, melyből a megemlített fontosabb könyvészeti munkák révén a kutatás segédeszközei körül járatosok nyerhetnek becses okulást. Egy-két nevet nem ártott volna ugyan még megemlíteni a különböző régi írások (képírás, ékírás) újabbszerű megfejtésével kapcsolatban, de azért a kis füzet jelen alakjában is szíves fogadtatásra számíthat az érdeklődők részéről. *A. B.*

Surányi Miklós irodalmi tanulmánya. (*Eliziumi mezőkön*, Budapest, 1924.) Ezt a komoly becsúggyal írt és takaros kiállítással megjelent kötetet már csak biztató tünetül is örömmel kell üdvözölni. A magyar regényirodalom klasszikus idejének nemes hagyománya, hogy ez irodalmi ág jelesei elméleti fejtegetésekben is szívesen tisztázták felfogásukat, kivált a maguk művészetének területét illető kérdésekben. Újabb belletristáink feltűnő módon szakítottak ezzel a hagyománnyal. Mintha óvakodtak volna bepillantást engedni írói műhelyükbe — s néha talán jó okuk is volt erre az óvatosságra; aligha lett volna érdemes nagyon érdeklődni egynemű olyan író vélekedései iránt a regényírás felől, ki ennek problémáin nem sokat elmélkedett, annál többet a napi divatont, s ennek megfelelően bukdácsolat ide-oda, biedermeierből borzalmakba, buddhizmusból freudizmusba. A legújabb időkig jóformán Ambrus Zoltán volt az egyetlen, ki a regény és novella területéről átszántott az irodalmi esszé meglehetősen parlagon heverő síkjára is. Irodalmi kérdésekbe bevilágító vagy írói arcoképeket megrajzoló tanulmány-kötet nálunk szépíró tollából valóban esemege-szamba megy, holott pl. France, Chesterton, Rolland vagy Merezkovszkij efféle könyvei rendre megjelennek magyarul s úgy látszik, hova-tovább részévé válnak a magyar olvasók mindennapi szellemi táplálékának. Miért lelnek oly kevés követőre? Közönségünkben nyilván

telnek hazai íróink ilyenmű dolgozatai számára is, kiknek azonfölül az olvasókat amazokéinál közelebből érdeklő kérdésekről lehetne mondanivalójuk.

Surányi Miklós írói egyéniségének felőtli és rokonszenves vonása hivatását megbecsülő komolysága, s e hivatás szolgálatába állított buzgó erudíciója. Ha szaporán ír is, s némely lapján nyomot hagy is a határidő kényszere, minden művével s rendszerint már széles alapokra vetett témáival is elkülönül a sívár átlagtól; regényírói s nem regényszállító sikereik sarkalják. S tehetsége mellett bizonyára nem utolsó sorban e komolyságnak szólt Surányi eddigi pályáján is olvasói érdeklődése, bírálóinak méltánylása s az irodalmi társaságok elismerése.

A múlt évben a Kisfaludy-Társaságban neki juttatott helyet *A peszsimista regényről* szóló tanulmányával foglalta el. Fejtegetése nagy figyelmet keltett s nyilvánvalóvá tette az addig csak elbeszélő műveiből ismert szerző ezirányú rátermettségét is.

Azóta egy *Nagy István* művészetéről írt derék tanulmánnyal újabb jelét is adta e hivatottságnak, míg most egész kötetnyi esztétikai dolgozattal tesz mellette ismét tanúbizonyságot.

Könyve tíz íven nyolc tanulmányt foglal magában. Az első a kötet címét magyarázza meg. A közműveltség s a szellemi cselekvő erő mai válságát rajzolja, a történelem e nagy siralom-periodusát, mikor „nincs könyv, nincs olvasó, nincs tudományos közvélemény... az egyetemek és akadémiák meggazdagodott kalandorok szeszélyes adakozókedvéből tengődnek...“ Ebből a rettenetes Tartarosból minden jó lélek kikívánczozik az *elyisioni* mezőkre. De hogy juthatni oda? Nekünk már apáink idilli élete is a boldogok szigetének tetszik, de ezt a patrioniumot örökre elszedte a háború. Homeros, Vergilius vagy Dante sem megbízható kalauzok; ők mindent tudnak az Elyisionról, csak éppen az odavezető utat nem. „De azért — vallja Surányi — van egy Elizium, ahol megpihen az ember. Ez az ő saját halhatatlan lelke, amely az olymposi szépség és krisztusi alázat örök harmóniájába olvaszthat minden

dolgokat földön és föld felett... Ez a könyv a visszavonult lelkek számarára készült. "Ezért kíván napi aktualitások helyett inkább a művészet örök kérdéseivel és jelenségeivel foglalkozni, a maiak közül csak azokkal, melyek már inkább a történelmi multhoz tartoznak.

Ugyane gondolkörben mozog az utolsó tanulmány is (*Vakondok-perspektiva*). „Ne áltassuk magunkat, hogy tisztában vagyunk azzal, mi történik most a kulturált világban. Jegyezzük meg: semmi mások nem vagyunk, csak kortársak.“ Érdekeségünket érezzük, de sorsunkból a tanulságot majd csak későbbi korok vonják le. „Mi nem látjuk magunkat.“

E két szélső dolgozat mintegy harmonikus keretbe foglalja a többi hatot. Ebből négy általános irodalmi kérdéseket taglal, s csak kettőt nyújt írói arcképet. Amazok csoportjában a *L'art pour l'art* című a művészet egyik legtöbb vitatott problémájában kíván világosságot teremteni. Ragyogó dialektikával tör lándzsát ama felfogás mellett, mely szerint „a szépség önmagából termeli ki törvényeit s ezek állandóbbak és abszolútabbak, mint a politika vagy erkölcs tan törvényei.“ E tételét pompás bizonyító anyaggal támogatja, s érvelése talán abban a fejezetben aratja legszebb diadalát, melyben Tolstoj „új művész“—éről tépi le az álarcot. Ezzel s ehhez hasonló helyeivel meggyőzően tiltakozik ama törekvés ellen, mely „mindenes cselédet akarna csinálni az irodalomból, hogy elvegye az erkölcs és politika körül szükséges mindennapi konyhaszolgálatot“. De mégis az az érzésünk, hogy e felfogással Surányi már meglehetősen megvilágított teremben gyújt fáklyát. A művészetnek így értelmezett öncélúsága alig vitás kérdés többé. A *L'art pour l'art* fogalma ma már nem a művészet, hanem a mesterkedés, nem a lényegret adó, hanem a pusztán ékítményes forma öncélúságának megjelölésére szolgál, és ellenzöi is ily értelemben szállnak vele perbe; nem az istenség elismertetéséért folyik a harc, hanem a túlzó ikonkultusz ellen. Mindamelltt Surányi szellemes vezetésével örömezt tekintünk végig a kérdés egész szövedékén, a konkluziójával pedig annál inkább egyetértünk,

mert annak igaza felöl már eleve is meg voltunk gyözödve.

Az ember és a mű c. elmélkedés az írói „személytelenség“ elvét fosztja meg 19. századi tekintélyétöl. Rámutat az irodalmi műfajok és irányok ösi kútfejére, az örök líraiságra, mely az alkotásban mulhatatlanul megnyilvánul, söt a képzelhető legegényibb jegyekben materializálódik. „Az író és a művész lelke — mondja igen szépen Surányi — ott piheg a mű bensejében, mint a szív az organizmus közepén.“ Ez irányban követeli a valódi kritikus fogékonyságát is, söt a jobbfiata olvasó élvezöképességét is lényegileg egynek valija a művész teremtoöstönével. „Minden ember hord magában egy művészt, csakhogy mindegyik a maga egyéniségéhez illó méretekben.“ Mintha Sainte-Beuve-öt hallanók: „Mindenkik hord a szívében egy halott költöt“.

A pesszimista regény c. dolgozata érdekesen mutatja Surányi gondolkodásának állandó erjedését, nézetekinek reviziójában való éberségét. Említök, hogy ezzel foglalt székét a Kisfaludy-Társaságban. Tanulmánya kevéssel utóbb megjelent a Budapesti Szemlében, valamint a Kisfaludy-Társaság Evlapjaiban is. Jelen formájában a dolgozat nem egyezik meg teljesen a régibb szöveggel, s a módosítások néha nemcsak stílusbeliek, hanem egyenest lényegbevágók. Gazdag genealogiai rajzát adja az irodalmi pesszimizmusnak, melyet egyidősnek tart az emberi szellem megnyilatkozásával, s mintegy a vallásalapító pesszimizmus örökösének. Példatára igen érdekes, de mi itt is úgy érezzük, valamivel többet markol a pesszimizmus fogalma alá, mint amennyit rajta manapság értünk. Amíg eszme és valóság között a XVIII. századvégi s főleg XIX. századi (természettudományos) szakadás be nem állt: modern értelemben pesszimizmusról alig beszélhetni. Az újabb irodalomtudomány pl. eléggé feltárta a görögség komor elemeit. Surányi is — éppen tanulmánya egyik olyan helyén, mely első fogalmazásában még nem volt meg — kijelenti, hogy „a görög szellemet gyermekek felületességgel mondjuk napfényesnek, vidámnak, olymposi módon derültnek“. Könyvében harminc lappal

előbb pedig maga is fenntartás nélkül beszél „az antik derű”-ről. S a nevezetes az, hogy alapjában mind a kétszer igaza van. Mert a görög szellemet annyira „fenéig tejfel”-nek valóban csak a mi mai szentimentalizmusunk látja; viszont az is igaz, hogy ez a szellem azért az idea és realitás tökéletes egységét mutatja s éppen a mi, értelmi „Spaltung”-ból sarjadt szentimentalizmusunk merőben hiányzik belőle. Ez okon amannak költői szimbólumai és allegóriái sem hasonlíthatók a pesszimista-realista világszemlélet mai irodalmi vallomásaihoz.

A *Panem et circenses* kivételkép nem a regény, hanem a dráma problémát bogozza, a mai drámáét, ami — nincs. Miért nincs? Surányi a korviszonyokból sejtí okát; ez a kenyérért harcoló, élvezetet kergető kor nem színpadra, hanem regénybe való téma, s talán ezért is éljük „a jó regények és rossz drámák korát”. Talán... Itt Surányi is „kortársi” szemmel ítél, s az irodalmak multjából felhozott példái sem mindig eléggé meggyőzőek. Azonfelül azt az „érdekes tünet”-et észleli, hogy „a regényírás és a lírai költészet akkor termel remekműveket, amikor a hagyományos irodalmi témakör és az akadémikus stílus dogmáit megtagadva l'art pour l'art irányzatba csap át, a dráma és a színpad mindig akkor hajlik le a zenitéről, amikor az öncélúság útjára merészkedik”. Ez aligha van egészen így. Surányi maga mutatott rá a műfajok eredendő egyneműségére: lírai alapjellemeikre. Ha már most a l'art pour l'art-t — mint fentebb láttuk — minden művészi megnyilatkozás alapfeltételévé szélesítette ki: nem valószínű, hogy ennek életrendje alól a dráma ekként kibújhassék. Péterfy Jenő negyedik év-tizeddel ezelőtt Kisfaludy-Társasági beköszöntőjében szintén a modern dráma válságáról elmélkedett. Nézei nem egy pontban érdekesen egybeesnek a Surányiéival. Hanem Péterfy az öncélúság kérdését nem vegyítette bele fejtegetésébe. s valóban ez a szempont — legalább a fenti megfogalmazásban — kevéssé látszik termékeny ötletnek.

A kötet két írói arcképe közül az első Anatole France-ról ad élénk, szellemes vázlatot (*France abbé véleményei*). Ennek most France ha-

lála külön időszerűséget is biztosít. Surányi főleg Brandes-szel helyezkedik szembe, ki életrajza hőseibe, nagy és mély filozófust lát. France — mondja Surányi — elsősorban művész; majd tovább megy: „France tökéletes művész. De nem regényíró.” S ennek az ítéletnek megoklása az egész tanulmány. Közben bőséges alkalmunk nyílik bepillantani Surányi művészi hitvallásába, s talán ez a dolgozat legfőbb érdekessége. Surányi éppen azokat az írói elveket vallja szentnek, miket France nemcsak magáénak nem vall, de iróniájával célba is vesz, mint általában minden célbavehető. France — szóban is, cselekvésben is — az elvtelenség embere, s ezért nem embere Surányinak. Szavak virtuózának tekinti, ki a szók művészetéért megtagadja a lélekét, s végül még a szót sem becsüli meg; húsz évig a rideg konzervativizmus, vén fejjel meg a kommunista propaganda bérencévé aljasítja. Surányi mindezt nem veszi nagyon tragikusan: „Anatole France nem az az ember, aki megjavítani vagy elrontani képes az emberiséget.” Hogy túlságosan ne higgyenek neki, arról maga gondoskodik légiónyi ellentmondásával. Brandes vért izzadt, hogy ezekben rendet teremtsen; végül France rajta is gúnyolódott. Surányi nem keresi — fölös buzgósággal — a „kulcsot” France véleményeihez, melyek nem egy írói jellem tövén fakadtak, hanem alkalmi szükségletből a stilisztá tolla alatt: „France abbé véleményei”: e címben már benne van az ítélet is felőlők.

Merezkovszkij portréja a kötet legterjedelmesebb tanulmánya s talán a legszebben megoldott része is. Surányi láthatóan vonzódik e hősehöz, s vele kapcsolatban a maga legkedveltebb területéről, a történeti regényről is szíve szerint szólhat. Merezkovszkij életrajza is nagyon érdekes előadásban szövődik a dolgozatba, s nálunk, hol a nagytehetségű oroszzt egyre többen olvassák, Surányi tanulmánya ezzel is széleskörű érdeklődésre számíthat. S ami Merezkovszkij legbuzgóbb magyar olvasói számára is nyilván meglepetés számba megy majd: Surányi finom penetrációval megmutatja regényeinek rejtett, „második” (valásbölcséleti) értelmét, az írónak

„Oroszország felé fordított arcát“. Ebben a legnagyobb mértékben megvan a Suránytól a l'art pour l'art nevében megtagadott „irányzatoság“. És szerzőnk itt is hű marad felfogásához: habozás nélkül a művész Merezkovszkij mellé áll az apostol ellenében. „Félünk, hogy eljön az idő, amikor Tolsztoj módjára ő is elátkozza multját és élete egyetlen céljává akarja tenni, hogy megváltsa az orosz népet. Úgy látszik, ez a sorsa minden orosz lángelmének.“ S itt önkéntelen arra gondolunk, amit Péterfy egy emberöltővel ezelőtt írt a *Háború és béké-ről*: „az íróból filantróp és misztikus lett, a megfigyelőből — fájdalom! — apostol. Mert egész evangéliumi működésében aligha lesz századrész annyi gondolat, mint amennyi érdekes alakja van ennek az egy előttünk fekvő regénynek.“

Surányi könyvének ily rövid ismertetéséből is kitetszik annak változatossága, nemes felfogása és egyéniségre valló eredetisége. Ami ellenvetésünk akadt, az is arra mutat, hogy a kötet mindenütt érdekes és elmemozdító. Az író gondolat kifejtésében nem mindig nyilatkozik meg a módszeres irodalomtudomány fegyelmeztsége, de gyakorló művész könyvével van dolgunk, s ilyenkor az író szubjektív „szentélyé“-be, leg-sajátabb „Elizium“-ába kínálkozó bepillantás dúsán kárpótol a szigorúbb szakszerűségért. Amit Surányi mindennél többre becsül, az a könyvének fejezeteinél valóban lépten-nyomon érezhető: „az író megjelenik a művei mögött“.

Mivel ez a szép könyv bizonyára eljut az olvasóközönség csekélyebb tájékozottságú rétegeihez is s e rétegek megbízható tájékoztatására mindenképen hivatott is, melleleg meg kell említenem, hogy a benne előforduló neveket nem egyszer helytelen írással idézi; több lapján ilyenek találhatók: Pallas *Athenae*, Beethoven, Nietzsche, Péterfy Jenő. Ezek eredhetnek tollhibából vagy a revízió pontatlanságából. A könyv újabb kiadásában valamennyit ki kell gyomlálni. Olvasóink átlagos biztossága e tekintetben sokkal kevésbé kifogástalan, semhogy ne kellene nagy gondot fordítanunk rá, hogy a műveltségi fogalmak helyes alakban rögződjenek meg tudatában.

Rédey Tivadar.

Szinnyei Ferenc: Kármán József és az Uránia névtelenjei. Budapest, 1924. Felújulás-korabeli irodalmunknak legkitűnőbb prózaírója kétségkívül Kármán József volt. Legújabb irodalomtörténetírásunk azonban abban a kényelmetlen helyzetben volt vele szemben, hogy voltaképpen nem tudta, mely munkák fűződnek teljes bizonyossággal az ő nevéhez. Mert a folyóiratában, az *Urániában* megjelent cikkek jórészenek szerzője nincsen megnevezve. A kérdés tisztázására Sinnyei Ferenc vállalkozott. Megállapítja, hogy az Urániát mindenestre Kármán szerkesztvén, a K—n jelzésű cikkek okvetetlenül tőle erednek. E cikkeket most már tartalmi, stilisztikai és nyelvi tekintetben szigorú vizsgálat alá veszi, s finom és éles elemző módszerrel mutat ki egyezéseket köztük és a kérdéses művek között. E módon azután bizonyossá válik, hogy az Uránia legjobb dolgozatai, a *Fanni hagyományai*, *A nemzet csinosodása*, *Egy új házasság levelei*, *A módi és Fejvesztés* Kármán eredeti művei vagy legalább is az ő szabad átdolgozásai. Sinnyei Ferenc érdeme, hogy e kérdés tisztázódott, s hogy most már Kármán József irodalomtörténeti helye teljesen megállapítható.

— bs —

Vucskits Jenő: A stílus alapkérdései. Vucskits Jenő e „Vázlat“-a (mely csak anyagi eszközök hiánya miatt vázlat) nemcsak új eszméket vet föl tárgya körül, de határozott, részletekig kidolgozott módszert ajánl a magyar stílus tanítására. Módszerét a középiskolák I—VIII. osztályára vonatkoztatva mutatja be e kis füzetben. Lapunk olvasóit ily szigorúan szakkérdések részleteiből tárgyalásával nem terhelhetjük s így csak általánosságban jegyezzük meg, hogy szerzőnk módszere első pillanatra is tetszetős, világos s ami a legfontosabb: gyakorlati. Emellett jó részében a tanításnak oly eredeti fogásait alkalmazza, melyek felhasználása pedagógiánknak határozott nyeresége. Módszerének ez eredeti elemeit ezért a szakörök figyelmébe ajánljuk; ha Vucskits egyik-másik gondolata kihívna is ellenmondásukat, maga a vita megtermékenyítené stilisztika-pedagógiai irodalmunkat.

A tanulmány módszertani része előtt Vucskits igen mélyreható fejtegetéseket ad a stílus alapkérdéseiről. Megállapítja, hogy élmények nélkül nincs stílus s ez élmények (a lélek tehetségei közül egyesek bizonyos örökletek, hajlamok révén különösen törekszenek rá, hogy kifejeztessenek) éppúgy jellemzői a fajnak, mint az egyének. A fajnak is megvannak a maga látási, hallási, mozgási stb. formái, melyek által más fajtól különbözik s melyek alapján Vucskits részben a történetből, részben a magyar népjellem *kitűnően összeállított adataiból* vezeti le, hogy a magyar faj nem a doktrinázó fajták közé tartozik s „köröszt-metszete gyökeres germán ellentét”. Ennek következtében az iskolának is a fajból kell fakadnia, magyaros élményt kell fakasztania. *„Élessük át az egész magyar irodalom minden értékes alkotását részint eredeti formájukban, részint művészi értékű átírásokban s ez legyen I—VIII-ig olvasókönyveink tartalma.”* Tanulmányozzuk népköltésünket s szórjuk két kézzel a nebulók közé virágzásait. Eddig nagyon elhanyagoltuk a *közmondásokat*, pedig ezek tartalma a leggyökeresebb magyar élmény: a mély, elmés magyar filozófia. Életük története a magyar társadalmi élet története kivonatban; hangulatuk és leleményük a magyar szív, a magyar szem, a magyar formakészség legelrejtettebb életműködését ismerteti meg s ennek ismerete alapján szászorosan érezhető egy Vörösmarty, Kemény, Madách magyarsága. *„A közmondások stílusa nélkül mit is ismerek meg a magyar stílus törvényeiből?”* Szerző itt szépen jellemzi közmondásaink kedélyét, bensőségét, szellemességét, hogy aztán a magyaros szerkesztésre, a szabad, korlátlan magyar képzelet jellemzésére stb. térjen át.

E nagyon is vázlatos kivonat, mely szerző „Vázlat”-ának is csak halvány váza, nem karolhatja fel a kis tanulmány bevezető részének legtöbb értékes gondolatát. Vucskitsnál e gondolatok különben csak kiinduló pontul szolgálnak; mintegy ugródeszkái pedagógiai fejtegetéseinek, melyeken mint vezérgondolat húzódik végig, hogy gyermekeinket csak lassan, fokról-fokra, előzetes látási és hallási gyakorlat után vezessük az absztrakciók világába.

A vallás erkölcsi nevelésre nézve is megszívlelendő tanácsokat tartalmaz e kis tanulmány, melyet nemcsak eredeti eszméiért, de forró nemzeti érzéseért is ajánlunk a pedagógiai körök figyelmébe *Hartmann János.*

A francia felvilágosodás és a forradalom eszméi Magyarországon. Alapos elmélyedés, széles köröket felölelő, beható kutatás jellemzi Eckhardt Sándor tudományos munkáit. Most a fenti cím alatt adott ki az „Ember és Természet” című sorozatban egy igen eredeti és tanulságos kötetet, melynek ahány lapja, csaknem mind újat, rég elfeledettet, nehezen hozzáférhető, vagy kellően eddig nem mérlegeltet tár fel gazdag sorozatban, s új és termékeny szempontok megvilágításában. A magyar irodalomtörténet ifjabb tudós munkásai követésre méltó példát találhatnak e műben, mint kell és lehet szaktudományuk saját problémáit az egyetemes szellemi élet szakszerű szövevével kapcsolatban vizsgálni és megérteni, másfelől pedig a szakszerű elmélyedés eredményeit élénk, megelevenítő közlési modorral sokak számára is hozzáférhetővé tenni.

A francia forradalmakat szerinte is az eszmék készítették elő és hozták létre. Készséggel csatlakozunk mi is e régebbi idealista felfogásához, szemben a radikális materialista tanítással, melynek, úgy látszik, fogalma sincs a Nyugat utóbbi félezedévének szellemi fejlődéséről, sőt még arról sem, mire untalan hivatkozik, gazdasági és társadalmi viszonyainak alakulásáról a mondott idő alatt, a kapitalizmus szelleméről, s a századokon át kialakuló új ember-típusnak ez új világrénddel való összefüggéséről.

Röviden, minden fölösleges bőbeszédű kitérést mellőzve, vázolja a szerző a felvilágosodás lényegét és Európában való elterjedését. Belemélyedt a hatalmas anyagba, s a reá vonatkozó legmodernebb nyugati eredményekkel is tisztában van. Pár sorban kitűnően tudja éreztetni az egész mozgalomnak idealisztikus jellegét. A nyugati embernek u. i. csaknem új vallásává vált ez egy időben. Volt persze régebben s visszája az éremnek; voltak akkor is, akik a legszellemtelenebb, durva materializmussal ámitották önmagukat, de ez csak *egy* csoport, egy töredék volt.

Szinte meghatva olvassuk ma Fazekas Mihály ódáját a Debreczeni Kalendariumhoz, de még inkább a Nemcsak az érzésű gróf Batthyány Alajos diétai beszédjét. Nemcsak azt látjuk, hogy a „ditső nemzet“, mely „a' vitéz korban egekig ragyogott“ nem maradt éjben „a' világosság kiderült korában“ sem, hanem azt, hogy legjobb fiai s egyben legmagasabbban álló polgárai példátlan önzetlenséggel küzdöttek nagy eszmék megvalósításáért. Ez már előre is biztosítékul szolgált arra, hogy nálunk semmiféle olyan erőszakos kirobbanástól nem kellett tartani, amilyen nyugaton bekövetkezett. Egy olyan művelt nemesi középosztályunk volt ekkor, amelyhez hasonló azóta sem akadt. Mi sem mutatja jobban az akkori magas szellemi színvonalat, mint az a tény, hogy a felvilágosodás hívei is tudtak már nálunk találni kritikát gyakorolni a felvilágosodás túlzásaival, kinövéseivel szemben.

Az állami és a vallási élet érezte meg az új szellem hatását. Az elsőre nézve Montesquieu hatása a legfontosabb, aki „predesztinálva volt arra, hogy a Habsburg-ellenes magyar nemesség kedvenc olvmánya legyen“; ő szerinte ugyanis „a nemesség a monarchiának elengedhetetlen feltétele: enélkül a monarchia despotizmussá fajul“. A főtanulása, melyet a magyarok az *Esprit des Lois*-ból merítettek, a hatalom megosztásának elve volt. Erősen hatott mellette a *Contrat Social* is, a társadalmi szerződés gondolata. Nagyon érdekes, amit Eckhardt ezzel kapcsolatban a sztoicizmusról és a kálvinizmusról ír; nem véletlen, hogy a társadalmi szerződés újabb formulázói (Rousseau is) kálvinisták! Hazánkfiáj nemcsak a híres francia gondolkodótól veszik idevágó eszméiket: nagy szerepe volt még különösen a bécsi Martini-nek e téren. Már Bessenyei is egész sorát ismerte az ilyen elveket hirdető bölcseleknék. Különbösen is „régii magyar tendenciák, politikai erők kapnak így racionalista színezetet“. Gyönyörűen alakul ki azután itt a kép, hogy mikép kerül szembe a fölvilágosodás önmagával: II. József a Társadalmi Szerződésre hivatkozó nemességgel.

Rousseau tanait használják föl a polgári elemek is, mikor a rendi ország alapjait döngetik. A legna-

gyobb következetességgel Martinovics, a magyar jakobinusok feje, építette politikai gondolkodását a *Contrat Social*-ra. „A Társadalmi Szerződés gondolata rendkívül fogékony talajra talált Magyarországon. A francia forradalom természetjoga keresztül-kasul járta az elméket nálunk is, behatolt a gondolkozó, olvasó, sőt a csupán társalkodó emberek észjárásába, csakhogy a társadalmi osztályok és egyének különféleképen reagálnak rá, szükségletükhöz és természetükhöz képest“. Állítsuk mindjárt e mellé Eckhardt egy megállapítását: „Ha a mérleget felállítjuk, olyan eredményre jutunk, amit sejtettünk kezdettől fogva: a magyar társadalom egyes rétegei műveltségük arányában szívták fel a francia forradalom eszméit. A főnemességet azonban — mega nemesség nagy részét is, tehetnők hozzá —, természetes konzervativizmusa és politikai érettsége megőrizte az elhamarkodott tettektől; a Martinovics-pör vádlottai, az egy Sigrayt kivéve, a magyar „tiers état“-ból kerülnek ki: még a két forradalmár gróf: Fekete János és Sztáray Mihály sincs köztük.“ Kiegészítve ezt a könyv egy másik mondatával: „a materializmusnak bizonyos primitív formái és a praktikus életre vonatkozó jelentékeny következményei könnyen hozzáférkeztek a pozitív, kézzelfogható értékeket mindig túlbeesülő polgár eszébe“ — végkép kialakul előttünk a mult, jelen és jövő képe.

A könyvnek az egyházzal és vallással foglalkozó része szerencsés fokozással adja az ellenséges áramlatok rajzát: deizmus, materializmus. Látjuk, hogy a kevésbé veszelésnek tetsző deista nézetekből mint nő ki úgyszólván önmagától a legbotorabb, legdurvább anyagimadás. Igen tanulságos ez az egyszer megindított szellemi erőhatások útjaira, sőt megállíthatatlanságukra nézve is. Nagyon érdekes az ezen áramlattal nálunk igen sok helyen összefonódó vallási türelmetlenség kérdésének a boncolgatása. Az intolerancia úgyszólván belekergette a protestáns elemeket abba, hogy deistákkal, sőt még veszelésesebb elemekkel is közös frontot képezzenek, ha csak bizonyos kérdésekben is.

A harmadik rész a forradalmat, vagyis ennek hazánk lakosaira tett hatását vizsgálja. Rendszeresen megrajzolja az újságok, könyvek, egyes személyek szerepét — köztük a hírhedt Trenck Frigyesét —, végül pedig a magyar forradalmárokat mutatja be. Ezeknek legnagyobb részét bizony nem lehet túlságosan komolyan venni és bizonyos, hogy, ha a félelem és idegesség nem vezette volna a kormányon lévőket ezekben a rendkívüli időkben, ők maguk is sokkal kevésbé tragikusan fogták volna föl a dolgot, ami jó néhány naiv rajongónak, meg temperamentumos, politizálgató, elégedetlen magyarnak életét vagy szabadságát mentette volna meg. Itt sokkal jobban voltak alkalmazhatók azok az eszközök, amelyeket Eckhardt a negyedik részben reakció cím alatt foglalt össze. Irodalmi, propagandisztikus ellenakció ez, amelynél azonban hatásosabbnak mutatkozott — éppúgy, mint Németországban — magának a francia forradalomnak az elfajulása, a vérengzésbe, örvöngésbe fulladása. Ez mindennél jobban lehűtötte a polgári kedélyeket, melyek végeredményben mégis csak a rendet tartották kívánatosabbnak, hasznosabbnak.

Az egész nagy horderejű szellemi mozgalom idealisztikus oldalait mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a benne diadalra jutó haladás eszméje egy igen mélyen fekvő erőt

bolygat meg: „a nemzeti érzést, mely a nagyarányú nemzeti fejlődésnek és a sajátos magyar kultúrának lett a kútfeje.“ „A felvilágosodás, a tökéletesedés, a haladás eszméje kitermeli a magyarnyelvű irodalmat, még pedig azért, mert csak ezen az úton lehet a magyar nemzetet az emberiség szüntelen tökéletesedő kultúrájának részesévé tenni.“ Már ez is mutatja, hogy milyen szoros kapcsolat van irodalmunk s e szellemi mozgalom között, de részletekben így alig is sejthető gazdag aratás kínálkozik e téren. Kár, hogy a szerző ezúttal nem vihette tovább a tárgyalást; örömmel üdvözlönnék tőle egy második, sőt harmadik kötetet is, melyekben a XIX. század további folyamán mutatná ki ezeknek az eszméknek szerepét, átalakulását, hatásukat az életre s az irodalomra. Érdekes és eléggé meg nem becsülhető bepillantást nyújt e lapokon a kialakuló modern magyar szellem kezdeti stádiumaiba. Érdekesen vizsgálja a közös európai fejlődéssel való összefüggést, megsejteti a Nyugat néven összefoglalt kultúrközösség nagy egységét, ezen belül hazánknak speciális helyzetét, amely legjobban éppen ilyen szellemi erőkké váló viaskodásában tűnik ki. Egy olyan épülethez rakta le a szerző ezzel az alapkövet, amely még sok munkát fog adni, de amely egyik szép emléke marad századunk tudományosságának. *Koszó János.*

Gróf Apponyi Sándor. Az Apponyi-családban a tudományok kedvelése és a szónoki tehetség örökletes tulajdonság. Apponyi Sándor nagyanyjának, *Nogarola Teréznek* ősei közt még olyan tudós nő is akad, aki a pára előtt szónokolt. Mivel nagyon vallásos is volt, jelképe lehetne az Apponyi-családnak. *Apponyi Balázs* a tizenhetedik században nevezetes latin költő volt: verses zsoltárait Hegedüs István az Egyetemes Philologiai Közlönyben nem győzi eléggé magasztalni.

A tudányszeretetről *Apponyi Antal* tett ékes tanúbizonyságot: 1774-ben könyvtárat alapított s folytonos gyarapításaival, mely a tudomány őszinte szeretetéből, nem családi hiúságból fakadt, a legkiválóbb családi könyvtárrá fejlesztette azt, mely ritkaságairól a külföldön is híressé vált.

Érdekes nemes verseny indult meg ekkortájtban főuraink közt a könyvtáralapítás terén. Könyvtárat alapít gróf Teleki Sámuel Marosvásárhelyen, gróf Festetics György Keszthelyen, Esterházy Miklós Kismartonban; Nagycenken gróf Széchenyi Ferenc; sőt könyvtáralapító I. Ráday Gedeon is, habár már apja, Ráday Pál a költő vetette is meg a híres péceli könyvtár alapját. E hatás sodrába került Tököly Száva is, aki szerb létére jó magyar is tudott lenni, sőt 1802-ben a magyar alkotmányok védelmére is kelt és aki nemes ízlésről és kiváló szakértelemről tanuskodó könyvtárával a tőle alapított Tökölyanumot gazdagította. Ezek a főurak nemesak gyűjtötték, de ismerték és szerették is a könyveket. Valódi bibliofilek voltak.

Gróf Teleki Sámuel, aki Janus Pannonius műveit is kiadta, oly jól meg tudta ítélni, hogy melyik klasszikus kiadás és miért értékes vagy értéktelen, mint akármelyik tudós szakember. Apponyi Antal is ilyen

volt, *gróf Apponyi Sándor* is ide tartozik, de benne fokozottabb mértékben van meg ez a könyvszeretet és tudománykedvelés.

Mi irányította figyelmét az avult foliánsok, szüette nyomtatványok felé? Mi keltette fel érdeklődését azok iránt? Nem tudunk beszámolni vele. Azt nem mondhatjuk, hogy a már meglévő könyvtárban játszadozott, mint gyermek, mert hiszen a fia, Rudolf, Londonban és Párizsban élt, mint követ, de bizonyára azért sokat beszéltek családi körükben is ritka és értékes könyvekről. A valóság az, hogy mióta az eszébe tudta (amint a magyar szólás mondja), a régi könyvet mindig szerette. Még csak gimnazista diák volt és tanárainak egy vizsgálat alkalmával már egész előadást tartott a klasszikus aucto-
 rök különböző értékű kiadásairól. Tizen-
 négyéves korában már London sőtét
 zugantiquariumait bújta s egy ilyen-
 ben vette meg a Tottenham Courton
 pár shillingért Laskói Osvát prédiká-
 ciónót. Az volt legnagyobb gyönyör-
 rúsége, ha valami olyan ritka nyom-
 tatványra akadt, amiben szó esett
 Magyarországról. Ilyen könyv pedig
 nagyon sok van, mert régen többet,
 vagy legalább is annyit beszéltek
 Magyarországról, mint Angliáról,
 Francia- vagy Németországról. Má-
 tyáshoz Budára úgy jártak a tudó-
 sok, mint Firenzébe a Mediciekhez,
 de nemesak Mátyáshoz, hanem Sár-
 várra Nádasdyhoz, Németújvárra a
 Batthyányakhoz, még pedig olyan
 tudós, mint Clusius, Csáktornyára
 Zrinyihez és mindnyájan elragadta-
 tással hirdetik a meglátogatott főur-
 műveltségét, ízlését, tudománykedve-
 lését, magyaros vendégszeretetét és
 bőkezűségét. Csak most vagyunk
 ilyen elesett állapotban. Apponyi
 Sándor magyar szíve megdobbant,
 valahányszor egy ilyen könyvet ta-
 lált s még később is, midőn meg-
 őszült fejjel számba veszi gazdagsá-
 gát s leírja kincstára kincseit, meg-

érezzük a leírás kísérő szavaiból, hogy mégegyszer átéli a mű megszerzésekor érzett igaz, nemes (mert hazafias érzésből fakadt) örömet.

Mennyi kincset hordott össze több mint félszázad alatt, arról az a két amateur-kiadású, díszes, merített papírra nyomtatott katalógus-kötet tanuskodik, melyet 1900—1902-ben „*Hungarica*” címen saját költségén adott ki, kétféle kiadásban: az egyiket magyar, a másikat német kísérő szöveggel.

Azt ne higyjük azonban, hogy Apponyinak csak annyi ritka, becses könyve van, amennyit ebben a katalógusban leír. A valódi bibliofil szenvedélyéről nem tud, nem akar (miért is akarna?) lemondani. Apponyi a katalógus megjelenése óta mégegyszer annyi ritka és értékes könyvet gyűjtött s ezeket az előbbi módszer szerint szintén mind leírta, ismertette, kivonatolta. Mert az előbb említett katalógus se száraz könyvcím-tár, hanem a könyvek életrajza. A tudós ismertető elmondja benne, amit a könyv történetéről megtudhatott, azután elmondja, vagy közli belőle, ami a magyar irodalomtörténezt, historikust vagy művelődéstudománytörténetirőt érdekelheti; megmondja, mikor, hogyan készült, kinek ajánlotta stb. Nagy munka ez, ha meggondoljuk, hogy ebben a katalógusban 1538 könyveim van, s amelyikben ilyen közleni vagy magyarázni való akad, arra mindre felhívja a figyelmet kedves keresetlen, szellemes előadásban. Apponyinak ehhez át kellett tanulmányoznia azt a művet, sőt úgy látjuk, hogy nemcsak azt tanulmányozta át, hanem a rávonatkozó irodalmat is. Külföldön e mű valószínű bibliográfiai kézikönyvvé vált s antiquáriusoknál szállóigészerű kifejezés: „*Nicht bei Apponyi!*”

A harmadik és negyedik kötet sajtó alá rendezésén most fáradozik a nyolevan éves bibliofil, helyesebben csak dolgozik, mert friss szellemi ereje a fáradságot nem ismeri. Ilyen magas korban ilyen szellemi frissesség és jó egészség, energia és munkakedv úgy látszik, szintén öröklött családi vonás.

Ha az ember Apponyi társaságába kerül, gyűjteményének nevezetesebb ritkaságai, megszerzésének körülményei stb. rendre szóba kerülnek s érdekesen és tanulságosan tud el-

beszélni a Zsámboki-kiadványokról, az Aldus-nyomatványokról, Maximilianus Transylvanusról, Ricciusról, Georgievics Bertalanról és annyi sok más régi író műveiről s olykor azzal lep meg, hogy mithikussá vált bibliográfusokról vagy kiadókról (mint Firmin-Didot), mint barátjairól emlékezik meg. Ekkor eszmélnünk egyszerre magas korára, amit fiatalos, eleven előadása teljesen feledtet velünk.

Vannak olyan ritkaságai is, amelyek az ő szívügyének tekinthetők. Lengyeli látogatásom alkalmával egy ízben egy belső szobába vezetett engem s ott egy díszes szekrényről remekműtű régi nyomatványokat szedett elő: ezek voltak a *Nogarolaritkaságok*.

Nagyapjának, Antalnak, Nogarola Teréz volt a felesége (arcképe férjével, a Rudolféval és nejével [Benkendorf-leányéval] együtt Apponyi Rudolf 1913—14-ben Párizsban kiadott háromkötetes „*Journal*”-jában jelent meg): ez magyarázza meg a Nogarola-család irónői iránt való különös hajlandóságát. A renaissance korában különösen nagy hírnévre tett szert Nogarola Angela, Zenevera és Isota. Ez a két utóbbi nőtestvér volt s leánykorában mind a kettő egyforma buzgósággal olvasta a klasszikus auctorokat s fáradhatatlanul írta a tudósokhoz az üdvözlő- vagy tudakozó-levelet. — Hasznolt váruva cserébe érte. De azért nem afféle pártában maradt Blaustrumpfok, hanem szépek, fiatalok, gazdagok voltak, előkelő veronai ősnemes család sarjai. Egy kortársuk (Ábel Jenő fordításában, akinek akadémiai székfoglalójából vettük a rájuk vonatkozó adatokat) így jellemzi őket: „Szemök, homlokuk, arcuk, piciny ajkuk, szép orruk, elefántcsont kezök, arany hajuk és többi tagjaik úgy vannak alkotva, hogy szebbet, édesebbet, csodálatra méltóbbat nem is képzelhet magának az ember. Gyakran olvastam a görög Ilona szépségéről, mely Trója vesztét okozta, de hiábavaló dolog volna őt a Nogarola-nővérekkel összehasonlítani, mert mindenki azt hinné róluk, hogy az égből szállottak le hozzánk. Járás közben csak úgy ragyognak a jóságtól, jókedvtől és szerénységtől, úgyhogy mindenki kell hogy csodálja őket, kell hogy hihetetlen szerelemmel teljék el irán-

tuk. Úgyes kezekkel édes hangokat csalnak ki a citerából, művészi táncokat lejtenek, hogyha pedig énekelnek olyan a hangjuk, mint az angyaloké. Hozzájárul még, hogy oly sikerrel foglalkoznak az irodalommal és ékesszólással, hogy nem habozom őket az éltebb és legékes-szólóbb emberek közé sorozni, bár alig töltötték be életük négy lusztrumát (azaz huszadik évüket)...“ Ha e dicséret felét a humanista író szokásos áradozásának vesszük is, de különösen Isotának mégis kiváló hölgynek kellett lennie, mert 1450-ben a nagy jubileum alkalmával V. Miklós pápa előtt elragadó szónoklatot tartott, azt a levelét pedig, amelyben II. Pius pápát (Aeneas Sylviust) arra buzdította, hogy a kereszténység ellenségét, a törököt űzze ki, nyilvánosan felolvasták s a híres Besariont is annyira fellekesítette, hogy elment Veronába, hogy lássa és beszéljen vele s visszatérte után úgy nyilatkozott róla, hogy inkább isteni, mint emberi lény az... Nővére, Zenevera, már ekkor régen aszszony volt. Mikor kedvére való ké-rője akadt, férjhez ment s örökre búcsút mondott a tudományoknak, de Isota hű maradt első szerelméhez: örök lemondást fogadott s főleg az egyházi atyák tanulmányozásába merült el. Érdekes művet írt arról a kérdéstről, hogy Ádám vagy Éva volt-e bűnösebb az elesésben? Előbb Foscarinival, Velence követével s több olasz város helytartójával levelezett e tárgyban s később e levelezést dialógus formájába öntötte. Isota természetesen Évát védelmezte, de a vitét se jobbra, se balra nem tudták eldönteni s végül az Ádámot védő Foscarini egy udvarias bókja fejezi azt be. Az ilyen kérdések vitatását ma elméleti játéknak tartanak, de abban a korban komolyan foglalkoztak ilyenekkel s Isotának ügyes dialektikája rendkívül növelte népszerűségét. Ennek az Isotának és a család többi író-író tagjainak iratait Apponyi éveken át nagy buzgalommal gyűjtötte s azután megbízta Abel Jenő híres tudósunkat azok sajtó alá rendezésével, valamint Isota életrajza megírásával s két remek kötetben merített papíron sajtó költségén kiadta Bécsben 1886-ban.

Családja iránt való kötelességet vélt teljesíteni, de egyszersmind

nagy szolgálatot tett a történettudománynak is, midőn megkezdte a családi levéltár kiadását. Ekkortájtban nemes felbuzdulásból egymásután jelennek meg a Zichy Károlyi, Sztáray, Teleki stb. családok oklevelei, Apponyi sem maradtatott el s Kammerer Ernővel sajtó alá rendeztette és kiadta „*A Pecz-nemzet-ség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrzött oklevelei. I. kötet: 1241—1526. (Budapest, 1906)*“ címmel.

De nem kevésbé érdekelte őt annak a vidéknek a multja is, ahol nagykiterjedésű birtoka feküdt. 1881-ben egy fiatal ember került Lengyelre plébánosnak, a 27 éves Wosinsky Mór, aki papi teendőin, egyházi munkakörén kívül szabad óráiban régészettel is foglalkozott. Egy ízben — mint Ortway emlékbeszéde elbeszéli — patronusa társaságában kikocsizva, a „Törökvágás“ néven ismeretes erdőrésztetre terelődött a társalgás. Ez szintén Apponyi-birtok volt. Wosinsky ajánkozott, hogy próbaátsátással győződik meg arról, mit rejtegetnek annak hantjai? A gróf maga is kíváncsi volt rá s az átsátásra nemcsak engedélyt adott, hanem a szükséges anyagi támogatást is rendelkezésre bocsátotta. A próbaátsátás (az 1882. év őszén) kőkorszakbeli troglodita nép csontvázait, vadász- és konyhaeszközeit hozta felszínre. A gróf tudomány-szeretetét mindennél ékebben bizonyítja, hogy 25 kataszteri hold területét kivágatta, hogy az őskori temetőt feltárni lehessen. 1889-ig több mint 12.000 darab régészeti tárgyat ástak ki s Lengyel az egész tudós világ érdeklődését magára vonta. Hírneves régészek jöttek-mentek, írtak, tudakozódtak Lengyelről. Lejött Berlinből Virchow Rudolf s „Excursion nach Lengyel“ e tanulmányban számolt be a berlini anthropológiai társaság szakfolyóiratában. Ranke János Münchenből, Heger Bécsből s elragadtatással emlékeznek meg a Lengyelen töltött időkről. (Nevük nemcsak tudományos jelentéseikben és tanulmányaikban, hanem a lengyeli vendégkönyvben is meg van örökítve.) Virchow társai nevében is azt írja, hogy csak azt sajnálták, hogy egy oly művelt s kedves családtól s a régészre oly tanulságos környezettől el kellett válniuk.

Igy átsátta fel azután Wosinsky

ugyancsak Apponyi ösztökélésére az úgynevezett zsinórdíszítésű kerámiai leleteiről híressé vált „Csont-hegyet” is.

Önzetlen tudányszeretetét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy az összes leleteket Wosinskyvel egyetértve 1895-ben Tolna vármegyének ajánlották fel s ezzel megalapították a szekszárdi Tolnavármegyei Múzeumot. Minő eredményt szül az a ritka szerencse, ha fáradhatatlan, kutató tudós ilyen hasonló lelkes, áldozatkész, buzgó, megértő mecénásra akad! A nemkülönben híressé vált kurdi leletet — az etruszk eredetűnek tartott bronzesöbröket — szintén Wosinsky buzgósága és Apponyi áldozatkészsége mentette meg a tudomány és a Magyar Nemzeti Múzeum számára.

De Apponyi nemcsak alapos műveltségű és széles látókörű, tudomány és művészet iránt egyformán fogékony mecénás, hanem maga is alapos szakavatottsággal szólott hozzá tudományos kérdésekhez, mint *Maximilianus Transylvanusról* (M. Könyvszemle), *Pordenone magyar nemességéről* (Arch. Értesítő) stb. szóló dolgozatai bizonyítják.

Különös ismertetést kívánna ritka ízléssel és szakértelemmel gyűjtött magyar történelmi metszelgyűjteménye.

Természetesen a tudományos foglalkozás és könyvgyűjtés mellett a maga főrangú társaságától sem vonult vissza: magas zászlósúri méltósága és az aranygyapjas rend annak tanúbizonysága, hogy nemcsak a könyvbarátok és a tudománnyal foglalkozók tekintenek reá tisztelettel, szeretettel és elismeréssel.

A Magyar Bibliofil-Társaság március 23-án tartott közgyűlésén lelkesen ünnepelte díszelnökét és nesztorát nyolcvanadik születésnapja alkalmából; újabban pedig, mikor rendkívüli értékű bibliofil gyűjteményét a hozzátartozó segédkönyvtárral együtt Nemzeti Múzeumunknak ajándékozta, a nemzetgyűlés törvénybe iktatta az adományozás tényét. A magyar könyvnek, a magyar tudományosságának, a magyar művelődésnek minden igaz barátja, amily örömmel vett részt az említett ünneplésben, oly teljes tisztelettel és hálával üdvözlí őt ez utóbbi alkalomból.

Décsi Lajos.

Zenei szemle.

Zeneművészetünk érdemes egyesületének, a Filharmóniai Társaságnak utolsó négy hangversenyéről egy szó tudósítás sem jelent meg az újságokban. A Budapesti Napilapok Zenekritikáinak Szindikátusa ugyanis „haragban van” a filharmónikusokkal és Dohnányival, az egyesület elnökével. Kinek van igaza? — nem tartozik a nyilvánosság elé. Annyit azonban megjegyzünk, hogy — úgy látszik — a zenekritikusok hívebben szolgálják a Szindikátust, mint ami kötelességük volna: a nyilvánosságot, a közönséget, a magyar zenekultúrát. Miután az agyonhallgatott filharmóniai hangversenyeken nagy magyar zeneművészeti értékekkel ismerkedtünk meg, ezekkel bővebben foglalkozunk.

Psalmus hungaricus. *Kodály* Zoltánnak, egyik legnagyobb zene-költőnknek magyar zsolttárát, a *Psalmus hungaricus*-t a negyedik filharmóniai hangversenyen (december 1-én) másodsorú adtak elő. Miután rendkívüli értékek rendkívüli elbánásban részesítendőek, tüzetesebben kell foglalkoznunk vele.

A *Psalmus hungaricus* Buda és Pest egyesülésének félszázados évfordulójára készült. Tenorszólo, vegyeskar, gyermekkar és zenekarra írott grandiózus zsolttár. Szövege az 55. zsolttárnak szabad magyar átültetése, mely Kecskeméti Vég Mihály protestáns prédikátor műve. 1561-ből. Mint a tizenhatodik század számos magyar verse, ez a zsolttár is tele van az üldözött költő keserű önvallomásával. Gazdag, izzó erejű nyelve hatalmas kitérésekre és keserű borongásokra ad alkalmat a zeneköltőnek.

Zenekari bevezetés nyitja meg, mely után fojtott alt és basszus uniszónóval lép be a kar. Örökszép korál. Egyszerűségében fenséges ez a dallam. Régi magyar epikus énekekkel rokon. Ez a korál és négy visszatérő motívum szövi át az egész kompozíciót. Dávid panaszának széles, rapszódikus hangulatát több szakaszra bontott tenorszólo hozza recitativósszerűen. Fojtott szenvedélyű zokogás, halk sírás és lázadó morajlás felszínén úszik a tenorszólo. A kórus második belépését a

fohászzkodás hangulata emeli. A népéért kiáltó proféta hangját a kar kánonikusan követi. A kánon utóleri a szólot s most már a könyörgés szavait harsogó erővel együtt mondják. A szólista recitativója nagyvonalú ariózóvá terül szét, melynek zárt dallamvonalala maga a fenséges egyszerűség. Ebben a magasztos hangulatban szólalnak meg a hárfák, majd misztikus orgona bűg, emelkedett hangtömeg zeng s a mély vonósok üres kvintje zárja be a kompozíciót.

Az Istenség gondolatának szent extázisával telített mű lenyűgöző hatású. A magyar egyházi zene és az új magyar zene monumentális alkotása. Valami középkori rejtelmesség ömlik el rajta. Ékesen bizonyítja, — amit különben népdalaink túlnyomó része is tanusít, — hogy a régi egyházi hangnemek nem avultak el, régi tonalitásukban a harmónizálásnak nagyszerű új lehetőségei nyugszanak. Palestrina korának zenéjében és a huszadik században sok a rokonnos.

A szoltár második előadása is lenyűgözte a közönséget. Artisztikus hatása csaknem sírással fojtogatta a torkokat. Kodály Zoltán művét a székesfőváros közönségének ajánlotta volt s a közönség most ezüstkoszorúval köszönte meg ezt a mesternek.

Ruralia hungarica. Dohnányi Ernőnek, zenevilágunk halk vezetőszellemének új művét mutatták be a harmadik filharmóniai hangversenyen (nov. 17-én), Dohnányi az általános zenekultúrában olyan jelentős mester, hogy minden munkásságát kettőzötti figyelemmel kell kísérnünk.

Termékenységét 32 opusz jelzi. Nagyszám, ha hozzávesszük, hogy a világ egyik legelső zongoraművészi pozícióját is erősen tartja. Nincs egy éve, hogy értékes kompozícióját, a székesfőváros jubileumára írott *Ünnepi nyitányát* hallottuk s már ismét jelentős alkotással állott elénk. Partitúrájára ezt írta: *Ruralia hungarica*, öt darab zenekarra, op. 32/b okt. 28. Öt tételes zenekari szvit. Júniusban komponálta, eredetileg zongorára. Ilyen formájában két részből áll, de a *Regősének* és *Katonanóta* című két fejezetet, mint zenekari feldolgozásra nem eléggé

alkalmast, az orkesztrális formából kihagyta. Mint zongorakompozíciót november 27-én tartott hangversenyén játszotta először a mester, miután londoni koncertjén már hódított vele. Jelentősebb magyar zongoraművet évek óta nem hallottunk. De mint zenekari költemény grandiózusabb, mert a zenekari hangsínek elvenségét még Dohnányi zongorázása sem pótolhatja.

A *Ruralia hungarica* a tősgyökeres faji magyar muzsikának egyik legszebb és legművészebb alkotása. A magyar nóta csodálatosan színes mezejének örökszép virágcsokra. Az öt tételnek megfelelően a magyar népi zene árvalányhaja, búzavirágja, pipacsa, kököresinje és zsályája egybekötve s beállítva a világ zene-művészetének legesiszoltabb velencei kristály poharába. Rajtuk rezeg a magyar mezők üde harmata s kicsap belőlük a frissen kaszált rendek haldokló virágillata.

Ez a mű mindenkit meglepett. Hát Dohnányi ilyen mélylelkű faji muzsikust? A *D-moll szimfónia* (op. 9.) első tétele, ha ígérte is, de húsz évig nem váltotta be ezt a magyar erőt. Most aztán beteljesedett. Dohnányi annyira faji magyar zeneköltő, mint amennyire cseh Dvorák, amennyire orosz Csajkovszki s amennyire norvég Grieg. A *Ruralia hungarica*, a *Hazám* (Dvorák), a *Patetikus szimfónia* (Csajkovszki) s a *Sigurd Jorsalfar* (Grieg) a faji művészetben testvérek. Nincs-e sorszerűség abban, hogy amikor megcsontkítottak, elvették az országunkat, egy éven belül megszületik a *Psalmus hungaricus* és a *Ruralia hungarica*?

Lapozzuk át a szövegeknyvet. Csupa régi magyar nóta, jórészt a Kodály-Bartók-féle kincses gyűjteményből. Némelyikből csak egy frázis, vagy egy motívum, vagy egy periódus és az egész mégis összefonódva acélos egységbe. Az első tétel (andante e-moll) valami melábus elbeszélés. A *Cserebogár, sárga cserebogár* nemes szavát halljuk, melyből testvérképletek szövődnek tovább s a brácsa, hegedű, majd gordonka szólói lebegnek a finoman szomorúság hangulatú zenekar felett. A második tétel (presto, g-moll) szigorú rondo formában tartott duhaj csárdás, dinamikus színekkel és száz ötlettel. Mintha a falusi vidám mu-

latságon táncoló legényeknek és leányoknak Dohnányi húzná a lábálalvalót. A magyar friss százféle ritmusának fénye világlik a hangszerekből. Elementáris hatású. A harmadik tétel (allegro grazioso, A-dur) a báj és kellem maga. Egyszerű gyermekdal. Hímes mezőn játszó önfelcledt gyermekcsoport naiv nótázása... Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsa... Lánc, lánc, eszterlánc... Renoire gyermekrajzaiban sincs több finomság. Alig tart három percig. Egészen halk, lassudó kis kódával végződök, mintha akvarellfestő egy rózszaszt mosott volna el. A negyedik tétel (adagio, f-moll) mély, fekete bánat. Gerince egy régi erdélyi nótá (*Árva vagyok anya nélkül, Mint gerlice párja nélkül*) feldolgozása. Nemcsak mélységesen szomorú, hanem misztikusan megrázó is. Drámai erő feszíti a hangszerek fáit. Az utolsó tétel (molto vivace, C-dur) a *Bolond német így jár táncot* kezdetű óskuruc melódiának nyole tündöklő változata. Dohnányi a variációs forma legnagyobb mesterei közül való. Aki hallotta egy gyermekdalra írt változatait (op. 26.), amely egy ófrancia gyermekdal feldolgozása, elképzelheti, milyen virtuózzitással hajlítja, fonja, törli, torzítja a kuruc melódiát.

A szvit elhangzása után melegség ömlik az ember szívére.

Mirandolina címen az Operaház november 27-én Mozart-operát mutatott be. *Mirandolina* a hiteles Mozart-ópuszok lajstromában nem ez alatt a cím alatt, hanem *La finta giardiniera* néven található. A librettót hárman tákolták össze: *Ramiero de Calsabigi* (1774), *Carlo Goldoni* (1762) és *Hevesi Sándor* (1924). Felemlés munka. Az operazene a szövegtől el nem választható. A zeneesztétika mai álláspontja szerint az opera, mint műfaj, annyira egységes, hogy alkotóelemeinek esetleges hiányosságai az egészre árnyékot vetnek. A mai álláspont másfélszázados művekre természetesen nem alkalmazható. Mozart operáit mindig csodálni fogjuk, bármennyire könnyelműen is vette alkotójuk a szövegek zenei szolgálatát. Nem művészeti probléma tehát az, amit Hevesi a *Mirandoliná*-val meg akart oldani. Mozart minden muzsikája az abszolút tiszta zenei szép legmagasabb

csúcsa, amely mindig élni fog, ha jó, ha rossz szövegre írta volt a mesterek mestere. Mozart operáiban a szöveg csupán ürügy a zenélésre. Ha Calsabigi írta, rossz ürügy, ha Goldoni, jobb alkalom s ha hozzáértő színházi ember, mint Hevesi, — még jobb. Csupán ennyi történt, mikor Hevesi az eredeti szöveget Goldoni *A fogadósné* című vígjátékával helyettesítette. Művészettörténeti különlegességről, vagy esztétikai új szempontokról itt szó sincs. Mindenesetre örülünk, hogy a tizenkilencéves Mozart első nagysikerű operája, melyet a szövege miatt kitaró kísérletezések sem tudtak életben tartani, most a színpadon ismét elfoglalhatja helyét.

Az előadás elég jó volt, de Mozart zenekarának a színházban is olyan tisztultan kell szólnania, mintha szimfonikus koncerten előadott *divertimento*-t játszanának. A szereplők közül *Sándor Erzsit*, *Szendét* és *Patakty* emeljük ki.

Puccini. Az olasz harangok rekviemre szólnak. A milánói dómból eltemették *Giacomo Puccini*t, minden olaszok egyik legnagyobb zeneköltőjét. Koporsója után levett kálappal ment az egész világ.

Nem nyugtalankodik, nem vitázik, nem erőszakoskodik, nem szellemeskedik, hangos hahotája és dühös kifakadásai nem verik fel az operaházak próbatermeinek csöndjét, nem futkos országokon keresztül zenei üzletkötésekre, — ezentúl az ébredő Róma bűvölő harangjátékában (*Tosca*), Mimi szívetszorító dalában (*Bohémélet*), a kis japán lány halálos búsongásában (*Pillangókisasszony*), *Soror Angelica* könnyes imájában és *Gianni Schicchi* szédületes scherzójában fog beszélni hozzánk:

— Adjátok meg a melódiának a tiszteletet, mert nélküle a zeneművészet szív nélküli ember.

Puccini a zeneművészet ősi hazájának a gyermeke. Viadana, Bellini, Rossini és Verdi tejestvére. A nagy olasz zenei család fiatal, modern tagja. Akkor jött, amikor veszedelmekben volt az olasz dal, amikor az *Othello* és *Falstaff* zseniális költőjét is szorongatta már Wagner lenyűgöző szelleme. Amikor a germán zeneóriás be akart törni Itáliába,

tintába mártja tollát Puccini, az olasz Lohengrin és megmenti Elzáját, az olasz melódiát. Wagneri fegyverzetben áll Wagner elé s a saját formuláival veri meg a bayreuthi mestert. A megdönthetetlenül erős wagneri teóriákkal szemben is kivívja az olasz dal fölényét. Wagner útját össze tudta hangolni a belcanto hagyományaival. Egyszerűen: olaszul gondolta el Wagnert. Így mentette meg az örökszép olasz melódiát.

Az olasz színpadi zeneköltők közül leginkább Rossinivel rokon, akinek az abszolút melódikai szépség volt művészeti hitvallása. A *pesaroi hattýú* a melódiának mindmáig legnagyobb költője. Annak a melódiának, mely magáért a melódiáért, a zenei szépért van. Igazán a *melódiák királya*, amint az olaszok nevezik s ha csupán melódiák szerint lehetne mérni a világ zeneszerzőit, Rossini veretlen volna. Tucatnyi zenei irányt és ízlést számolunk az ő működése óta s lehet bárkinek bármilyen jóslása a zene jövőjéről, de amíg érző szívű ember lesz, addig az abszolút melódikai szépség iránti hajlam és előszeretet sohasem fog kivészni. Napjainkban pedig, oly nagy eltávolodások után, határozottan e felé hajlik a zenei ízlés. Mutatja ezt Puccini operáinak folyton növekvő népszerűsége is.

Rossini és Puccini melódikája természetesen nem mindenben egyezik. Köztük van születési évszámuk hatvanhat esztendeje, ami azt is jelenti, hogy az áriák ariózokká, a melódiák motívumokká, sőt frázisokká koptak. De azért az erejük, a lényegük, az illatuk ugyanolyan megvesztegető, ugyanolyan olasz maradt. Aztán a melódiának a feltalálása, a köntöse is természetszerűleg más most, mint volt Rossini idejében. Ma már harmóniákból, sőt hangfoltokból is gyártunk melódiát, de élesen kiérződik, hogy ezt francia, azt olasz, ezt Debussy, azt pedig Rossini utódai jegyezték le.

„Az a milliányi dal — írja Ferruccio Bosoni —, melyegyor el fog hangzani, kezdettől fogva megvan, készen vár, lebeg a világegyetben, azonkívül még millió, melyeket sohasem fogunk hallani. Csak utánuk kell nyúlnotok, virágkelyhet fogtok kezetekben tartani, az örök tenger egy lehelletét, egy napsugarat!...” Puccini szerencsés volt, mert a zengő

levegő óceánjából, ahol milliószámra uszkálnak az ősmelódiák, — a legszebbeket tudta kihalászni. Ha melódia után nyúlt, virágkelyhet, az örök tenger lehelletét és napsugarat fogott kótára. Ez a misztikus talentuma csaknem zseninek tünteti fel. Nagyszerű képessége volt megfelelő melódiák kiválasztására. Mindenre lehetett melódiája és nem egy, hanem több is. Talán a fakanál, a fésű, vagy az utcakövező fogalmát is melódiában fogalmazta az agyveleje. Ilyen dús raktárból aztán nagyszerűen tudta kikeresni azt a melódiát, amely ehhez vagy ahhoz a helyzethez, érzéshez, képhez legjobban illett. Szinte érzik, hogy némelyik zenei gondolatát tíz-húsz színónéma surolja, érinti. A legmegfelelőbbet kiválasztja, a többit eldobja. Előfordul az is, hogy ezeket az alkalmatlankodó melódiafoszlányokat feldolgozza. Számítóan, hatáskeresően. Ebből ered zenéjének szibongó idegessége, finom nyújtalansága és sokszor kitörő hisztériája.

A melódikai zsenialitás mellett mi a Puccini főérdeme és milyen dolgozói módszerrel érte el művészeti eredményeit?

Megtalálta a zenedrámaírásnak azt a különös megoldását, mely a komplikált élvezeteket óhajtó ember számára leginkább kielégítőnek látszik. Kedélye, végtelenül finom idegrendszere, óriási költői fantáziája és modern emberismerete segítette ehhez. *A drámát, a színpadot és a muzsikát úgy adagolta, hogy zavartalan kielégülést érjen el a hallgató.* Úgy adagolta az opera összetevőit, mint gyógyszerész az álomport. Ha egyhelyt sokat vett a zenéből, más helyen a szövegbeli értelmet emelte ki, ha egyik részletnél elrészékenyedett, a lüktető cselekmény drámai erejével törekszik ellensúlyozására. A szöveget tiszteli. Ennek eredménye, hogy librettói csaknem mind jó operaszövegek. De mindig a muzsikusk szemén keresztül nézi a szavakat s ha azok nem ütnek meg zenei hűrt lelkében, kihúzza a szövegekönvből. Lenyűgöző hatásának titka onnan ered, hogy az irodalom, képzőművészet és zene operai egységét a differenciált lelkű ember számára jobban és szebben tudja feltalálni, mint Wagner. A germán körültekintést, következetességet és hosszadalmasságot olasz szellemes-

séggel, ötletességgel és csapongó szenvedélyességgel helyettesíti. Egy kis neuraszténia, egy kis hisztéria, egy csomó nyugtalanság, idegesség, egy csepp lélekmarcangolás és sok lírai hevület, szentimentális ábrándozás... ennyi az egész.

Zenei konstruálása nem egységes. Legtöbbször halmozza az áriát, a melódiát, néha azonban csak nyúl-farknyi ötletekkel muzsikál. Hatalmas finálékat épít, de szordinós zenekari pianósszímóval is összecsapja a függőnyt. Partitúráiban néha logikatlanságok látszanak, de az anyagot való feltétlen uralkodás a harmadik felvonás végére kiderül. Vezérkönyve felvonásról-felvonásra hatalmas crescendo.

Partitúráinak külsőségei: zenei lényegek. Hangszerelése a legcsillogóbb, leginkább érdeklődést keltő és részleteiben legtöbb szenzációt adó minden mai zeneszerzőé között. Harmóniái, szabálytalan híres kvintmenetei: ma már fogalom és szabály. A hangszerek természetét annyira érzi, mintha a saját idegei volnának. Hangszínei elvakítják az embert. Sokszor meg sötétek, durvák, vastagon felkentek. Alig egy ütem és étheri finomság vibráló csillogásával önt körül.

Ilyen beszédes operazenekara ma senkinek sincs.

Élete vonalát nagy ugrásokban így követhetjük. Luccában, 1858-ban született. Muzsikusi családból. Három öse egyházi zenész volt. A milánói konzervatóriumot végezte, ahol Bazzini és Ponchielli volt a mestere. Első két operája, *Le villi* és *Edgar* Milánóban került színre, nem jelentős sikerrel. Európát *Manon Lescaut*-jával hódította meg, melynek Hamburgban volt a premiérje. A hamburgi siker után Milánóban is bemutatták s közvetlenül utána, 1893 áprilisában nálunk. Ekkor járt itt először. *Manon* után gyors egymásutánban három világhírű operáját írja meg: *Bohémélet*, *Tosca* és *Pillangókisasszony*. A *Pillangókisasszony* bemutatójára eljött hozzánk s újonnan átdolgozott művét ő maga tanította be. Nagyszerű előadás volt és ragyogó, fényes siker. Ezután a *Nyugati lány*a következett, mely már fáradtabb fantázia szülötte. Ezt is ő tanította be Operaházunkban. Néhány hónap múlva *Fecskék* címén

operettet írt, amely nem került el hozzánk. Három egyfelvonásosát, a *Triptichon*-t két éve mutatták be. Művészeti hagyatéka egy kínai tárgyú opera: *Turandot*. Ezekén kívül néhány kamarazeneművet írt és egy ünnepi misét. Működését egészen a színpad foglalta le. Életének utolsó harminc évét operáinak színrehozásával, betanításával töltötte el. Folyton utazott, többször bejárta a világot s partitúráit mindenfelé adminisztrálta. Az utóbbi időben sokat betegeskedett. Egy brüsszeli szanatóriumban, november 29-ének reggelén halt meg.

A tüzszemű, szénhajú luccai muzsikusi nagy életet élt. Gazdag, híres, körülrajongott *Divino Maestro*-ja volt a világnak.

Muzsikája versenyt tudott futni a szivárvánnyal, a napsugárral és az emberi lélek misztikus visszhangjaival.

A Budai Dalárda hatvan éves fennállását országos ünnepségsorozattal ülte meg. A hatvan év nem jubileumi dátum, de nagy idő s méltó alkalom arra, hogy történelmi távlatot kapjunk. Abban az időben, mikor Budán még nem volt tanácsos magyarul beszélni, a budai aranyifjúságnak nyolc nótáslelkű legénye összeállt s a ma is ismert *Arany Fácán* vendéglőben estéknént dalra gyújtott. Napról-napra nagyobb hallgatóságuk lett s kisebb, leginkább családi körben elért sikerek után elhatározták, hogy dalárdát alapítsanak. Így alakult meg 1864-ben az *Ofner Sängehort*. Német mintára, német szellemű egyesülés — egyideig. Volt ugyanis a tagok között egy *Madarassy Pál* nevű férfiú, aki az egyesületet mindenáron meg akarta magyarosítani. Ebből nagy harsogás lett, az öreg budaiak nem hagyták magukat, egy csomó tag kilépett, egy csomó tag belépett, de végül is Madarassy győzött s az egyesület 1865-ben átkeresztelkedik *Budai Dalárda*-ra, majd *Budai Dalárdá*-ra és a Himmusszal nyitja meg hangversenyét. Jönnek a sikerek: a király előtt többször énekelnek, Liszt Ferenc előtt is, Aradon 1867-ben díjat nyernek (ez az első kitüntetésük) s 1869-ben egyhangú határozatot hoznak, hogy a dalárda ezentúl csak magyarul énekel. Éveken át babért

babérra halmoznak. 1886-ban Pécssett az Országos Dalos Szövetség aranyérmét nyerik el, mely a dalárdát egy csapással az ország legelső tekintélyei közé emelte. Legnagyobb érdemük az volt, hogy példájukon felbuzdulva, az országban száz és száz dalkör alakult. 1896-tól 1911-ig bejárják az egész országot és sikert sikerre aratnak. Résztvesznek minden fontosabb nemzeti ünnepen és szertartáson. Ötvenéves fennállásának dátuma a háború első évére esett, de nagy küzdelmünk idején a dalosélet szünetelt, nem tartották meg a jubileumot s csak lassan szerezhették vissza azt a társadalmi és kulturális magaslatot, amelyet a viharok leromboltak. Buzgólkodásuknak olyan eredménye volt, amelyre az egész ország büszke. A múlt évben az *amsterdami nemzetközi dalosverseny első díját nyerték el*. A magyar szó és magyar lélek erejével a világ arcát egy letiport nemzet felé fordították.

A dalárdának a jubiláris ünnep során, december 7-én, díszhangversenye volt a Vigadóban. A nagyszerű művészegyüttes *Szeghő Sándor* karigazgató vezénylete alatt a dalárda egész történetét végigénekelte. Megható volt, mikor a legöregebb huszonnégy énekes a dalárda legrégebb dalát, *Mozart: An die Eintracht*-ját adta elő — németül, úgy, mint azok nyolcan ott az *Arany-Fácánban*. Aztán a hatvan év alatt díjat nyert férfikarokat hallottuk. Legvégül *H. Weyts: Óda az erdőhöz* című karát, mellyel Amszterdamban elnyerték az aranyérmét. Újdonság is volt. *Hubay Jenőnek*, akit régi meleg emlékek fűznek a dalárdához, három mesterien megkomponált, szívhez szóló kuruc férfikara. A nagynevű mester maga is résztvett a műsoron, melynek keretében három szólószámot feledhetetlen szépen hegedült.

Pietro Mascagni. Az olasz színpadi muzsikának Verdi óta legnagyobb négy neve: *Puccini, Giordano, Leoncavallo* és *Mascagni*. A zenei verizmus képviselői. Az olasz színpadi zeneművészet zseniális mesterei. Nagyszerű sikerek győztesei. Az olasz zenei fölénységnek, melyen a német zeneművészet a XVIII. században nagy rést ütött, buzgó visszaszerzői.

A világ minden operaházában ott-honosak. Mintha hazajönnének, mikor bennünket meglátogatnak, mert a mi utcáink is tele vannak dalaik varázsával.

Mascagni harmadszor van körünkben. Utoljára 1902 április 12-én a Vigadóban vezényelt egy hangversenyt a „bécsi új szimfonikus zenekarral“, melyről ezt jegyeztem fel („Magyarság“, 1902. évfolyam, 89. szám): „Mascagni vergődő zseninek tünt fel, aki lángeszét elsősorban megélhetési eszközeinek megszerzésére fordítja. Látszik az arcán, hogy nem művészi szeszélyből járkál városról-városra, hanem ideális lelkébe kezd betolakodni a nyers realitás, amely sokszor útját állotta már nem egy nagy szellem kifejlődésének.“ Ezt a pár sort az elmúlt huszonkét év igazolta. A *Parasztbecsület* megérdemelt világsikere után újabb világsikereket akart, operát operára írt. — de a siker nem jött. A művészettörténet jól ismeri az egyetlen művel halhatatlanná vált neveket. Mascagni is ezek közül való. Idős korára úgy tesz, mintha ebbe bele nyugodott volna s csodálatosan gazdag zenei vénájával és forró költői lelkével mint karmester idegen szerzők művei felé fordul. Hódító karmester. Főként az olasz partitúrák életrekelésében. Olasz természet szerint, melegen, szélesen kiénekel minden kiénekelhetőt, majd meg olyan tüzes presztőkbá hajszolja bele a zenekart, hogy a vonósok fái szinte meggyúlnak. Nagyszerű crescendókat növeszt, de egyet elfelejtett, ami huszonkét év előtt vezénylőpálájának legszínesebb ereje volt: a pianisszimókat. A hatvanégy éves mesternek, úgy látszik, nincs már fizikuma hozzá. Ezeket az idegesavaró, idegfeszítő, hideg pianisszimókat sajnáljuk, mert úgy hozzátartoztak volt Mascagninhoz, mint vezénylésének híres pózai, amelyekről árnyképek, karikatúrák, rajzok és fényképek százaait készítették. És a nők csaknem mind azt a képet vásárolták meg, amely a leghalkabb zenekar fölött örökdő Mascagnit ábrázolta.

Egy filharmóniai hangversenyt vezényelt a Vigadóban és az Operaházban a *Parasztbecsületet*, utána a *Bajazzókat* és az *Aidát*. A *Parasztbecsület* felejthetetlen marad.

Papp Viktor.

Színházi szemle.

I.

Egy évezredes birodalomnak tragédiáját belesűríteni e birodalom életének utolsó huszonnégy órájába: ez Herczeg Ferenc *Bizáncának* formai törekvése. E szinte leküzdhetetlennek látszó feladat fölényes biztossággal van megoldva. Érdekes és fordulatok színpadi történet keretében bukkannak eléünk mindazok a bűnök, amelyek miatt e fényes kultúrájú nemzetnek dekadenciába kellett hajolnia. Erőltetettségek szinte sehol sem érzik a darab vezetésén, dikciója meg éppen ragyogó: szinte csodálatos, hogy a prózai forma is milyen magasra szárnyalhat. Egyedüli hibának talán csak azt érezzük, hogy a második felvonás vége felé az egyes társadalmi osztályok képviselői a kelleténél szkematikusabban vonulnak fel, s hogy a darab tanulsága a genovai zsoldos-kapitány ajkáról túlon túl szájbarágóan hat.

E darabnak művészi szépségein kívül azonban a húsz évvel ezelőtti premiére idején még egyéb vonatkozások is hatottak a magyar közönségre. E tragédia csak látszólag bizánci tárgyú, alakjai csak szemre görögök: a történeti köntös alatt az írónak aktuális mondanivalói rejtőztek. A bukása felé közeledő magyar (vagy talán osztrák-magyar?) birodalom végzetes bűneit, jellegzetes társadalmi és politikai típusait vezette színpadra, s első színehozzatalakor még próbált célzásai is megértésre találtak. Hogy azonban a darab nem volt pusztán kulesdráma, hanem hatásának titka általános nemzeti tendenciájában, s még ezen is felülemelkedő művészi kiválóságában rejlik, azt mostani felújításának zajos sikere fényesen bizonyítja.

Pedig az új előadás nem mindenben sikerültebb, mint az első volt. Maga az a körülmény, hogy a régi szceniozás az egész darabot egyetlen színen játszatta, az új pedig a második felvonást nyitott csarnok helyett csukottba helyezte át, éppen nem volt szerencés változtatás. Igaz, hogy követek ünnepélyes fogadásához az utóbbi színhely a valószínűbb, de a külső realizmus művészibb és erőteljesebb hatások kedvéért bátran mellőzhető. E csukott

teremben a két török követ — e felvonás történéseinek kiindulópontjai! — oldalról jöttek és a trón irányában hátrafelé beszéltek, míg a régi színen középről léptek a csarnokba s a rézsút felállított trón felé e helyzetből játszották végig jelenetüket. E hátrulról előre irányuló mozgás egész akciójuk hatását rendkívül fokozta. Ezenkívül a régi nyitott színen a hold-sütötte Bizáncra nyitván kilátást, a méltán híres harangjelenetet is megkapóbbá tette: láttuk, amint a szerencsétlen császár szemmel is elbűcsüzik szeretett városától.

A főszerepet most Abonyi Géza játszotta. Játékában néhol kissé több lendület lehetett volna, de a második felvonás végső jelenetében igazán magával ragadta a közönséget. Itt dikciója is magasabbra szárnyalt, volt, mint egyébkor szokott. Igen finom megfigyelése volt, hogy ama jelenetben, mikor egész udvara cserében hagyja, trónusán fázósan, borzongósan palástjába burkolózik. Egy másik igen jól ható vonást e szerep kreatójától, Beregitől vett át. Beregi, akinek Konstantin kevés jó szerepei közé tartozott, hacsak tehetné — kivált az első felvonásban — frontálisan mozgott, s két karját könyökben meghajlítva s tenyerét kifelé fordítva fejmagasságig emelte, miáltal úgy hatott, mint valami *en face* ábrázolt bizánci kép. Helyes, hogy ez ötletet Abonyi nem dobta el, hanem felelevenítette. — A császárné szerepe valaha Jászai Mari, most Márkus Emília kezében volt. Jászai fölényesebbnek, gögösebbnek, keletibbnek mutatta ez alakot, Márkus valami macskaszzerűséget vitt ez érzéki nő megnyilatkozásaiba. A szerep mindkét interpretációnak lehetőségét ad. A genovai zsoldos-kapitány Mihályffytól Kürti József-re szállott. Amaz melegebb volt, emez keményebb, katonásabb. Az áldozatos lelkű, szerelmes görög leányt, Hermát, Várady Aranka játszotta. Néhányan hidegnek mondták játékát. Mi e tartózkodásáért csak dícsérni tudjuk. Igen könnyű lett volna szerepébe valami németes szentimentalizmust lopnia (hiszen *Faust*ban Margitnak éppen e vonását kitűnően eleveníti meg), ő azonban jó okkal érezte, hogy e déli temperamentum valami magától értődéssel, valami érzélgéssé nélküli spontánsággal, valami világosabb és de-

rüsebb önkénytelenséggel rajongó, mint egy északibb fajhoz tartozó leány. A félkegyelmű Demeter nagyherceget Sugár igen jól ábrázolta. Az ő színészi egyéniségéhez az ilyen-fajta groteszk alakok igen jól ille- nek. Jó vonás volt, hogy Demeter, aki ifjúságát klostromban töltötte, második felvonásbeli nagy kitörése- kor — amikor pedig szavainak tar- talma egészen más irányú — iz- galma tetőpontján akaratlanul is térdre esik.

A két török követ a régi előadás- sal szemben meglehetősen hátrány- ban maradt. Tudnivaló, hogy e jele- netben Herczeg egy régi eposzi tra- ditiót transzponált színpadivá: a forróvérű fiatal és a mézédés beszédű ravasz öreg követ szembeállítását. A régi előadásban Gál Gyula és Pethes Imre teljesen ez intenciónak megfelelőek voltak. Most azonban Bakó László öreg követje nem volt eléggé mézédés és ravasz, Timár József pedig mint Ahmet kán in- kább mereven gögös és tempósan keleti volt, semmint robbanóan he- ves. Horváth Jenőnek, e különben intelligens színésznek udvarmestere gyilkosan unalmas és színtelen volt. Nagy Adorjának (főpap) pedig jó, ha megint minden tizedik szavát hallottuk.

Az előadás tempóján itt-ott némi zökkenő érzett. Reméljük, hogy ez a későbbi előadásokban elsimul.

A Nemzeti Színház legfrissebb új- donságát, az amerikai *Fenevadat* csak azért említjük, hogy színre- kerülésén megbotránkozásunknak adjuk kifejezést. A darab any- nyira külsőséges, annyira mozi- szerű, hogy az ország első színházában való eljátszását semmi sem igazolja. Ezért az ürességért kellett olyan színészeknek, mint Ödry és Várady Aranka, és olyan műfordí- tónak, mint Harsányi Kálmán, idejét elrabolni és ezért kellett a Nemzeti Színház publikumát három órán keresztül üntatni? Ha a Nemzeti Színház már minden kötelességét teljesítette volna a magyar és az európai kultúrával szemben, akkor — nem, még akkor sem lett volna szabad ezt a silányságot színpad- jára engedni.

Az utolsó hetek újdonságai közül messze kiemelkedik Paul Géraldy-

nak, a Renaissance Színházban be- mutatott *Szeretni...* című színműve. E háromfelvonásos darabnak mind- össze három szereplője van, s egész felépítése a legpuritánabb egyszerű- séget mutatja. Semmi henye jelenet, semmi epizód, még szinte atmos- féra sem: — egyedül a lelki tör- ténésre összpontosul minden. Az egész mű csupa centrum, és semmi periféria. Milyen újszerűnek és ne- mesnek hat ez a modor az utolsó évtizedek zsúfolt színpadi ábrázolá- saival szemben, ahol a főmondani- való aprólékos milióbe van bele- ágyazva, ahol a nagy jeleneteket öt- leletes, de külsőséges átkapcsoló jele- netek tartják össze, s ahol a fő- szereplőket epizódalakok sokasága veszi körül. Paul Géraldy merészen szakít ezzel a stílussal; azt hisszük, hogy az ő formapróbálkozása az európai dráma következő fejlődésére mutat. Ami hibáztatható benne, az a történésnek csekélyebb színszerűsége, a túlságosan szubtilis párbeszédek- nek színpadi csattanók nélkül való szűkölködése.

A Renaissance Színház rendezése megértően símult a darab stílusá- hoz. Egy-két újságkritika kifogá- solta a díszletek „hidegségét“, pedig e kérdésben a színház járt el helye- sen. E belsőségre koncentrált, e szinte levegőtlen lélek-dramát nem is lehetett valami élénkebben szem- revaló és melegebb tónusú színpadi milióbe helyezni. A dekoráció klasz- szikusan nemes és egyszerű volt, s ehhez a darabhoz éppen ez illett. A színészek is igyekeztek e fojtott hanghoz, e megegyezésűsített stílu- darabhoz símulni. Legjobb volt a férj megszemélyesítője, Somlai. E színészünknek különösen változatos alakító- és alakulóképességét tartjuk figyelemreméltónak: mindegyik sze- repében lényegesen másnak érzik, anélkül, hogy erőszakolná e válto- zatosságot. Itt különösen egyszerű eszközeivel hatott, s néha szinte azt képeltük, hogy nem is játszik, olyan önkénytelenül fakadt minden hangja és minden mozdulata. A feleség sze- repének Simonyi Mária igen intel- ligens magyarázója volt, csak az volt érthetetlen, hogy szerepének meg- hatottabb részeit valami üveghang- félén fuvalázta el. Táray az udvarló alakját nem játszotta teljesen a da- rab intencióhoz híven. Több lendü- let és több határozottság kellett volna

ide, hiszen az első felvonásban a férj azt mondja róla, hogy megvan benne a tett emberének egyoldalúsága. E főhibán kívül még itt-ott ismét kissé félszegnek is éreztük játékát.

*

Molnár Ferenc *Üvegpipőjéről* mult számunkban rajtunk kívül első okból nem írhattunk. Talán most még nem lesz késő a darabot elparentálni. Mert bizony e vígjáték igen siralmasan elbukott. Pedig őszintén szólva jobban örülünk, ha Molnár, ez az elsősorban ötletíró, az apró megfigyeléseknek ez ügyes megbostúré-szúrója, ilyenféle témák felé fordul, minthogyha felfokozott ambícióval egetvívó mondanivalókat szeneveleg. E darab főhibája nem is a tárgyválasztásban, hanem megírásában van. Az első felvonás színpadilag még szinte kifogástalan, de a második már voltaképen csak egyetlen jelet kedvéért íródott meg, s ezt a jelenetet kell mindenféle unalmas eszközkel felvonássá nyújtóztatni, a harmadik felvonás pedig kabaréjelenetek laza egymásutánja. További baj, hogy a darab témája, a mocsárból kinövő lilimok éppen eléggé elfonnyadt színpadi rekvizitum már, semhogy érdekelni tudjon. Újabb *echt* pesti íróink azt hiszik, hogy valami különös zamatú limonádét szerviroznak akkor, amikor a cukorhoz és citromhoz a vizet valami szennyvíz-csatornából merítik. A közönség azonban már torkig van vele és üdítőbb italt kér.

A darab nyelve megint tipikusan molnárferenci. Az író állítólag a pesti lompos és póre idiomát akarja a maga valóságsszeretetével utánozni, ennél azonban jóval többet tesz: a romlott külvárosi nyelvnek erőszakoltan töményített oldataival megmérgezi a közönségnek még azt a részét is, amelynek beszédét utánozza. Mi Molnár Ferenctől sem a dunántúli, sem az alföldi magyarság nyelvének nem féltjük, de féltjük tőle a — külsőjószefvárosét.

A Vígszínház színészeinek minden iparkodása hajótörést szenvedett az írótól eléjük hengerített sziklákon.

Galamb Sándor.

II.

A Magyar Színház — talán mert a név mégis csak kötelez —, végre magyar újdonsággal is szolgált.

Drégely Gábor és Liptai Imre *Vörös ember-e* azonban nem éppen előkelően reprezentálja a honi termést; inkább csak új képet helyez el a Buta ember, Gazdag leány, Olasz asszony s társaik végeláthatatlan galériájában. Drégely annak idején a *Szerencse fiá*-val csinált először, szerencsét; ezt a darabját *Der gut-sitzende Frack* címmel fordították németre. A *Vörös ember* lényegében amazokéhoz hasonló „problémát” vet föl: a jól álló fej kérdését; s hogy a megoldás eredetibb legyen; ezúttal a lángvörös fej bizonyul jól álló, sőt nőhódító fejnek. Egy vidéki dzsentriföldesúr (!) bizonyítja meg, hogy „az igazi férfi” akkor is elszédítheti a nőt, ha olyan a feje, mint a kakas-gyufáé.

Ezt a csodálatos dzsentrit egyik félszeg vetélytárs kényszeríti rá, hogy ily eltorzított fejjel vegye fel vele a versenyt. Valami efféle eshetett meg Drégely társszerzőjével, Liptai Imrével is. Tőle régebben — a Nemzeti Színházban is — komolyabb próbálkozásokat láttunk. Ezúttal úgy tett, mint hóse: hozzátörzította magát Drégelyhez. S a közös igyekezetnek körülbelül az lett az eredménye, amit a Kis Komédiában láthatni, mikor ugyanabban a darabban Rott meg Steinhart azon vetélkedik, melyik groteszkebb és melyik — vörösebb fejű.

Az ellenállhatatlan dzsentrit, kinek szerelme fején is lángokat vet, Törzs játssza, kápráztató otthonossággal, de taglejtésben s főleg beszédben sok modorossággal. Makay Margit — ki a Vígszínházban komoly igyekvésű, decens játékaival figyelemreméltó sikereket ért el — most lépett fel először e színpadon: dícséretére szolgál, hogy lehetetlen szerepében egy-két óvatlan pillanatban valódi érzést csillantott meg; legjobban a szerzők csodálkozhattak: ők ilyesmire biz’ Isten nem gondoltak; Toronyi félszeg mérnöke nem volt minden jellemzőképesség híján, Forrai Rózsi kivált a harmadik felvonás zenebonájában pompásan szólaltatta meg az anyósi bombardót. Mulatságos volt Z. Molnár is, hanem tőle legalább az ötvenedik darabban látjuk ugyanezt a töfkflköt. Sokszor szánakozva gondolunk az operettszínészekre, kik százas sorozatokban játsszák el ugyanazt a szerepet; Z. Molnár is

megérdemli ezt a részvétet: a neki szerepeket adó darabok nem oly hosszú életűek, mint a divatos operettek; sebjaj: folytathatja szerenét az újabb darabban. Mert a tökfilkó — úgylátszik — örök.

Rédey Tivadar.

A franciaországi propaganda-tanfolyamok. Ezelőtt tizenöt-húsz esztendővel az egyetemek szünidei tanfolyamain bonyolódott le a nyugati államok propaganda-tevékenységének egyik igen jelentős része. Ma is ezek az ódon egyetemi falak beszélhetnének a leghitelesebben a nagy békehangulat „lázas” előkészítéséről. Ma már nem az amerikai és angol egyetemeké a dicsőség, megirigyelte és egyben átvette szerepüket a francia egyetemek mozgékony tanári kara, amely — mint egykor Wilson és Masaryk idejében — most is az irodalmi és művészeti „továbbképzés” tetszetős cégére alatt „tájékoztatja” a világ minden tájékáról egybesereglett cseretanárokat és tanárjelölteket. Mert ez alkalommal is mint a multban, a cseretanári intézmény állandósítását nagyon fontosnak tartják. Ezek a csereprofesszorszóságok rendszeren igen eredményesek. Még jól emlékszik Európa Masaryk és Wilson kölesönös továbbképzésére, amelyből — hogy, hogy nem? — benső barátság lett s a nagy barátságból még egy amerikai feleség is kikerült, aki azután végleg megpecsételte a két tanár álsikerekben oly gazdag pályafutását. Mi magyarok érezzük legjobban e nász következményeit, amely végül is a cseh köztársaság megalakulását segítette elő.

Az ominózus tizennégy pont is egy ilyen cseretanár-tanfolyamon született meg Wilson agyában, aki mikor meghalt, e pontokon kívül a propaganda-tanfolyamok mind népszerűbbé váló intézményét is örökségül hagyta az emberiség számára.

Az ő általa követett nyomokon az angol Seton Watson, Northcliffe lord, Steed, a franciák közül Denis, Cháradame és Tardieu, majd a legragaszkodóbb újabb tanítványok: Benes, Jonescu, Goga és Jorga rendszeren propaganda- és sajtó-küzdelmek árán ugyan, de végül mégis felépítették a népek önrendelkezésének világboldogító arzenálját.

Benes és társai is irodalommal és

az ártatlan képzőművészeti továbbképzéssel kezdték. A háború utáni első tanfolyamok a régi jól bevált receptek és programok szerint csilapították a külföldi médiumok tudásszomját. Cseh kezdeményezésre a francia egyetemek csakhamar hozzáláttak a szemfényvesztésre igen alkalmas „irodalom-művészeti” tanfolyamok széleskörű megszervezéséhez.

Míg a háború utáni első években azonban csupán a nagyobb egyetemi városok vállalkoztak a terhes, de gyümölcsöző feladat ellátására, addig tavaly és az idén már majdnem minden egyes egyetemmel bíró francia városka bekapcsolódott a nagy „felvilágosító” akcióba. Eleinte kissé nehezen ment a sokoldalúságot igénylő tanári kar összeverbuválása, de végül is legtöbb filológus kész örömmel elvállalta a „Franciaország alkotmányos berendezései” s „A közép európai egység” címen hirdetett szünidei kollégiumok előadását. Ezek a szünidei tanfolyamokon valóságos polyhistorok működtek és működnek ma is. Nem egy helyütt hallható egy-egy zord matematikai tanárnak valósággal csemege számba menő kirohanása Bismarckról, vagy a nyugalmazott polgári iskolai direktornak dilettáns fejtegetése a balkáni hegemoniáról. Az irodalmi és művészeti előadások közé azonban ügyesen el vannak rejtve a szerintük „tájékoztató”, szerintünk inkább propaganda-kollégiumok, mint amilyenek: „A sajtó”, „A mai Franciaország”, „A XIX. század külpolitikája”, „A nemzetiségi kérdés”, meg egyéb „irodalmi” vonatkozású témák.

E tekintetben az angolok és főleg az amerikaiak sokkal őszintébbek voltak. Seton Watson sohasem mulasztotta el, hogy a gyermeket nevénevezze. A sok külföldi, aki a tanfolyamokon részint nyelvtanulási célból, részint általános tanulmányi szempontból résztvett, mindig tisztában volt azzal, hogy angolul ugyan nem tanul meg, de legalább angolul élvezheti egy-egy elfoglalt politikai áramlat minden kritikát nélkülöző megnyilvánulását. A mai franciaországi tanfolyamoknak a régiekkel csupán egy közös vonásuk van. A külföldi tanárok, tanárjelöltek, diákok, diáknők kétségkívül nyelvtanulási célból s a programszerinti

irodalomművészeti ismeretek megszerzése érdekében vesznek részt e tanfolyamokon. Végeredményben azonban, aki nem hozott magával hazulról francia tudást, e tanfolyamokon nem tanul meg franciául, ahogy nem tanult meg angolul az amerikai vagy angol-kurzusokon sem. Ez az egy vonás feltétlenül közös. Míg azonban a régi propaganda-tanfolyamok nem is akartak mást nyújtani, mint propaganda-kiképzést, ma aki irodalomért és művészetért megy Dijonba, vagy Grenobleba, e helyett inkább politikumot, elfogult elméleteket kap cserébe. A nyelvtanulási és továbbképzési reklám valóban nem több pusztán cégérenél és a valóságban minden egyes franciaországi szünidei kurzus propaganda célokat szolgál.

E tekintetben különösen négy városka egyeteme tett ki az idén önmagáért. Dijon, Grenoble, Nancy és Boulogne egyetemeit valósággal ellepték a külföldi, legnagyobb részben cseh és angol érdeklődők. E négy egyetem, az egész nyáron, májustól októberig nyitva tartotta kapuit a külföldiek előtt s havi 100 frankos tandíjak mellett (a legfontosabb különórákért még külön kellett újabb 25—25 frankot fizetni) anyagilag is igen szép eredményt értek el, nem kis öröme a Bismarckot agyon-dorongoló matematika professzoroknak. Az egyes tanfolyamok hallgatóinak létszáma 300 és 800 között hullámzott. Július és augusztus folyamán volt a legnagyobb érdeklődés észlelhető.

Magyar szempontból a dijoni tanfolyam hallgatóságának összetétele mutatta a legsujtóbb képet. Augusztus hó folyamán például a közel 400 külföldi tanár és diák között több mint 250-en voltak a csehek. Grenoble-ban szintén a csehek voltak túlsúlyban, míg Nancyban és Boulogneban az angolok.

A tanfolyamok ú. n. irodalom és művészeti előadásaival hamar végzetünk. Dijonban pl. Hugo Victor költészete, Hugo Victor színháza, Alfréd de Vigny, Alfréd de Musset, végül Sainte Beuve és Taine képviselték az irodalmat. Míg a XIV-ik Lajos korabeli művészetekről változatosság kedvéért egy különben igen derék és rokonszenves kereskedelmi iskolai könyvelő-professzor tartott sorozatos előadásokat. Azonban még

a leggyakorlatibb értékű előadásoknak, mint amilyen „A francia közmondások ismerete“, „Kereskedelmi és magánlevelezés“, „A gyors és eredményes újságolvasás“ stb. sem volt annyi és oly állandó közönsége, mint az ú. n. „tájékoztató“ konferenciáknak, amelyeket rendszeren ünnepélyesebb helyen és külsőségek közepett egy-egy ismertebb szenátor vagy egyetemi magántanár tartott. Egyetemi tanár általában nagyon kevés tartott előadást. Az előadók legnagyobb része a középiskolai tanárok sorából került ki. A konferenciák előadói azonban kétségkívül előkelőbb nívaut reprezentáltak és jobban oldották meg feladatukat, mint az irodalmi ismeretek szünidei professzorai.

A hallgatóság csakhamar felismerte a konferenciák jelentőségét, azok ügyesen leplezett propagandisztikus rendeltetését. Egy-egy ily előadás után, amelyek között különösen nagy népszerűségnek örvendett a nagy francia napilapok híreinek külpolitikai megbeszélése, előadó és hallgatóság között a felszólalásoknak valóságos parlamenti lavínája indult meg. Minden felszólalónak megvolt természetesen a maga politikai vesszőparipája, amely pl. az előadónál — szinte felemlíteni is felesleges — a német kérdés állandó fészegetését célozta. Az északi népek jelenlevő résztvevői s az angolok azonban meglehetősen közönnnyel nézték a jóvátételi és Ruhr-problémák folytonos napirenden tartását. A cseheket sem nagyon érdekelte a német kérdés. A cseheket egészen más érdekelte. A trianoni Magyarország volt minden felszólalásuknak csemegeje. Minden alkalommal rajtuk rágódtak, velünk foglalkoztak, láthatólag nagy buzgalommal s reánk nézve csak megnyugtató idegességgel.

A francia professzorokban persze erős pártfogóra találtak, akik nem egyszer a legközömbösebb gazdasági kérdések vitáját kész örömmel áttérítették a középeurópai nemzetiségi államok politikai csataterére, hogy végül is a hallgatóság nagy többségének szájaize szerint megérkezzünk a magyar problémához, a „második Németországhoz“, a „Duna-medence örökös tűzhányójához“, ahogy egy pilseni professzor jellemezte a magyarságot. Valósággal otthon érez-

ték magukat a cseh tanár urak, ha kedvenc témájukról, „a nemzetiségeket évszázadokon át leigázó Magyarországáról“ vitatkozhattak. Lázálmaikban, jólismert recept szerint, a fegyverrejtegetésektől az Európa békéjét fenyegető irredentizmusig, minden elképzelhető bűnnel „megbélyegeztek“. Ingatag állami talapzatok diktálta bizonytalanságukban inkább félelemmel, mint l'art pour l'art ellenségeskedéssel kezelték a magyar problémát. A tudatos ferditések és a történelmi tények meghamisítása mellett igen nagyfokú naivitás is jellemezte azonban csatározásukat, amelyeket megfelelő védelem hiányában szabadon és minden kritika nélkül előadva, végül is kénytelen-kelletlen ad notam vett a különben is tájékozatlan angol, holland, svéd és dán hallgatóság. Elhangzott j'accuse-jük anélkül, hogy egy megfelelő, legalább tíz-húsz tagból álló magyar csoport nyomban leránthatta volna a leplet hazug mesterkedéseikről. Majd minden alkalommal ezrivel röpködtek vádjaik Magyarország felé anélkül, hogy az előadói szék feltételezett és elvárt tárgyilagossága legalább részben helyesbítette volna a dajkameséket is túlszárnyaló valótlanságokat, amelyek ellen egy megfelelően erős magyar védelmi csoportnak küzdeni a mérő oly túlfűtött és ellenséges amtoszféra közepett is hálás feladat lett volna. De hát hol volt ez a magyar védelem? Miért nem volt jelen legalább tíz-húsz magyar fellebbező Dijonban és Grenobleban és a többi tanfolyamokon, hogy a szervezett cseh offenzívát visszautasítsa?

A helyzet magyar szempontból felette kritikus és sürgős beavatkozást kíván. A csehek szervezkedése nem mai keletű. Még a háború alatt történt, hogy mostani párizsi követük, Oszučky, akit a népszövetségi ligák üléséről már jól ismerünk, összeköttetései révén a lehető legjobb viszonyba került Duplessis tábornokkal, az „irodalom-művészeti“ szünidei tanfolyamok jelenlegi elnökével. A volt hadügyminiszteri osztályfőnök bizonyára nagy sikerrel kamatoztatja stratégiai felkészültségét itt is, a franciáknak irodalmi kollégiumokkal leplezett propaganda-hadjáratában. Már ez az egy körülmény is, hogy t. i. egy generális áll az akció élén, — eleget

mond. Duplessis és Oszučky, aki különben csakúgy, mint a párizsi cseh követtség minden egyes tagja, tökéletesen bírja a magyar nyelvet, igen ügyesen és diplomatikusan vezénylik a legnagyobbprágai jövevényeknek irodalmi továbbképzésre éhes csapatát. Nem titok, hogy a cseh kormány évente 20 francia tanárt lát Prágában vendégül teljesen ingyen. Az sem titok, hogy a francia kormány ezzel szemben minden kedvezményt biztosít a cseh jövevényeknek. Maga a cseh kormány ingyen utazással és tanulmányi ösztöndíjakkal könnyíti meg a tanfolyamokon résztvevők sikeres szereplését. A szegényebb cseh tanárok és diákok a párizsi cseh követtség propaganda-alapjából tetemes segélyekben részesülnek. Ez a helyzet kulcsa. Mindjárt érthetővé válik, hogy a dijoni hallgatóság háromnegyedrészre miért került ki éppen a csehek közül? Masaryk és Benes teljes erővel és céltudatosan szervezett propaganda-politikával haladnak Seton Watson nyomdokain.

Felesleges hangsúlyozni, hogy ha továbbra is csupán egy-két véletlenül elvetődött magyar jelenléte fogja a csehek fokozottabb tevékenységre sarkalni, a magyar probléma kellő és helyes külföldi megvilágítására sor nem kerülhet. A cseh propagandát elnémitani csak egy úton lehet. *Csakis egy megfelelő ellenpropaganda bevezetésével tudnók megakadályozni rágalom-hadjáratuk eredményességét.* A magyar kormányon és társadalmon áll, hogy vajjon végre tudatára ébred-e a helyes propaganda-politika halasztást nem tűrő szükségességének!

Hivatalos köreink kisebb-nagyobb tanulmányi ösztöndíjakkal, utazási segélyekkel, a hazai utazás ingyenes engedélyezésével biztos alapot nyújthatnának a magyar tanárok és idősebb diákok külföldön leendő szünidei továbbképzéséhez. Nagyon fontos volna azonban az állami támogatásban részesülő résztvevőknek érdem és rátermettség szerint leendő kiválogatása. Dijon és Grenoble nem nyaralóhely — csatatér a magyarok szempontjából — csatatér, amelyiken nehéz harcokat kell megvívni a jövőben egy szent ügy szolgálatában.

Történelmi hűség kedvéért eddig csak a cseh túlsúlyról és a cseh pro-

pagandáról szoltam. Mindez nem jelent azonban azt, hogy az oláh és szerb hallgatóság magyar szempontból talán nem volna oly személyes, mint a cseh. Az oláhok és a szerbek azonban eddig igen kis számban voltak képviselve. Alig egy-kettő lézengett a száz és száz cseh mellett e tanfolyamokon. Lát-szik, hogy sem Bukarest, sem Bel-grád nem rendelkezik Benesekkel és Oszúckykkal.

Addig vegye fel azonban az eldobott keztyút a magyarság, míg csak a csehekkel kell megbirkóznia. Pár éven belül bizonytalanná lesznek a porondon az oláh és szerb profesz-szorok is.

A szoros értelemben vett propa-ganda azonban önmagában nem ele-gendő. Meg kell teremteni a cél-tudatos magyar propaganda-irodal-mat is. Külföldi tudományos intéze-teink, társadalmi és ifjúsági szerve-zeteink soha nem támogathatnák hivatalos diplomáciánkat magaszo-sabb tevékenységgel, mint hogyha egy többnyelvű, központilag szerve-zett propaganda-irodalom kiadvá-nyainak megindítását és terjeszté-sét magukra vállalnák. Ha az állam-háztartás egyensúlyának helyreállít-ásáig minderre nem jut állami se-gítség, most a tizenkettedik órában a magyar társadalom elitje — értem alatta a nemzeti érzésű, születési és szellemi arisztokráciát — talán mégis lelkiismereti kérdésévé teszi a ma-gyar propaganda ügyét.

És végül még egyet! Tegyük álta-lánossá a szomszéd államok nyelvé-nek imeretét, helyes tanügyi reform-mal még megvalósítható, ez a már önmagában véve is félig eredményes propaganda-erőt képviselő tovább-képzés. Neveljünk minél több ma-gyar Oszúcky, hogy idővel az ellen-ség anyanyelvén verjük vissza a magyar nemzetet érő támadásokat.

Czakó István.

A Benczúr Társaság. Benczúr Gyula halála után tanítványai és barátai 1921-ben megalakították a Benczúr Társaságot, melynek célja egyrészt Benczúr Gyula emlékének ápolása, másrészt a magyar művé-szet és a magyar művészi kultúra fejlődésére irányuló törekvések tá-mogatása. Rokon felfogású embe-reknek ilyen egyesülése kiválóan alkalmas mai korunkban bizonyos

gondolatnak vagy eszmének sikeres képviselőjére. Amit a középkorban egyes nagy művészek maguk meg-valósítottak, azt a mai viszonyok kö-zött, amikor a kultúra alapjai na-gyon kiszélesedtek, csak az emberek nagyobb csoportja tudja kellő hang-súlyhoz juttatni. Ez a magyarázata annak, hogy művészeti életünkben az utóbbi években több kisebb mű-vésztársaság alakult, melyek egyes művészi eszmék, vagy művészi tö-rekvések megvalósítását tűzték ki célul.

A művészi életben a teljes sza-badság a virágzás előfeltétele. Ez azonban odavezetett, hogy szabad-ságon nem az önálló művészi meg-győződés és kifejezőmód lehetősé-gét értették akkor is, ha az a mult-tól való eltérést, újítást jelentett, ha-nem dogmatikusan csak azt ismerték el szabadnak, ami a multtal való szakítás bélyegét viseli magán. Csak ez lehet a magyarázata annak is, hogy ezek a mindenáron újító művészirányok a társadalomnak is azokban a rétegeiben találtak nagy visszhangra, amelyek a politikai ra-dikalizmus iránt fogékonyak vol-tak. Ezek azonban a művészet nagy fejlődési vonalának kilengései.

Benczúr Gyula nem ilyen minden-áron újító művészi iránynak volt megindítója, hanem utolsó nagy magyar képviselője egy művészi hitvallásnak, mely sohasem megha-ladott, nem alsóbbrendű, hanem ki-fogyhatatlan szépségekben gazdag, örökéletű. A Benczúr Társaság olyan meggyőződést valló művészeknek kis tábora, akik a művészet nagy tradícióinak és a művészi alkotás-ban a művészet mesterségbeli tudá-sának ápolását minden művészi fej-lődés alapfeltételének és a magyar nemzeti közízlés követelményének tekintik. Benczúr Gyula, kinek éle-tét teljesen a művészet töltötte be, aki a nagy német nép szemében is jelentékeny művészi tekintélyt szer-zett magának és nemzetének, ide-genben is megmaradt jó magyar-nak. Itthon pedig a később megal-a-pított budapesti festői mesterisko-lának kiváló igazgatójává lett. Ma-gyon jellemző a háború előtti köz-viszonyainkra, hogy mégsem kerül-hette el, hogy meg ne támadják olyan politikusok, kik azóta min-denki szemében az ország ellensé-geinek bizonyultak és művészet

irányát ne igyekezzenek becsmérelni olyanok, akik ezáltal a vele való végzetes összehasonlítást akarták elkerülni. De amint már bekövetkezett a politikai kijózanodás, amely értékeink helyes felismerésére vezetett, utat tört magának a közvéleményben az a belátás is, hogy azok a művészeti irányok, amelyeket Benczúr művészetének lekicsinylése kapcsol össze, a magyar faj művészi izlését és szükségleteit kielégíteni nem tudják.

A Benczúr Társaság megalakulásának első két évében egy-egy nagy sikerű kiállítást rendezett a Nemzeti Szalonban. Elnöke akkor Pentelei Molnár János, a pár héttel ezelőtt elhunyt kiváló festőművész volt. A Társaság 1924 tavaszán újjáalakult. Elnökévé Dudits Andort, a magyar freskó- és történeti festészet elismert kiválóságát, ügyvezető elnökévé pedig Magyar Zoltán vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsost választotta. A társulat igazgatója Tolnay Ákos festőművész, rendes tagjai pedig Boruth Andor, Burghardt Rezső, Czencz János, Csuk Jenő, Deák Ébner Lajos, Frank Frigyes, Gyárfás Jenő, Katona Nándor, Kálmán Péter, Kiss Rezső, Krusnyák Károly, Knopp Imre, Kunwald Cézár, Olgyay Ferenc, Gy. Sándor József, Stetka Gyula, Szüle Péter, Udvary Géza és Vágó Péter festőművészek, Berán Lajos, Gárdos Aladár, Horvai János, Lányi Dezső, Ligeti Miklós, Lux Elek, Margó Ede, Róna József és Strobl Alajos szobrászművészek.

A Benczúr Társaság kiállításokon kívül felolvasó üléseket is tart, ösztöndíjakat tűz ki tehetséges fiatal művészek fejlődésének előmozdítására, valamint művészeti kiadványok közrebocsátását is feladatának tekint.

A múlt hónapban tartotta ezévi ünnepélyes ülését a M. Tud. Akadémia felolvasótermében. *Berzeviczy Albert*, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és a Benczúr Társaság tiszteleti tagja tartott elnöki megnyitót, kiemelve azt, hogy mivel tartozik a nemzet Benczúr Gyula emlékének és hangsúlyozva, hogy főleg Benczúr műveinek méltó összegyűjtése egyik fontos kötelességünk. Utána *Karl Ritter von Marr* titkos tanácsos, a müncheni képzőművészeti akadémia nyug. igazgatója,

Benczúr Gyulának müncheni idejében volt tanítványa tartott lendületes előadást *Benczúr in München* címmel, amelyben Benczúr müncheni működésének és életének sok, eddig ismeretlen fontos adatát tárta fel, amelyek Benczúr megírásra váró életrajzának nagyon becses adalékai lesznek. Mélyen elemezte azt a művészi irányt, amelyet Benczúr is képviselt és amelyet Marr egy más alkalommal tömören úgy jellemezett, hogy: „Festeni másként is lehet, de tudni csak így”; majd előadását a következő szavakkal végezte: „Vajjon Benczúr kizárólag magyar festő volt csak? Nem!! Sokkal, sokkal több volt. Művésze valamennyi többi nemzet művésze mellett fog ragyogni. Művészi egyéniségének erejét senki sem fogja csökkenteni, vagy legyőzni: művésze örökre fennmarad. Annak a nemzetnek pedig, amely ilyen művészt valhat magáénak, hálásnak kell lennie a sorssal szemben és a legnagyobb büszkeséget érezheti szívében.”

Ezek a szavak mutatják, hogy milyen kegyelettel őrzik ennek a nagy magyar mesternek emlékét Münchenben, amely a művészetnek mindig világhíres központja volt. Ez mutatja egyúttal Marr Károly ama belentésének művészeti fontosságát is, hogy 1925-ben Münchenben Benczúr Gyulának és a Benczúr Társaságnak műveiből kiállítást kívánnak rendezni.

— yz —

Kiállítások. A Szépművészeti Múzeum gazdag grafikai gyűjteményéből a XVIII. század francia grafikáját mutatja be a nagyközönségnek. A kétszázat meghaladó karc, metszet, aquatinta teljes egészében tárja eléink a „gálans század” grafikai művészetét. Olyannyira szakszerű és gondos az anyag összeállítása, hogy a kor művészetén kívül a rokokó lelkületét — az alakíságokban, játszi könnyedségben, suhanó érzékiességben, mulatató, szemneketsző ünnepélyeskedésekben magát kiélő, fölényeskedő, az életben csak szórakozást kereső világfelfogást is pompásan szemlélhetjük még akkor is, ha azon időkről bővebb ismeretekkel nem rendelkezünk.

A jelzett század francia grafikája természetesen mindenben a rokokó művészet irányát követi. Főereje a kifejezésbeli tökéletesség, a

kellemes, szép formák keresése, a mondanivalók szabatos közlése. Az eszmei tartalom pedig vagy egy kis érzékieskedésben (amely távol áll az újabb idők vaskos érzékiségétől) vagy pedig színészi tetszelgésben, néha meg ünnepélyes komolykodásban merül ki. Azaz, ha nem mélyed is el túlságosan, de külsőségeiben, kifejezéseiben tökéletes, közlékeny és érthető.

A kiállításon a kor nagy művészei majdnem teljes számban vannak képviselve. A művészettörténelem nagyjai közül ott látjuk Watteau rézkarait („Divatos alakok“, „Bevonuló újoncok“, „Olasz színtársulat“), Boucher-nak nagyobbára Watteau rajzai után készített rézkarait és Fragonard-nak főleg olasz festők műveit feldolgozó karcait („Az emmausi tanítványok“ S. Ricci festménye után és több Tiepolo, A. Carracci-kép metszete).

Kiváló művészetbeli készséggel és finomsággal párosult munka Etienne Fiequet két arcképe (J. B. Rousseau és J. La Fontaine). Korabeli művészek képeiről színes kréta-modorban készült lapjaival szerepel Gilles Demarteau.

A kiállított munkák zsánerképek, pástor- és mitológiai jelenetek hírességek, uralkodók arcképei (XV. és XVI. Lajos francia, Nagy Frigyes porosz és III. Agoston lengyel király, Jaques Neckert, a „nankirály“ udvari festője: Hyacinthe Rigaud stb.), de van nevezetes eseményt megörökítő mű is, pl. XV. Lajos szobrának felavatásakor rendezett ünnepség Rheimsban, Voltaire szobrának megkoszorúzása, a Comédie Française színpadán (metszette és karcolta Ch. E. Gauche).

Találunk egy magyar vonatkozású darabot is, Gleich két rézkarca közül az egyik egy francia, a másik egy magyar bűvészt ábrázol. Az akkori idők magyar huszár egyenruhájába öltözött, eszmasz-csákós, jó magyar vácású bűvész lóhátról kínál a köréje gyűlt sokaságnak apró üvegekben valamilyen csodaitalt.

A Nemzeti Szalon Balaton-kiállításán a magyar tenger régi mesterei közül Mészöly Géza és Valentiny János szerepelnek, Mészöly magán-gyűjteményekben levő, most bemutatott képei közül legértékesebb a „Balatonrészlet“ című nagy vászna, mely gondos rajzával, jól felépített

csoportosításával és elrendezésével, pompás színeivel és pontos természetmegfigyelésével beszédesen tanuskodhatik arról, hogy vannak a művészetben állandó érvényű értékek, melyeket semmiféle modernizmussal, semmilyen népszerűséggel pótolni nem lehet. Ugyancsak becsületes művészmunka Valentiny „Vihar előtt a tihanyi öbölben“ című vászna, noha minőségileg gyengébb Mészöly alkotásainál.

Napjaink festői közül legnagyobb sorozattal (18 kép) szerepel Csuk Jenő. Művészetének értékéből sokat levon az, hogy színei túlon-túl összefolynak s így formái elködösödnek, elalaktalanodnak. Legjobb vászna a „Ködös Balaton“.

Kárpáthy Jenő ez alkalommal is mint biztos kezű, kiforrott tudású művész lép elénk és minthogy a víz-tükör és a felette lebegő páras levegő különleges festője, kiállított alkotásai a tárlat legművészeibb darabjai közé tartoznak („Déliidő a Balatonon“, „Tihanyi móló“).

Elmélyedő, igaz művészi munka szüleménye Kövesdy Géza „Lovak a Balatonban“ című olajképe. A pontos rajz, a jól alkalmazott szín, a helyesen megfigyelt és gondosan kiválasztott forma legjobbaink sorába helyezi a művészt.

Valósággal a kék szín szimfóniája Várady Gyula fejlett érzékkel kék alaphangra dolgozott „Balatongyörök lát képe“ című vászna.

Boszny István, Glatz Oszkár, Hermann Lipót, Udvary Pál, Vaszary János (válogatott, pompázó színekkel megfestett „Fürdőző aktok“), Ivánvi Grünwald Béla alkotásai emelkednek ki a festmények közül.

Az akvarellfestők közül messze kiemelkedik Neogrády László miniatűr részletességgel kidolgozott bravuros „Badaacsony-Tomaj“-a.

A posztellrajzok közül kiválnak Rippl Rónai József („Fürdőzők a Balatonban“), Nagy István (erőtlen hangulatképei), Ripszám Henrik (éki mélyen felfogott „Csopaki misé“-je) és Feszty Árpádné, valamint Wagner Géza művei.

A grafikai lapok sorában említést érdemelnek Haranghy Jenő (két rézkarcával) és Páris Erzsi (Szigligetet ábrázoló ceruzarajzával).

A szobrászati részből felemlítjük Kisfaludi Stróbl Zsigmond mozaikmas „Kévekött“ című alkotását és

Szentgyörgyi István nagyszerű szobrászati érzékkel, nagy művészeti hivatottsággal és teljes mesterségbeli felkészültséggel megmintázott „Fürdő után” című bronz aktját.

Székelly Miklós.

Kelet és Nyugat. A mi Nyugat néven összefoglalt európai művelődési egységünk sokszor fordult már a Kelet felé. A régi Görögország, a világbíró Róma, a keresztény középkor lovagállamai a kereszties-hadjáratok idején, az újkor kezdetén a gyarmatosító államok: mind döntő befolyása alá jutottak sok esetben a keleti szellemnek. A XVIII. századtól kezdve mind erőteljesebben mutatkozott az az öntudatos törekvés, hogy a Kelet művészetét, költészetét, vallásait, világnézetét belevonják a nyugati népek a maguk szellemi életébe s ezt csinosítsák, gazdagítsák az exotikus szépségekkel. A koránt lefordítják, a perzsa, a hindu lírát, epikát, drámát megismertetik a nemzeti nyelveken, sőt ezeknek a szelleme beszívárog a legnagyobb nyugati alkotók műveibe. A németek a XVIII. századtól kezdve vezették a keleti szellemnek tendenciamentes, hű visszafükrözésében. Ők fordultak mind többször igazi filozófiai érdeklődéssel e távoli népekhez s a német romantika egyik örököse. Schopenhauer már magába szívta és rendszerben örökké hatóvá tette azt az édes mérget, amely a nap sugaraiiban izzó India buja tájain termett.

A Kelet felé fordulás különösen napjainkban vált ismét elterjedt szokássá Németországban. Már a háború előtt követték egymást az utleírások, a művészi színvonalon álló Indiefahrt-ok. Hogy mennyire hálás témát nyújtottak ezek, azt legjobban a jó üzletember Hanns H. Ewers bizonyította be, aki idevágó könyvének bevezetésében cinikusan bevallotta, hogy anyagi tekintet vezette megírásuknál; tehát a tőle favorizált legmerészebb, idegizgató, csiklandós, két-, azaz nagyon is egyértelmű, fantasztikus, patológikus, sikert hajhászó, modernebbnél modernebb művészi szörnyűségekkel is fölvehették a versenyt. Az összeomlás óta is folytatódott ez az idegen világok felé fordulás. G. Hauptmann Weisser Heiland-ja és Indipohdi-ja éppúgy tanuskodik erről,

mint Stucken hatalmas regénye, *Die weissen Götter*, melynek utolsó kötete kevéssel ezelőtt jelent meg. A kisebb terjedelmű alkotások egész sora csatlakozik ezekhez s alig telik el hónap, amely ne gazdagítaná a német szépirodalmat keleti avagy exotikus tárgyú művekkel. Emellett pedig gyors egymásutánban jelenmeg a népszerű hindu író, Rabindranath Tagore szerzeményei német fordításban, sőt a színpadot is meghódítják, mint pl. a „Postamt” lehelletfnomságú képeinek nagy sikere igazolja. A költő németországi látogatása pedig valóságos diadalútjelleget öltött.

A nagy érdeklődés azonban korántsem szorítkozik kizárólag a szépirodalmi alkotásokra, hanem még sokkal fokozottabban a nagy keleti népek szokása, erkölce, vallása, etikája, filozófiája felé fordul. Buddháról ismét nagyobb számban jelenmeg művészi meg tudományos szempontból érdekes munkák, Keyserling gróf könyve, a *Reisetagebuch eines Philosophen* pedig. Spengler híres könyve, az *Untergang des Abendlandes* mellett az utóbbi éveknek legolvasottabb műve volt. Kiemelkedően fényes fejezetei ennek a kétkötetes, nagy Reisetagebuch-nak éppen a távoli Keletre vonatkozó részei, mint pl. Kína különös, a nyugati ember számára első pillanatra olyan rejtélyes, valószínűtlen világának kiválóan egyéni bemutatása. Most pedig legújabbban az ősz Eucken gazdagította a német tudományos irodalmat egy csinos kis kötettel, amely a legnyitabban mutatja, hogy a mai világfölfordulások iránytalan napjaiban milyen érdeklődéssel fordulnak a legtávolabbi népek egymás felé, hogy segítséget, tanácsot, irányítást kapjanak megpróbáltatásaik éveiben. Mindegyik a másik szellemi világában, nézeteiben, etikájában, filozófiájában keresi azt, ami neki hiányzik, ami szemeit megnyithatná saját, még tisztán nem látott problémáira vonatkozólag, ami utat mutathatna neki ebben a mai káoszban, az erkölcsi, szellemi erők ziláltságának közepette. Eucken határozottan fölérték a versaillesi tanácskozásokról visszatért kínai államférfiak, hogy szellemi erejével segítségére siessen népüknek. (A közelmúltban kiadott, keresetlen egyszerűséggel, vonzó közvetlenséggel megírt önélet-

rajza árulja el ezt.) Ennek a föl-
szólításnak az eredményeként írta
meg egy kínai kollégájával együtt
*Das Lebensproblem in China und in
Europa* (R. Eucken und Carsun
Chang) c. könyvet, amely azonban
éppenannyira a német, sőt minden
nyugati néphez fordul, mint amennyi-
nyire a nagy keleti birodalom sok
millió polgárának akarja a nyugati
testvér szeretetteljes szellemi segít-
ségét megvinni.

Különösen bennünket magyarokat
érdekelhet ez a kis munka, mert ná-
lunk az utóbbi éveknek a turániz-
musával kapcsolatban különben is
fokozott kelet felé fordulás volna
várható (v. ö. A sinológia kérdése
nálunk c. cikkkel Felvinczi Takács
Zoltán tollából az Új Élet III. évf.
5. számában), sőt ebből csak haszon
háramolhatnék szellemi életünk egé-
szére. Ebből az Eucken-Charsun
Chang-féle munkából megérthetjük
mindannyian, hogy minden fennen
hirdetett modernségünk, széles látó-
körű műveltségünk mellett is meny-
nyire csak a régi, európai gondolko-
dásra vagyunk beállítva, milyen gő-
gös felületességgel haladunk el min-
den más régi kultúra és nép mellett,
technikai haladásunk fölényében
mennyire lenézünk mindent, ami köz-
vetlen szomszédságunkon túl esik.
Legjobb esetben úgy szokta a modern
európai a keleti nagy nemzetek fiát,
ennek világát, életét, hitét, költészet-
tét tekinteni, mint valami az ő szó-
rakoztatására teremtetett múzeális rit-
kaságot. Hiába, minden látszólagos
nagy haladásunk ellenére mégis bü-
nösen el vagyunk maradva a szellemi
tudás terén s ebből az elmaradottság-
ból származik érzékünk hiánya
ahhoz, hogy lássunk, tanuljunk, okul-
junk mindenütt e földön, minden nép
között, főleg ott, ahol érdemes ezt
tenni. Az elmúlt évtizedek szocioló-
giája többet foglalkozott a primitív
népekre vonatkozó megfigyelésekkel
és az ezekből levonható merész kö-
vetkeztetésekkel, mint a régi kultúr-
népeknek a miénkhez méltó lelkivilá-
gával. Ha akadtak is kiváló tudósok,
akik óriási összefoglalóképeséggel
megírt fényes művekben fordultak
ilyen problémák felé (pl. Max Weber
vallásszociológiai iratai), ezek mégis
csak kis körben hatottak. Eucken
jelen kis könyve hivatott arra, hogy
könnyen olvashatóságánál fogva szé-
lesebb rétegekre hasson és a tudo-

mánnyal foglalkozóknak a szemét is
megnyissa, hogy milyen kiaknázat-
lan szellemi kincsek várnak még rá-
juk Keleten.

Az az erős erkölcsi érzés, amely
Kungtse és tanítványainak a mű-
veiből árad, éppen a mai válságos
időkben nyujthat támaszt a Nyugat-
nak. A németek sok tekintetben
königsbergi bölcseik, Kant igazi po-
rosz kötelességfanatizmusában lát-
hatják az ezzel rokon tant és így
közelebbi vonatkozásokat olvashat-
nak ki e munkából. Nekünk magya-
roknak egy más kapcsolatunk lehetne
hozzá: a kínai embernek, a föld-
művelő mennyei birodalom fiának
ehhez az arca verejtékével öntözött
röghöz és a fölötte domborodó ég-
bolthoz való lelki viszonya olyan kü-
lönlegesen, örök emberien paraszti,
ezt a szót a legnemesebb értelemben
véve, hogy mi, a termékeny, nagy
róna lakói is a magunkéra ismerhe-
tünk benne. Mi is annyira a föld és
a szabad ég fia vagyunk, annyira
visszavágyódnak ezekhez, bárhol va-
gyunk is, bármennyire eltérített tö-
lük életpályánk, hogy még hatványo-
zottabban itt kell keresnünk nagy
problémáink megfejtését. Talán ép-
pen itt és ezzel adódnék a mind ve-
szedelmesebben két különálló részre
széthulló nagyvárosi és vidéki em-
bertömegünk új egységbe foglalásá-
nak a lehetősége.

Minden magyar ember — a föld-
höz hű maradt s az attól elszakadt
egyaránt — megértéssel fordulhat a
keleti testvérek nagy föld- és ég-
termő-rög-és termékenyítő, esőt, nap-
ot, szelet küldő menny-szeretete felé.
A kínai földműves, éppúgy mint a
műveltebb ember ennek a földből
és mennyből álló mindenségnek,
Univerzumnak részeként érzi ma-
gát, ettől, az ő megnevezése szerint
a Tao-tól, függőségben levőnek
tudja magát. Az univerzális Tao-
nak az emberi Tao felel meg. Az
alapvető erkölcsi törvény innen
közvetlenül folyik: az embernek a
mindenség Tao-jával, a föld és ég
szellemével, lényegével, értelmével,
útjával, céljával kell hogy egyez-
zést keresen. Az embernek eszerint
kell élnie, ezt kell utánoznia. Eb-
ből, az ehhez való alkalmazkodás-
ból, az ehhez való hasonulásból ke-
letkezik a nagy összhang, harmónia,
amely boldogságot, erkölcsöt, elő-
haladást és békességet ad és biztosít

mind az egyesnek, mind a nép összeségének.

A magyar parasztnak közismert józan természetességében talán egy megmaradt emléke rejlik a valamikor, nagyon régen, nagy keleti kultúrák által rá gyakorolt tartós s erős hatásnak. Igen üdvös lenne, ha népünk ezen józan természetesség- és egyáltalán a Nyugat fiaitól sokban elütő egész lénye értékére újra ráésmélve, azt öntudatosan kifejlesztené. Ebben támogathatná mindazon keleti eszmeköröknek a kellő formában való közelebb hozása, amelyek az ővével rokon szellemet mutatnak s melyek egyúttal a magasabb cél szolgálatában álló örök rendet, isteni és emberi, erkölesi és állami törvényt hirdetik. Főként a földtől elszakadt s a Nyugat idegen lehetetlenség fokozottabban kitett s ennek hatása alatt örök nyugtalansággal ide-oda hajló, az utóbbi években egyensúlyukat visszanyerni sehogy sem tudó közbenső néprétegeink igen sokat nyerhetnének vele.

A németek érzik ennek a célszerűségét s meglepő erőfeszítéseket tesznek, hogy az ős, nagy, erős keleti szellemet maguk közt új életre támasszák. Szinte művészi magaslatig emelkedő tudományos analíziseket lelhetünk náluk ebben az irányban. Annyira beleássák magukat, olyan tökéletességgel rekonstruálják, öntik egy, bizonyára a keleti ember

előtt is ismeretlen, egységes formába, hogy már maga ez a teljesítmény is csodálatraméltó. E szempontból érdemel különös figyelmet pl. az 1923-as *Dioskuren* vezető értékezése K. With-tól: *Der ostasiatische Mensch, seine Kunst und Weltanschauung*. Ráésmélnek arra is, hogy a XVIII. századi hatalmas kulturális fejlődésüknek, művészetbeli, költészetbeli klasszikus-koruknak gyökerei ide nyúlnak. Lessingtől kezdve Goethe-ig minden igazán nagy szellemük a Kelethez járt iskolába s innen tanulta mindenekelőtt a legszebb, legnemesebb értelemben vett emberiséget. A Lessing-, Herder-, Goethe-féle, a német XVIII. századot olyan örök időkre szólón fényel elárasztó humanitázeszme innen származik. Erre mutat rá az említett folyóiratban Fritz Strich, egy *Goethe és a Kelet c.* tanulmányában.

Legméltóbban az innen vett szavakkal zárhatjuk e sorokat: „Keletről jött a megváltó Isten, nyugatról a hódító... Keletről Nyugatra hatott a kinyilatkoztatás igéje. Nyugatról Keletre a heroikus, alakító tett; Keletről jött a szeretet, Nyugatról a hatalom akarása.“ A kettő gyakran különvállik, mint ma is, pedig csak egyesítve, egy magasabb egységbe foglalva hozhat áldást: hit és szeretet nélkül a tett erőszak, a Mindenség és az Úr ellen való legfőbb bűn.

Koszó János.

KOSÁR, SZÜR, ROKKA. Mikor Csokonai Dorottyája a férfiak ellen vívott csatában kezét-lábát töri, bús szívvel végrendelkezik és kétezer szuverént testál a bécsi bolondok-házának:

Hogy fundusuk légyen az olyan szüzeknek, Kik kosarat adván magok kérőjöknek, Amint szokott, örök pirtában sültének.

A közbeszédben szinte mindennap élünk ezzel a szólással: *kosarat adni, kosarat kapni* s értjük rajta az elutasító választ, még pedig elsősorban azt, amelyet a leánykérő kap; de aztán átvisszük bármilyen viszszaütasításra is, mely enyhe formában történik. Meghívást, asztali kínálást szoktunk megtoldani ezzel: „De aztán kosarat nem fogadunk el!” Szóval e szokásmondás *jelentését* mindenki tudja, de *eredetét*, hogy miért éppen *kosarat* emlegetünk, nagyon kevesen.

A magyar nyelven kívül csak a németben van meg, belőle került hozzánk mint jövevény-szólás. Eredete a regényes lovagvilág szokásaiban gyökeredzik. Úgy illet, hogy a szerelmes lovag ne a várkastély kapuján, hanem nyaktörőbb úton, valamelyik ablakon át igyekezzék imádottjához. Ebben a vállalkozásban gyakran a hölgy maga is segítségére volt, tudniillik kötélén kosarat bocsájtott le, a lovag beleült s így a *gyengéd* kezektől felvont *liften* jutott óhajtott céljához. Ha már most az udvarló kelletlen volt, akkor a hölgy feneketlen kosarat akasztott a kötél végére, így adván tudtára a lovagnak, hogy nem óhajtja udvarlását. De az is megtörtént, hogy a csintalan ideál olyan kosarat bocsájtott le erkéléről, melynek laza volt a feneké s egy rándításra, a mennyországba vívő út felén kiszakadt s az imádó zúzott lapockával, ficamodott karral és láb-lal fizetett azért, hogy magát aszszony kezére bízta. Így járt a

minnesängerek Don Quijote-ja, Ulrich von Liechtenstein, aki magáról zuhanva, törött bordával a vár árkában is még hölgye kegyetlenségét énekbe foglalta. Ez a *szép szokás* még a XV. században is virágzott, de attól kezdve szelídebb alakot öltött: a hölgy üres vagy feneketlen kosarat küldött imádójának, vagy ha személyesen jelent meg, a nyakába akasztotta. Ez, mint népszokás, Németország némely vidékén a XX. század elejéig megmaradt. A nyelv azonban, mely nagyon hű megőrzője a mult hagyományainak, mint szólást, pusztá képes kifejezést máig megtartotta.

Hozzánk, a szokás talán nem, de a szólás igen, már a XVI. században eljutott, bizonyára a mi urainknak a német lovagokkal való érintkezése útján. Nem kisebb embernek, mint Balassa Bálintnak, a XVI. század híres szerelmes lovagjának levelében olvassuk, hogy mikor Kru-sith Ilonával való házasság forog az eszében, kéri bátyját, puhatolódzzék, mi véleménye lehet, mert: „Nem akarnám, hogy *esméig kidölnék az kosárból*”. A XVII. században Gyöngyösi István emlegeti az *üres kosarat*, mikor Kemény János házassági ajánlattal küldi követét a szépséges Lónyai Annához. Ebből az sejtethető, hogy az igenlő választ jelképes vírággal, ajándékkal *telt kosárral* adták tudtul a reménykedő kérőnek. Azóta a szólás, mely eredetét a főúri körök szokásában vette, a köznyelvben is teljesen elterjedt és beszédünk mindennapi elemévé vált, sőt a népnyelvben is meghonosodott.

Míg a *kosár* felsőbb társadalmi osztályból szállt alá a köznyelvbe, addig egy más, azonos jelentésű szó-lás a nép nyelvéből emelkedett társalgásunk jelképes beszédébe. Ez a szólás: „*kitették a szűrét*”. Ez ugyancsak a leánykéréssel kapcsolatos szokásban gyökeredzik. A házassalándó legény cifra szűrben elment

leánynézőbe. A konyhában felakasztotta szűrét s bement az „első házba“ a házbellekhez. Ha távozott és látta, hogy szüre még ott lóg a konyhában, tudta, hogy szívesen látják; de ha közben *szűrét kitették* s az ereszt alá akasztották, ebből meglátta, hogy nincs mit keresnie a házban s többé nem fordult meg benne. Ime, milyen finom módja van a népnek, hogy a visszautasítás kellemetlenségének szóbeli kifejezését elkerülje.

Hasonló az is, mikor a legényt nem valami húsfélével, hanem kásával kínálták; ez a *kitoló kása* is jelképe az elutasításnak. Népi szokás volt az is, ha esténként a leányok

fonókába gyűltek s egyikük nem volt inyere a társaságnak, akkor a *rokkáját tették ki* az ajtó elé, a kelletlen vendégnek meg nem terítettek a többivel, hanem *kitették a tálát*. E szokások közül a szűrkitetés a legújabb időig fennmaradt, s míg a többi elenyészett, mint szólás közkeletűvé vált a nyelvben. Ma már a városban is hallani, hogy „majd kitesszük a szűrét“, s ha valaki nem dolgozik, amint kell, akkor a „hivatalból kiteszik a szűrét“. Ime így találkozik a nyelvben egy idegen, magas társadalmi rétegből került emlék egy tősgyökeresen magyar népi szokás nyelvi hagyományával.

Tolnai Vilmos.